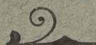
KNJIŽNICA "PROSVETNE MATICE"
VI. ZVEZEK

M. BEER:

KARL MARX

Njegovo življenje in njegov nauk

Priredil
C. ŠTUKELJ

"PROSVETNA MATICA"
Jugoslovanske socialistične zveze
CHICAGO, ILL.

M. BEER:

KARL MARX

Njegovo življenje in njegov nauk

Priredil

C. ŠTUKELJ

Izdala in založila

"PROSVETNA MATICA"

Jugoslovanske socialistične zveze

CHICAGO, ILL.

Tisk Atlantic Printing & Pub. Co., Chicago, Ill.

 546

Predgovor ameriškega založništva

Pričujoča knjiga "Karl Marx" je v Štukljevem prevodu najprej izšla v Zadružni založbi v Ljubljani leta 1926 kot tretji zvezek Socialno politične knjižnice. Zdaj je Prosvetna matica J. S. Z. oskrbela ponatis ljubljanske izdaje v Proletarcu in tej knjigi.

Prosvetna matica je to storila radi tega, ker se zavedla, da je Beerovo delo "Karl Marx" potrebno vsakemu, ki se hoče seznaniti s tem, kako se je ideja znanstvenega socializma porodila in razvila. Marx je bil začetnik te ideje in on jo je položil na trdno, znanstveno podlago. Kdor hoče torej poznati moderni socializem, mora poznati najprej Marxa in njegovo življenje ter delo. To znanje je tudi potrebno slovenskim delavcem v Ameriki v svrho boljega razumevanja temeljnih točk socializma.

Zato upamo, da bo ta knjiga našla velik krog čitateljev med našim delavstvom v Ameriki.

Prosvetna matica J. S. Z.
(prej Izobraževalna akcija.)

Chicago, Ill., v decembru 1931.

VSEBINA.

PREDGOVOR.

S tem podajamo slovenskemu proletarijatu prevod Beerovega dela o Marxovem življenju, o njegovem filozofskem, socijološkem in ekonomskem nauku. Upamo, da bo to delo našlo med slovenskim delavstvom isto razumevanje, kot ga je našlo med nemškim. To je prevod četrte povečane izdaje Beerovega dela. Prva izdaja je izšla v maju l. 1918 ob stoletnici Marxovega rojstva. Druga izdaja je izšla že spomladi l. 1919. Dve leti pozneje je izšla zopet tretja izdaja in četrta v septembru l. 1922. Pisatelj je delo od izdaje do izdaje popravljal in spopolnjeval. Že samo tako visoko število izdaj v tako kratkem času priča, kako dober in potreben je ta spis, ki je v internacionalni proletarski literaturi poleg obsežne Mehringove knjige brezdvomno najvernejši oris Marxovega življenskega dela in njegove teorije, ki jo imenujemo po njem marksizem.

Marksizem je teorija, ki ne zida v oblake in ki ni navdahnjena od zgoraj, temveč je plod proučevanja dejanskih razmer, — teorija, ki izhaja iz dejanskega zgodovinskega razvoja in živih izkušenj razrednega boja. Marsikdo sicer priznava marksizem, pa v resnici nima pojma o njem. To je pri nas sicer razumljivo — a nikdar ne opravičljivo —, ako pomislimo, da obsega vsa naša proletarska literatura le nekaj skromnih brošuric. Danes, v dobi začasnega zatišja na polju proletarskih bojevnih akcij, v času, ko divja nad de-

lavskim razredom najčrnejša politična in socijalna reakcija, čutimo bolj kot kedaj poprej potrebo po sistematični vzgoji v duhu marksizma, po konsolidaciji delavskih vrst na zdravi, zavestni, razredno- bojevni podlagi.

Ta knjiga, pisana v kolikor mogoče poljudnem jeziku, bo omogočila sleherneme ročnemu in duševnemu delavcu, da spozna novo — proletarsko — svetovno naziranje, ki si utira pot do zmage, kljub vsem težkočam in začasnim porazom v poedinih akcijah. Na podlagi te knjige bo videl vsakdo, s kako železno nujnostjo gremo nasproti novi družbi, ki pomeni konec "predzgodovine človeške družbe". Zakaj poudarjamo to? Ker manjka danes množicam predvsem vere v socijalizem in to radi tega, ker ne poznajo bistva družabnega razvoja, ker se ne zavedajo globokih korenin in zgodovinskih nalog proletarskega gibanja, ker verujejo sovražniku, ki jim zatrjuje, da hoče revolucijanarni socijalizem upropastiti današnjo civilizacijo in kulturo ter jo nadomestiti s splošnim obubožanjem in barbarstvom.A kaj je v resnici naš namen? Nikaka udejstvitev utopičnih sanj kakega genija, temveč ustvarjenje brezrazredne socijalistične družbe, katere osnovni elementi so se razvili že v osrčju današnje nujno propadajoče družbe. Te elemente je treba le gojiti, pospeševati njihov razvoj in tako pripomoči do čim prejšnjega osvobojenja zatiranih množic izpod današnje kapitalistične "civilizacije". Proletarskemu razredu je zgodovinsko soje-

no, da ustvari novo, višjo, socijalistično družabno obliko ter napravi konec današnji meščanski razredni družbi, ki jo imenuje Marx "predzgodovino človeške družbe". Da, "kapitalistični gospodarski razred je zadnja faza vse te predzgodovine, ki je pisana s krvjo in solzami neposedujočih in zatiranih. Njena naloga je bila: razvijati produkcijske sile, osvoboditi ljudi materijalnih verig, da zamorejo tako stopiti v zgodovino prave človeške kulture." In ta razvoj pojde preko in proti vsem onim, ki se mu zavestno ali nezavestno upirajo.

Sedaj pa še nekaj kritičnih in dopolnilnih pripomb k Beerovim izvajanjem! Precej kratko in deloma nepopolno je poglavje o pariški komuni. V moji brošuri iz leta 1925 "Pariška komuna 1871" bodo našli bralci precej dopolnilnega gradiva o Marxovem pojmovanju pariške komune in — države.

Nacijonalno vprašanje, pravi Beer, je Marx podcenjeval. Res je sicer, da nam na tem polju Marx ni zapustil toliko naukov kakor drugod. Vendar je Marx tudi o vseh tedanjih nacijonalnih bojih v Avstro-Ogrski, Angliji in Irski izrekel jasno in odločno besedo, kot pristoja doslednemu internacijonalistu: Bil je za načelo, da ima vsak narod pravico do popolne samoodločbe, do odcepitve in da mora proletarijat podpirati boj vsakega zatiranega naroda za osvobojenje in prav s tem dokazati svojo internacijonalnost tudi v praksi.

Štukelj.

UVOD.

1. Marxova pomembnost.

Karl Marx spada med one filozofske in socijalnoznanstvene mislece, ki oplode svet z mogočnimi idejami, vzvalovijo človeške množice, vzbude speče dvome in nasprotja, oznanjajo nove duhovne in družabne oblike. Njihovi sistemi lahko sicer prej ali slej zastarijo, železni zob časa lahko končno izje njihovo miselno zgradbo; dotlej pa ona podžiga nešteto človeških glav, razvnema nešteto človeških src in zapusti v njihovih vlaknih sledove, ki jih podedujejo bodoči rodovi. To je najvišje in najlepše izmed vsega, kar more doseči človeško bitje. Ker so živeli in delali ti misleci, mislijo jasneje sodobniki in potomci, čutijo globlje in imajo bogatejše znanje in večjo samozavest.

Iz takih sistemov in svetovnih naziranj sestoji zgodovina filozofije in socijalne vede. Ti so stvarno kazalo človeške zgodovine. Nobeden teh sistemov ni popolen, nobeden ne vsebuje vseh človeških nagonov in sposobnosti, nobeden ne izčrpa vseh sil in struj človeške družbe. Vsi skupaj izražajo le odlomke resnic, ki pa učinkujejo in žanjejo uspehe, ker posvetijo v duhovno zmedenost njihovega pokolenja, ga predramijo, da se zave vprašanj svojega časa, mu olajšajo nadaljnji razvoj in omogočijo najmočnejšim, da v kritičnem času ostanejo trdni in jasnih misli.

Podobno se izraža Hegel, ko pripominja: "Če govorimo o ovrženju kake filozofije, razumevajo to ljudje navadno le v abstraktno negativnem smislu tako, kakor da ovržena filozofija sploh nič ne velja, da je odstranjena in odpravljena. Če bi bilo temu tako, potem bi morali smatrati študij zgodovine za vseskozi žalosten posel, ko ta študij uči, da so bile ovržene vse filozofije, ki so se pojavile tekom časa. Ali prav tako, kakor se govori, da so bile vse filozofije ovržene, moramo hkrati trditi, da ni bila nobena filozofija ovržena in da to tudi ne more biti . . ., kajti na vsak filozofski sistem moramo gledati kot na predstavljanje posebnega momenta ali posebne stopnje v razvojnem procesu ideje. Zgodovine filozofije . . . v njenem rezultatu ni primerjati galeriji zablod človeškega duha, temveč mnogo bolj panteonu božanskih bitij." (Hegel, Enciklopedija, § 86, 2. odst.) Kar pravi Hegel o filozofiji, velja tudi za socialnoznanstvene sisteme, sloge in oblike umetnosti. Vrstitev enega sistema za drugim izraža zgodovinsko zaporednost družabnih razvojnih stopenj.

Vsi ti sistemi imajo skupen znak življenja. Navzlic njihovim pomanjkljivostim in težkočam jih preveva vseskozi živ duh, ki se mu sodobniki ne morejo upirati. Nasprotniki se lahko še tako trudijo, da jih ovržejo in odkrijejo njihove pomanjkljivosti in protislovja, a vendar ne morejo doseči svojega namena: njihovi logični zakopi in mine, njihovi strastni

napadi se razbijejo ob živem duhu, ki ga je ustvarjajoči genij vdahnil svojemu delu. Globočina vtisa te življenjske sile na nas je glavno merilo za naše ocenjevanje znanstvenih in umetniških del. Formalno popolna in nepomanjkljiva logika brez toplega življenjskega bitja svojega časa ne more napraviti takega vtisa na nas.

Walter Scott je na pogoste očitke o pomanjkljivosti in protislovjih svojih romanov odvrnil s sledečo dogodbo: Francoski kipar, ki se je naselil v Rimu, je rad vodil na Kapitol in tam kazal kip Marka Aurelija na konju svojim rojakom, ki so imeli smisla za umetnost in ki so potovali po Italiji. Hotel jim je dokazati, da je konj pomanjkljivo modeliran in da ne odgovarja anatomičnim predpisom. Ko je nekoč tako kritiziral, ga je neki rojak vzpodbudil, da naj z dejanjem podkrepi svojo kritiko in naj napravi res umetniškega konja. Kritik je šel na delo. Čez leto dni so ga zopet obiskali v Rimu njegovi prijatelji. Pokazal jim je svojega konja. Ponosno ga je spravil na Kapitol, da bi primerjal obe umetniški deli in potem triumfiral. Zatopljeno v kritično primerjanje obeh del je končno vendarle zmagalo umetniško čuvstvovanje francoskega kiparja, ko je odkritosrčno in patetično vzkliknil: "Et pourtant cette bete-la est vivante, et la mienne est morte!" (In vendar je ona žival živa in moja mrtva!)

Marsikateremu Marxovemu kritiku se go-

di prav tako kot dlakocepskemu francoskemu umetniku. Njihovi formalno logično popolni gospodarski nauki in zgodovinsko filozofski sistemi s šolskimi podrobnostmi in definicijami ostanejo mrtvi in brez vpliva. Ne kažejo nam časovnih odnošajev, dočim je Marx zapustil izobražencem in neizobražencem, svojim čitalcem in nečitalcem množino družabno-znanstvenih pojmov in izrazov, ki krožijo kot besedni zaklad po vsem svetu. V Petrogradu kot v Tokiu, v Berlinu kot v Londonu, v Parizu kot v Pittsburgu govore o kapitalu in kapitalističnem družabnem redu, o produkcijskih sredstvih in razrednem boju, o reformi in revoluciji, o proletarijatu in socijalizmu. Kako globok je Marxov vpliv, dokazuje gospodarska razlaga svetovne vojne, katero sprejemajo tudi najodločnejši nasprotniki materijalističnega zgodovinskega naziranja. Po eni generaciji od Marxove smrti sem vidno izginja gospodstvo kapitala, delavski sveti in tovarniški delavski zaupniki posegajo v produkcijski proces, socijalisti in delavci polnijo parlamente, proletarci in njihovi zastopniki zavzemajo ali naskakujejo najvišjo politično oblast v državah in deželah. Marsikaterega teh triumfov bi Marx težko odobraval. Njegova teorija, prežeta nebrzdane strasti je zahtevala, da so se dajale ljudem nove tablice zakonov med bliskom in gromom. Toda bistveno je, da se proletarijat oprošča verig, akoravno jih morda ne razbija s hruščem in truščem. Živimo

v prvih štadijih nastajanja socialistične družbe. Naj zavzame ta dijalektični razvoj katerokoli obliko, toliko je gotovo, da ga bo dokončal le misleč razum socijalistov in sebi samemu zvesto delo združenega proletarijata.

Mi že uporabljamo Heglove izraze, zato se moramo tu ustaviti, da premotrimo na kratko Heglovo delo. Brez tega je nemogoče dostojno oceniti važna dejstva iz Marxovega življenja in delovanja, niti ne moremo razumeti njegovih prvih duševnih pridobitev v dijaški dobi.

2. Heglovo delo.

Do kraja 18. stoletja so bili vsi ljudje, izobraženi in neizobraženi, filozofi in nefilozofi, sledečega naziranja: Svet je ali ustvarjen ali je pa od vekomaj. Nad njim vlada osebni nadzemeljski bog ali pa kak splošen duh ali ga pa vodi in suče narava sama kot nekak fin mehanizem. Obstoji po večnih zakonih; je smotreno urejen, popolen in stalen. Stvari in bitja, ki so na njem, so razdeljena v vrste, skupine in razrede. Vse je fiksirano, stalno in trajno. Stvari in bitja se nahajajo v prostoru drug poleg drugega in sledijo v času drug drugemu kot že od vekomaj. Prav tako dogodljaji in dogodki sveta in človeštva. Popularni izreki kot n. pr.: "Nič novega ni pod solncem", ali: "Svetovna zgodovina se ponavlja," so pečat tega naziranja.

Temu svetovnemu naziranju primerna je bila logika ali znanost o zakonih mišljenja (logos pomeni v grščini: razum, beseda). Učila je, kako rabijo ljudje svoj razum, kako se razumno izražajo, kako nastajajo pojmi, kako ustvarja človeški razum pojme (kot n. pr. drevo, kamen, žival, človek, krepkost, greh itd.), dalje, kako se ti pojmi vežejo v sodbe (stavke), končno kako se dela iz teh sodb zaključke, sklepe. Ta logika naj bi kazala način življenja človeške glave. Utemeljil jo je grški filozof Aristoteles (384 do 322 l. pr. Kr.) in do začetka 19. stoletja je ostala bistveno neizpremenjena prav tako, kot je ostalo neizpremenjeno naše celotno svetovno naziranje. Ta znanost o oblikah človeškega mišljenja je izšla iz treh osnovnih načel, ki jo najbolje označujejo. Prav tako, kot motri preiskovalni sodnik obtoženca iz oči, ga "identificira", da se izogne negotovostim in nasprotstvom, tako je pričela ta logika z ugotovitvijo identitete pojma, s katerim je hotela operirati. Zato je postavila za prvo načelo — načelo o istosti (identiteti), ki se glasi sledeče: A = A, t. j. vsaka stvar, vsako bitje je samemu sebi enako; ima sebi in le sebi lastno individualnost. Jasneje povedano, pravi ta stavek: Zemlja je zemlja; država je država; kapital je kapital; socijalizem je socijalizem.

Iz tega sledi drugo načelo, načelo protislovja: A ne more biti A in ne — A. Ali po našem danem primeru: Zemlja ne more

biti zemlja in ognjena krogla; država ne more biti država in anarhija; kapital ne more biti kapital in beda; socijalizem ne more biti socijalizem in individualizem. Nasprotstev torej ne sme biti, kajti sebi nasprotujoče je nesmisel; kjer pa le obstoji tako protislovje, bodisi v resnici, bodisi v mišljenju, je le slučajnost, izjema pravila ali mimoidoč bolen pojav.

Iz tega mišljenskega zakona sledi neposredno tretji: načelo ali — ali: Nekaj je ali A ali ne — A, tretjega ni. Ali po naših primerih: Zemlja je ali trdno telo, ali če ni trdna ,sploh ni zemlja, tretjega ni. Država je ali ali monarhistična, ali če ni monarhična, sploh ni država. Kapitalizem ali zatira ,ali pa sploh ni kapitalizem. Socijalizem je ali revolucijonaren ali pa sploh ni socijalizem, tretjega ni. (Socijalizem je ali reformističen ali pa sploh ni socijalizem, tretjega ni.)

S temi tremi načeli: načelom istosti, protislovja in ali-ali začenja formalna logika. Iz njih jasno vidimo, da operira ta logika s trdimi, stalnimi, neizpremenljivimi, dogmatičnimi pojmi, kot n. pr. geometrija, ki operira s trdno določenimi prostorninskimi liki. To je mišljenje starega svetovnega naziranja.

Začetkom 19. stoletja si je napravilo pot novo svetovno naziranje. Svet, ki ga vidimo ali poznamo iz knjig, ni bil niti ustvarjen niti ni od vekomaj, temveč se je tekom nešteto tisočletij razvil in se še razvija. Preživel je

celo vrsto izpremememb, preobrazb in katastrof. Zemlja je bila najprej masa plina, potem ognjena krogla; vrste in razredi stvari in bitij, ki se nahajajo na zemlji, so nastali deloma potom postopnega prehajanja iz vrste v vrsto, deloma so se pojavili po nenadnih spremembah. Isto kot v naravi, se godi tudi v človeški zgodovini: oblika in vsebina družine, države, pridobivanje dobrin, vere, prava itd. sta podvrženi razvojnemu procesu. Vse teče, nastaja, postaja in propada. V svetovju ni več okorelega, stalnega, neizpremenljivega.

Spričo novega nazora ni mogla več zadovoljevati stara formalna logika mišljenja; ona ni mogla pravilno ocenjevati nastajanja stvari. Mislecu je bilo nemogoče operirati z okorelimi pojmi. Od začetka 19. stoletja so iskali novo logiko in Georg Wilhelm Friedrich Hegel (roj. v Stuttgartu 1770, umrl v Berlinu 1831) je napravil obsežen, skrajno naporen poskus ustvariti novo logiko, ki bi odgovarjala svetovnemu razvojnemu procesu. Ta naloga se mu je zdela tem nujnejša, kjer je vsa njegova filozofija težila za tem, da spravi v najpopolnejše soglasje mišljenje in bivanje: razum in svet, da jih obravnava kot neločljiva, da jih smatra za istovetna in da predstavi svet kot vsakokratno vtelešenje od stopnje do stopnje razvijajočega se razuma. "Kar je razumno, to je resnično; kar je resnično, je razumno . . . Naloga filozofije je, da pojmuje to, kar je . . .

Vsak poedinec je sin svojega očeta. Tudi filozofija je: njen čas, obsežen v mislih. Noben poedinec ne more preskočiti svojega časa." (Hegel, predgovor k "Filozofiji prava".) Kot vidimo, ni bil Hegel noben abstrakten mislec, ki ne bi računal z resničnostjo, ampak bi le na slepo špekuliral. On se je nasprotno trudil, da da čisti miselnosti stvarno vsebino ali da jo konkretizira. Ni si mogel predstavljati ideje brez resničnosti ali resničnosti brez ideje. Njegova logika se torej ni mogla baviti samo z zakoni mišljenja, temveč se je morala pečati istočasno z zakoni svetovnega razvoja. Kot brezplodno, abstraktno, neresnično početje je zavračal igračkanje z miselnimi oblikami in umetnost pojmovnega boja, katero so tako ljubili zlasti logiki propadajoče Grčije in srednjega veka. Zato je ustvaril znanost mišljenja, ki formulira ne samo mišljenjske zakone, temveč tudi zakone nastajanja. Žal pa je storil to v jeziku, ki dela neizmerne težkoče bralcu.

Bistvo njene logike je dijalektika. Pod dijalektiko so razumeli stari Grki umetnost govora in ugovarjanja, premaganja nasprotnika z uničenjem njegovih trditev in dokazov, s poudarjanjem protislovij in nasprotij. Če si pobliže ogledamo ta način diskutiranja, se nam zdi navzlic njegovim ovržbam in navidez negativnemu mišljenskemu delu — vendar zelo plodovit, ker se iz spopada nasprotujočih si mišljenj porodi resnica in vzpodbuja k nadaljnjemu razmišljanju. Hegel si

je osvojil ta izraz in krstil z njim svojo logično metodo. To je dijalektična metoda: pojmovanje stvari in bitij svetovja v procesu nastajanja, v boju protislovij in v njihovi rešitvi. S to metodo obsodi on prej omenjena tri prvotna logična načela. Stavek identitete je abstraktna, nepopolna resnica, ker loči stvari od raznoterosti drugih stvari in od odnošajev napram njim. Vsak to takoj občuti. Vzemimo stavek: zemlja je zemlja. Kdor sliši prvi dve besedi tega stavka — zemlja je —, naravno pričakuje, da mu bo predikat (povedek) povedal nekaj, kar loči zemljo od drugih stvari. Mesto tega mu nudi prazno isto besedo — mrtev pojem brez vsebine. Če je načelo istosti v najboljšem slučaju le nepopolna resnica, je načelo protislovja in načelo ali — ali — popolnoma neresnica. Ugovor še daleč ne izpremeni misli v nesmisel, temveč — prav nasprotno — razvije do popolnosti misel in hkrati tudi predmet, ki ga ona izraža. Saj je ravno nasprotje ona gibalna sila, ki pospešuje razvojni proces, razvija vse momente, vse sile življenja. Če bi bila ostala zemlja kot ognjena plinasta obla vedno identična in brez nasprotstva, ohlajevanja in zgoščevanja, ne bi nikdar na njej vzklilo življenje. Če bi bila država ostala avtokratična, če bi torej ne bilo nastalo protislovje: meščanska svoboda, bi bilo zamrlo državljansko življenje, bi bil izključen procvit kulture. Če bi bil ostal kapitalizem brez proletarskega nasprotstva, bi se isti povrnil na-

zaj v industrijski fevdalizem. Nasprotstvo ali protislovje udejstvuje vse bogate sile in darove narave ter človeštva. Šele v momentu, ko se pričenja porajati nasprotje, začenja nastajanje višje oblike življenja in misli: Kakor vidimo, ni tu govora o logičnih nasprotstvih, ki izvirajo navadno iz nejasnega mišljenja ali iz zmedenega predstavljanja dejstev; pri Heglu — in po njem pri Marxu — gre mnogo bolj za stvarna nasprotstva: za nasprotja in konflikte, ki slede iz samega razvojnega procesa stvari in razmer.

Stvar ali bitje, proti kateri se obrača nasprotstvo, imenuje Hegel: pozitivno in nasprotstvo, protislovje imenuje — negacijo. Kakor lahko vidimo iz našega primera, ta negacija ni navadno uničenje, razblinjenje v nič, temveč istočasna odstranitev in upostavitev, propadanje in nastajanje — dviganje k višji stopnji. Hegel pravi o tem:

"Eden osnovnih predsodkov dosedanje logike in navadnega predstavljanja je mnenje, da nasprotstvo ni istotako bistvena in imanentna določitev, kakor je identiteta. V resnici je identiteta le določitev navadnega, neposrednega mrtvega bivanja. Nasprotstvo je korenina vsega gibanja in življenja; le v kolikor ima nekaj samo v sebi nasprotstvo, se giblje, živi, dela."

Pomen nasprotstva ali protislovja ali negacije uide zelo lahko površnemu opazovanju. To sicer vidi, da je svet poln raznoterih stvari; kajti tam, kjer je nekaj, je tudi na-

sprotje istega n. pr.: Biti—ne biti, mraz—vročina, luč—tema, miloba—trdosrčnost, sladkost—bolest, veselje—žalost, bogastvo—revščina, kapital—delo, življenje—smrt, krepost—greh, idealizem—materializem, romantika—klacisizem itd. Ali navadno mišljenje ne spozna tega, da ima pred seboj svet nasprotij; ve le to, da krije svet v sebi polno najraznovrstnejših stvari. "Šele misleč razum" pravi Hegel, spozna, da je ostro nasprotje vse, kar se je smatralo za enostavno. Šele do skrajnosti dognane se prično raznovrstnosti gibati in živeti druga proti drugi in dobe negativnosti, ki je imanentno bitje vsakega žitja. Šele, ko gredo nasprotja narazen in ko se razvijejo, je mogoč nadaljni proces nastajanja ,ki se razvija preko nasprotja k višji pozitivni stopnji. Kjer pa, nadaljuje Hegel, ni sile za razvoj in poostritev nasprotja, tam dotična stvar ali bitje vsled nasprotja propade. (Hegel, Znanost logike, I. del).

Ta Heglova misel je izredno važna za razumevanje marksizma. To je duša Marxovega nauka o razrednem boju, da, vsega Marxovega sistema. Marx takorekoč stalno preži na to, da odkrije nasprotstvo (razredni boj), tam se pričenja — po Marx-Heglu — nadaljni razvoj k višji stopnji. Avtomatično potekajoče evolucije (razvoja) torej ni. Šele razredni boj omogoča napredovanje družabnega razvoja.

Doslej smo spoznavali dva izraza dijalektične metode: pozitivnost in negacijo. Vi-

deli smo prvi dve stopnji procesa nastajanja v mišljenju in dejanju: Proces še ni končan. Potrebuje še tretje stopnje. To tretjo stopnjo imenuje Hegel: negacijo negacije. S tem, da ta negacija še nadalje učinkuje, nastane nova stvar ali bitje. Da se povrnemo k svojim starim primerom: popolno ohlajenje in zgoščenje zemeljske površine, nastanek meščanske države, zmaga proletarijata — to je odstranitev negacije; dosežena je nova stopnja v razvojnem procesu. Izrazi: pozitivno (ali afirmacija), negacija, negacija negacije so znani tudi kot: teza, antiteza, sinteza.

Vse to lahko še jasneje izrazimo in predočimo: poglejmo jajce. To je nekaj pozitivnega. Toda to krije v sebi kal, ki oživi in potem vsebino jajca vedno bolj in bolj razjeda, torej negira. Ta negacija pa nikakor ni navadno razdejanje in uničenje; temveč ono nasprotno omogoči, da se kal razvije v živo bitje. Ko je negacija dovršena, prodre nastalo pišče jajčno lupino. To je negacija negacije, pri čemer je nastalo nekaj organično višjega kot jajce.

Ta način mišljenja ljudi in delovanja narave ter zgodovine imenuje Hegel dijalektično metodo ali dijalektičen proces. Kakor vidimo, je dijalektika metoda raziskovanja in hkrati svetovno naziranje. Hegel izraža dijalektiko s sledečimi besedami:

"Edino sredstvo, s katerim lahko dosežeš znanstven napredek in edino, česar popolno-

ma enostavno spoznanje je truda vredno — je spoznanje logičnega stavka, da je negativno prav tako pozitivno ,ali da se nasprotujoče ne razblini v nič, v abstrakten nič, temveč bistveno v negacijo svoje posebne vsebine . . . V tem da je rezultat negacija — določena negacija, ima neko vsebino. Ona je nov pojem, toda višji, bogatejši pojem kot prejšnji; kajti postala je bogatejša za negacijo ali nasprotje tega; torej ga vsebuje in še več kot njega samega ter je tako enota sebe same in svojega nasprotja. — Po tej poti se mora tvoriti sistem pojmov — in se spopolnjevati nevzdržno, čisto, prosto vseh zunanjih vplivov! (Hegel, Znanost logike, I. del).

Dijalektični proces se ne vrši le potom postopnih prehodov, temveč tudi skokoma. Hegel pripominja: "Pravijo, da ni nobenega skoka v naravi," in navadna prestava meni, da je nastajanje polagano porajanje in izogibanje. Obstoji pa tudi izpremememba kvantitete v kvaliteto. N. pr. če se voda ohlaja, ni vedno bolj trda, polagoma gosta kot kaša in končno polagoma strjena v led, temveč postane naenkrat trda. Če pade temperatura na gotovo stopnjo, se voda hipoma izpremeni v led: kvantiteta — število stopinj toplote — se izpremeni v kvaliteto — v izpremembo bistva stvari. (Logika, I. del).

Ugotovimo torej bistvo logike. Po Heglu je ona evolucija z revolucijonarnimi sredstvi. Torej ni avtomatična; zahteva razvoj na-

sprotstev ali protislovij; brez tega razvoja ostane pozitivno prazna, mrtva identiteta. V Marxovem smislu se to pravi: Šele razredni boji omogočajo evoluciji, da prehodi vse stopnje do sinteze. Brez revolucijonarne akcije razredov se evolucija ne more izvršiti. S pomočjo te dijalektike je Marx formuliral zakone postanka socijalizma. Tako v svojih prvih delih "Sveta družina" (1844) in v "Bedi filozofije" (1847) — torej v času nastanka njegovega zgodovinskega naziranja— kot v "Kapitalu" je s Heglovo dijalektiko izsledil vse te zakone. V "Sveti družini" pravi:

"Proletarijat in bogastvo (Marx je pozneje dejal: kapital) sta nasprotji. Kot taki tvorita celoto, oba sta tvorbi sveta privatne lastnine. Gre za določeno vlogo, ki jo imata oba dela v tem nasprotju. Ni dovolj proglasiti jih za dve strani ene celote. Privatna lastnina, kot bogastvo, je prisiljena, da vzdržuje samo sebe in s tem svoje nasprotje — proletarijat. To je pozitivna stran nasprotja, sama v sebi zadovoljena privatna lastnina. Proletarijat pa je nasprotno kot proletarijat prisiljen, da odpravi sebe in s tem od sebe odvisno nasprotje — privatno lastnino, ki ga dela za proletarijat. To je negativna stran nasprotja, njegov nemir v samem sebi, propadajoča in sebe ugonabljajoča privatna lastnina . . . V nasprotju je torej privatna lastnina konservativna, proletarcu destruktivna stran. Od one izhaja akcija za ohranitev nasprotja,

od druge pa akcija za njegovo uničenje. Privatna lastnina se žene vsekakor v svojem nacijonalno-ekonomskem gibanju v lastno uničenje, toda le z razvojem od nje neodvisnim, nezavestnim in proti njeni volji, z obstoječim razvojem, ki ga poraja sama narava stvari, s tem da ustvarja proletarijat kot proletarijat, bedo, zavedajočo se svoje duševne in fizične bede, človečnost, ki je oropana sama sebe in ki se tega zaveda ter se s tem uničuje. Proletarijat izvršuje obsodbo, ki si jo piše privatna lastnina, s tem da ustvarja proletarijat, ki izvršuje obsodbo. Kadar zmaga proletarijat, ne postane nikakor ne absolutna stran družbe, kajti zmaga le tako, da odpravi sebe in svoje nasprotje. Potem izgine proletarijat prav tako kot od njega zavisno nasprotje — privatna lastnina." (Mehring, Marx-Engelsova zapuščina, II. zvezek). In še na predzadnji strani zadnjega zvezka "Kapitala" obseže dijalektično metodo v nekaj stavkih, ko pravi: "V kolikor je delovni proces le zgolj proces med človekom in naravo, ostanejo njegovi navadni elementi isti v vseh družabnih razvojnih oblikah. Ali vsaka določena zgodovinska oblika tega procesa razvija dalje materijalne podlage in družabne oblike istega. Ko pa dozori do gotove stopnje, bo določena zgodovinska oblika završena in nadomesti jo nova — višje razvita. Da je prišel moment take krize, se pokaže v tem, da se razširi in poglobi nasprotstvo in protislovje med distribucijskimi razmerami, torej tudi določeno

zgodovinsko obliko in njim odgovarjajočimi produkcijskimi razmerami na eni ter produktivnimi silami, produkcijsko sposobnostjo in razvojem njenih agencij na drugi strani. Potem nastopi konflikt med materijalnim razvojem produkcije in njeno družabno obliko." Najizraziteje se pojavi Heglova dijalektika v slavnem 24. poglavju prvega zvezka "Kapitala", kjer je očrtan razvoj kapitalizma iz malomeščanskih lastninskih razmer skozi vse stopnje do socijalistične revolucije. "Iz kapitalističnega produkcijskega načina izvirajoč kapitalistični način prilaščanja, torej kapitalistična privatna lastnina, je prva negacija individualne, na lastnem delu sloneče privatne lastnine. Ali kapitalistična produkcija ustvarja z nujnostjo naravnega procesa svojo lastno negacijo." Tu imamo tri stopnje: teza: individualno gospodarstvo; antiteza: kapitalizem; sinteza: skupna lastnina.

Od nenemških socijaldemokratičnih pisateljev je zlasti Proudhon skušal uporabljati Heglovo dijalektiko v svojih delih: "Kaj je lastnina?" in "Gospodarska nasprotstva ali filozofija bede." (1840,1846). Že to, da je dal svojemu glavnemu delu naslov "Gospodarska nasprotstva", kaže, da se je Proudhon živo zanimal za Hegla. Kljub temu je obtičal na površju; Heglove formule je uporabljal popolnoma mehanično. Pojma imanentnega razvojnega procesa (v družabnem organizmu gonilnih sil) ni pri Proudhonu.

Če motrimo dijalektično metodo, kot smo jo tukaj orisali, bi mogli misliti, da je Hegel materijalističen mislec. Tako mnenje bi bilo napačno. Kajti Hegel je idealist. To se pravi: prvotno in notranje bistvo razvojnega procesa ne obstoji v materijalnih silah, temveč v logični ideji, razumu, svetovnem duhu, v absolutnem, ali versko povedano: v božanstvu. Preden je božanstvo ustvarilo svet, ga moramo gledati kot idejo, ki ima v sebi vse oblike razvoja; ustvarja si materijalno vtelešenje; najprej se izraža v predmetih anorganske narave, potem v rastlini, v organičnem, v katerem se vzbuja življenje, potem v živali, v kateri se povzpne ideja do dremajočega razuma, končno v človeku, kjer se dvigne razum do božanstva in dospe do samozavesti in svobode. Kot samozavestni duh, kot bog se izraža v zgodovini narodov, v veri, umetnosti in filozofiji, v napravah ljudi: v družini in pravu, dokler se ne udejstvi v državi kot v svojem poslednjem in najvišjem namenu.

Razvojni proces ideje je torej po tem nastajanje boga. Šele v človeku pride ideja do božje zavesti. Nima smisla pečati se dalje s Heglovim stvarjanjem boga in sveta, ki ni le idealistično, ampak polno nemške mistike. Našemu razumu je isto prav tako nepojmljivo kot svetopisemsko naziranje: vse je onstran razuma.

Njegovo poveličevanje države, njegov izrek: kar je resnično, je razumno, kakor tudi

iz tega logično izvirajoče njegovo pobijanje liberalnih reformnih stremljenj, mu je dalo pečat državniškega filozofa pruskega absolutizma in je vzbudilo proti njemu antipatijo liberalnega meščanstva. Hegel vidi v liberalizmu le navadno negacijo, zgolj razdiralni faktor, ki državo atomizira, jo razdvaja v voljo poedincev in ji jemlje vso skupno vez, vso organizacijsko moč. On graja parlamentarizem, da "se naj godi vse po njihovi (volji poedincev) izrecni moči in po njihovem izrecnem pristanku . . . Volja mnogih vrže ministrstvo in tedaj nastopi dotedanja opozicija; ali ta, ker sedaj vlada, ima zopet voljo mnogih proti sebi. Tako se nadaljuje to gibanje in nemir. Ta kolizija, ta vozel, ta problem je točka, na kateri tiči zgodovina in ki jo mora v bodoče rešiti." Mislili bi, da bi moral biti za Hegla posebno vabljiv ravno parlamentarizem s svojim nemirom in gibanjem, s svojimi nasprotji in opozicijami. Vendar ga je odklanjal. Kako se da to pojasniti?

Heglovo stališče napram pruski državi je razumljivo radi njegovega močnega nacijonalnega čutenja. Bil je zelo nacijonalnopolitično navdahnjen. V svojih mlajših letih je videl popolno razpadanje nemške države in se je bridko pritoževal nad nemškimi razmerami. Pisal je: "Nemčija ni nobena država več . . ., tudi vojne, ki jih je vojevala, niso končale posebno častno za njo; dovolila je, da so ji vzeli Burgundijo, Alzaško, Lo-

trinško in drugo; vestfalski mir je često veljal za paladij Nemčije, čeprav je ta mir še formalneje določil njeno popolno razcepljenost, kakor je bila prej; Nemci so bili hvaležni Richelieu, da je razdejal njihovo moč..." Nasprotno so dejanja Prusije v sedemletni vojni in v osvobodilnih vojnah proti Francozom vzbudila v njem nado, da more ta država rešiti Nemčijo. Tej misli je dal živ in zgovoren izraz v svojem nagovoru pri otvoritvi svojih predavanj v Berlinu v oktobru 1818, kot tudi v svojem predavanju o Frideriku Velikem. Hegel je zato zavračal vse, kar se mu je zdelo, da slabi prusko državno moč. Nacijonalno čuvstvo je zmagalo nad dijalektikom.

Heglovo stališče v zgodovini misli pa vendar ne sloni na njegovi izjavi o ustvaritvi sveta niti na njegovem poveličevanju države, temveč na dijalektični metodi. Ko je s to metodo preiskoval obširnost človeškega spoznanja, je sipal okrog sebe čudovito mnogo materijalističnih in strogo znanstvenih poedinih pripomb in vzpodbud, ki so navdahnile njegove učence in čitalce z živim smislom za zgodovino, za razvoj človeštva do samozavesti in svobode, ter so jih tako usposobile, da razlikujejo dalje in se osvobode vse mistike. Za primere njegove materijalistične filozofije lahko veljajo sledeči podatki: njegova "Filozofija zgodovine" vsebuje celo poglavje o geografskem (zemljepisnem) temelju svetovne zgodovine. V istem poglavju

izvaja — popolnoma v nasprotju s prejšnjim poveličanjem države — sledeče: "Resnična država in resnična vlada nastane le, če je tu razlika stanov, če postaneta bogastvo in revščina zelo veliki in nastopi tako razmerje, da velika množica ne more več zadovoljiti svojih potreb tako, kot je navajena." Ali čitajmo njegovo izjavo o ustanovitvi kolonij po Grkih: "To ustanavljanje kolonij, zlasti v dobi po trojanski vojni do Kira, je poseben pojav, katerega si lahko razlagamo sledeče: V posameznih državah je imelo ljudstvo vladno oblast v rokah, s tem da je odločevalo o državnih zadevah najvišje inštance. Po dolgem miru je visoko narastlo prebivalstvo in razvoj; prva posledica tega je bilo nakopičenje velikega bogastva, s katerim je istočasno vedno združen pojav velike bede in revščine. Industrije v našem smislu tedaj ni bilo in dežela je bila kmalu obljudena. Kljub temu se del revnejšega razreda ni dal ponižati na beden življenski način, kajti vsakdo se je čutil svobodnega državljana. Kot edino rešilno sredstvo je torej ostala kolonizacija." Ali pa sledeče mesto, ki pojasnjuje filozofski sistem šele kot posledico zrele resničnosti in zato zavrača vsako slikanje državne bodočnosti: "Da še spregovorim besedo o nauku, kaj naj bi bil svet, moram reči, da pride tu filozofija vsekakor vedno prepozno. Kot misel sveta se ona pojavi šele potem, ko je resničnost resnično prešla že vse faze nastanka in je dovršena. To, kar uči pojem,

kaže nujno prav tako zgodovina, da se šele na stopnji zrele resničnosti pojavi idealno nasproti realnemu in si to ustvari isti svet, dognan v njegovi substanci, v obliki intelektualne tvorbe. Če slika filozofija svojo sivo stran v sivem, potem je gotovo življenska oblika zastarela in s sivim v sivem se ne da pomladiti, temveč le spoznati: Minervina sova začne letati šele ob mraku." (Predgovor k "Filozofiji prava".)

Noben materijalist ne bi mogel bolje povedati: sova — znak modrosti — prične letati šele zvečer — po poslovnem vrvežu sveta. Torej najprej svet, potem mišljenje. Najprej bivanje, potem zavest.

Hegel sam je bil torej dokaz za svoj nauk, da je protislovje drugo poleg drugega. V njegovem duhu je bil idealizem in realizem, ali on jih ni poostril do nasprotstva s svojim mislečim razumom, da bi dospel na višjo stopnjo mišljenja. Ostal je dosleden idealist, ki je smatral za nalogo filozofije, da spozna načelo stvari in da sistematično in dosledno izvede to načelo skozi vse širno polje resničnosti; ostal je idealist, ker je smatral idejo za prvotno in bistveno.

3. Pomen mladih Heglovcev.

Heglov konzervatizem, ki je filozofsko zastopal predmarčno prusko državo, se je vendar slabo obnesel, ko se je okrog l. 1830 pričelo razvijati gospodarsko in duševno nemško meščanstvo. Reakcija, ki je nastopila po

osvobodilnih vojnah, je vedno bolj in bolj izgubljala avtoriteto. Julijska revolucija v Parizu (1830) in siloviti boji angleškega meščanstva za volilno reformo (1830—1832) so našli živ odmev v izobraženih krogih nemških srednjih razredov. Heinrich Heine, škorec v nemškem literarnem gozdu, je žvižgal na Nemčijo svete alijanse in krščansko-germanske romantike. Nemška meščanska mladina je z navdušenjem čitala Börnova pariška pisma. Istočasno je bilo opažati v nemških mestih vedno živahnejšo obrtniško delavnost. Zelo lepo opisuje to dobo Friderik Albert Lange v svoji "Zgodovini materijalizma". Začetkom tridesetih let so rastle obrtniške zveze in podobne družbe kot gobe iz tal; ustanavljali so politične zavode, nadaljevalne in trgovske šole; ognjevito so se bavili s kemijo (Liebig), s fizijologijo (Johan Müller) in naravoslovjem (Aleksander v. Humboldt); izhajali so prevodi francoskih in angleških naravoslovnih in gospodarskih del; pospeševala se je nemška carinska zveza (1834), gradnja železnic (1835) in razvoj prometa sploh — vsi ti pojavi govore jasno, da se je nemško meščanstvo prebudilo, da se je pričela industrijska revolucija, da je naraščala gospodarska moč in z njo tudi razredna zavest in politične ambicije. Svoboda na vseh poljih je postala parola.

Duhovno se je to izražalo v zavračanju idealizma in nagibanju k realnemu, praktičnemu, materijalnemu. Pričel se je boj proti

idealizmu in se končal z zmago materijalizma, vsaj za nekaj desetletij. V teh letih je delal Feuerbach za ateiziranje vere; telesni človek s svojim čutenjem in mišljenjem je postal središče vere in filozofije. Ne dela vera človeka, temveč človek vero; mišljenje ali zavest moremo razjasniti iz bivanja, iz čutne eksistence človekove in ne življenja iz mišljenja. Feuerbach je torej enostavno potisnil v stran vse heglovstvo. Njegov sodobnik David Friedrich Straus je prostodušno skritiziral evangelije. Bruno Bauer je nameril svoj težak, filozofski top proti tradicijonalnim krščanskim verskim naukom. Arnold Rűge, literarni vratar mladih Heglovcev je ustanavljal časopise. Možje, ki so bojevali filozofski osvobodilni boj, so izšli sicer iz Heglove šole, toda so vzeli od nje le one elemente, ki so odgovarjali novim idealom. Ti mladi Heglovci so se obračali proti pruski državi in so filozofsko utemeljevali meščansko svobodo. **Storili so na filozofskem** polju isto, kar mladi Nemci (Gutzkow, Börne, Heine i. dr.) v leposlovju; ubili so romantiko, mistično Sibilo reakcije.

V tridesetih letih se je jasno čutila struja naravoslovnega materijalizma, prostoverskega mišljenja, cenjenja gospodarskih in tehničnih napredkov, nacijanalne svobode, enotnosti in moči.

Vse te struje so zadele mladega Marxa, ko je prišel l. 1836 na berlinsko univerzo. Postal je mlado-Heglovec in je razvijal dija-

lektiko na socialno-gospodarskem polju.. V socijalni znanosti jo je dvignil na višjo stopnjo. Hegel ga ni več doživel. Morda bi umrl pogumnejši ali pa še bolj potrt. Heinrich Heine, ki je v tridesetih in štiridesetih letih pripadal Heglovcem, pripoveduje sledeč dogodek, ki čeprav morda ni resničen, vendar točno osvetluje izredne težkoče mojstrovih naukov:

Ko je Hegel umiral in so videli obdajajoči ga učenci, da so se zarisale v mojstrov obraz težke brazde skrbi, so ga vprašali po vzroku njegove žalosti ter ga skušali tolažiti s tem, da so pokazali na veliko število občudujočih ga učencev in pristašev, ki jih zapušča. Med težkim sopenjem je odvrnil: "Noben moj učenec me ni razumel, edino-le Michelet, ali" — je pristavil s težkim vzdihom, "tudi on me je napačno razumel." (Michelet je izdal Heglovo "Zgodovino filozofije".)

I. MARXOVA UČNA DOBA.

1. Stariši in prijatelji.

Karl Henrik Marx je zagledal luč sveta v Trieru 5. maja 1818. Njegov oče, izobražen, finočuteč in priljuden Žid, je bil jurist; počasi si je opomogel iz tesnih razmer nemške rabinske družine in se zelo izuril v praksi. Ustvarjati si denar ni nikdar razumel. Mati je bila Holandka in je izhajala iz neke rabinske družine v Presburgu, ki se je — kakor že ime kaže — preselila iz Presburga na Madžarskem (danes je na Češkoslovaškem,

op. prev.) v 17. stoletju na Holandsko. Nemški je govorila bolj slabo. Marx nam omenja neki njen izrek: "Če bi Karl napravil mnogo kapitala, mesto da je mnogo pisal o kapitalu, bi bilo mnogo bolje."

Leta 1824 je družina prestopila v krščanstvo. Krsti Židov niso bili tedaj nobena redkost več. Prosvitljenost zadnje polovice 18. stoletja je spodkopala dogmatično vero mnogih izobraženih Judov in sledeča doba "krščansko-germanske" romantike je ojačila in poetizirala krščanstvo in nacijonalno misel, čemur se tudi svoje vere oproščeni Židje niso mogli izogniti tako iz praktičnih kot duševnih razlogov. Asimilirali so se popolnoma, čutili in mislili so kakor najboljši njegovi krščanski in nemški sodržavljani. Marxov oče se je čutil za dobrega Prusa in je nekoč priporočal svojemu sinu, naj spesni odo velikega sloga na Napoleonov padec in zmago Pruske. Karl sicer ni ubogal tega očetovega nasveta, ali iz onega krščansko-germanskega časa mu je ostal do konca življenja nekak protižidovski predsodek; Jud mu je bil ali grabežljivec ali pa nepridiprav. Karla so poslali v gimnazijo očetovega rojstnega kraja; l. 1835 jo je dovršil z dobrim uspehom. A svojega duha si ni uril samo v šoli. Poleg gimnazije je obiskoval hišo tajnega vladnega svetnika Ludvika v. Westphalen, visoko izobraženega pruskega uradnika, ki je ljubil pesnika Homerja in Shakespeara in ki je pazno sledil duhovnim strujam časa. Čeprav je bil že

precej star, se je rad zabaval z živahnim mladeničem in vplival na njegovo izobrazbo. Marx ga je cenil kot očetovskega prijatelja, "ki pozdravlja vsak napredek časa z navdušenjem in preudarkom resnice . . . in ki je živ dokaz, da idealizem ni nikaka domišljija, temveč resnica." (Marx, "Dizertacija".)

Po absolviranju trierske gimnazije je šel Karl na univerzo v Bonn, da bi po očetovi želji študiral pravo. Po enem letu lahkoživega dijaškega življenja se je preselil jeseni 1836 v Berlin, "središče vse duševne izobrazbe in resnice," kot ga je imenoval Hegel v svojem nastopnem predavanju (1818). Pred odhodom v Berlin se je skrivaj zaročil z Jenny v. Westphalen, hčerko svojega očetovskega prijatelja. Bila je zelo lepa, izobražena in značajna.

2. Dijaška doba.

V Berlinu je Marx pričel študirati filozofijo, pravno vedo, zgodovino, zemljepis, literaturo, umetnostno zgodovino itd. Njegovo stremljenje po resnici je bilo favstovsko, njegova delavnost neumorna — v teh stvareh moremo rabiti le superlative. V neki svojih pesmi iz onega časa pravi o sebi:

V miru se pečat' nikdar ne morem,
kar je duša silno doživela,
nikdar le v udobju tihem ždeti,
jaz prodiram dalje brez pokoja.
Vse bi želel, da si priborim,
vso bogov naklonjenost najlepšo,

v znanje drzno da posežem,
spev objamem in umetnost.

Dan in noč poglobljen v svoje delo, je zanemarjal vsako družabno občevanje; delal je izvlečke, prevajal iz grščine in latinščine, predelaval filozofske sisteme, napisal precej pol lastnih misli, filozofskih in pravnoznanstvenih osnutkov in končno tri zvezke pesmi. Leto 1837 je bilo eno kritičnih let v Marxovem življenju — leto valovečega vrenja in notranjega boja, v katerem je končno našel prvo oporišče: Heglovo dijalektiko. S tem se je prvič obrnil od abstraktnega idealizma in napravil prvi korak k resničnosti, čeprav je tedaj mislil, da že Hegel pomeni resničnost. V nekem daljšem pismu, pravem dokumentu človeka, z dne 10. nov. 1837 sporoča očetu o svojem intenzivnem delu v onem čudovitem času svojega še tako mladega življenja, o delu v prvih dveh semestrih svojega berlinskega vseučiliščnega časa. V najvažnejših delih se glasi pismo sledeče:

"Dragi oče! So življenski momenti, ki se postavijo kot mejniki za gotov pretekel čas, ki pa istočasno določeno kažejo v novo smer. Na taki prehodni točki se čutimo prisiljene, da z orlovskim očesom misli premotrimo preteklo in sedanje, da se tako zavemo svojega resničnega položaja. Da, celo svetovna zgodovina se rada ozira nazaj in se razgleduje, kar ji da često videz nazadovanja in zastoja, dočim se le vrže v naslanjač, da bi doumela sebe, da duševno prodre samo sebe.

Poedinec pa postane v takih trenotkih liričen, kajti vsaka metamorfoza (izpremememba) je deloma labodja pesem, deloma overtura (otvoritev) velike nove pesmi, ki se hoče ustaliti v prelivajočih se, bleščečih barvah; in vendar bi radi postavili spomenik enkrat preživelemu, ki naj v čustvovanju zavzame ono mesto, katero je izgubilo za delovanje. In kje naj najde srečnejše mesto kot v srcu starišev! . . . Če se torej jaz ob koncu tu preživelega leta z enim pogledom ozrem na razmere v njem in če tako odgovarjam, moj dragi oče, na Tvoje tako ljubo, ljubo pismo iz Emsa, mi bodi dovoljeno, da si ogledam svoje razmere, kakor sploh gledam na življenje, kot izraz duševnega dela, ki se izobliči na vse strani, v znanju, umetnosti, privatnem položaju . . . Ko sem prišel v Berlin, sem pretrgal vse dotedanje zveze, le nerad in redko kdaj sem koga obiskal. Skušal sem se poglobiti v znanost in umetnost . . . Po tedanjem duševnem razpoloženju je morala biti tedaj nujno poezija prvo, vsaj najprijetnejše, najbližje, s čimer bi se ukvarjal; toda radi mojega položaja in vsega dotedanjega razvoja je bila čisto idealistična . . . Potem sem moral študirati pravništvo in sem predvsem čutil vroč nagon, boriti se s filozofijo. Oboje je bilo tako spojeno, da sem deloma (učitelja prava) Heineccius, Thibaut in vire predelal popolnoma nekritično le po dijaško. Tako sem n. pr. prvi dve knjigi pandekt prevedel (iz latinščine) v nemščino, deloma sem

skušal uporabiti pravno filozofijo na pravnem polju. Uvod sem pričel z nekimi metafizičnimi stavki in sem dovršil to nesrečno delo do javnega prava, delo skoro 300 pol (pisanih).

Predvsem je tu stopilo v ospredje isto zelo moteče nasprotje med resničnim in med tem, kar naj bi bilo, nasprotje, ki je lastnost idealizma. Najprej je prišla po meni milostno kakor krščena metafizika prava, t. j. osnovna načela, refleksije, določbe pojmov, ločena od vsake resnične pravne oblike. Predvsem je bila ovira za pojmovanje resničnega neznanstvena oblika matematičnega dogmatizma, kjer skače subjekt okrog stvari in rezonira sem in tja, ne da bi se stvar sama oblikovala kot nekaj bogato se razvijajočega in živega. Trikot dopušča matematiku, da dokazuje, ostane pa samo predstava v prostoru, ki se ne razvija dalje. Treba ga je položiti poleg drugega, potem zavzame drug položaj in to različno, na isto se nanašajoče mu daje različna razmerja in resnice. Nasprotno pa moramo opazovati objekt sam v njegovem razvoju v konkretnem izrazu živega miselnega sveta, kot je pravo, država, narava, vsa filozofija . . . Tu se mora razum stvari sam kot nasprotje v samem sebi razvijati in najti v sebi enoto."

Tu smo odkrili prvo sled Heglove dijalektike pri Marxu. Vidimo nasprotje med okorelimi geometrskimi oblikami in med življenjem, ki stremi po razvoju, nasprotje med

družabnimi oblikami in človeškimi napravami. Marx se je trdovratno upiral vplivom Heglove filozofije; naravnost sovražil jo je in je hrepenel, da ostane zvest idealizmu, ali končno ga je le očarala razvojna misel, kakor je bila ta tedaj v Nemčiji znana v obliki Heglove špekulacije.

Marx je potem na dolgo poročal o svojih pravnih študijah in pesnitvah in izvaja dalje:

"Telo je svojevrstno reflektiralo na to, da sem pri tem najraznovrstnejšem delu v prvem semestru prebdel mnogo noči, da sem izvojeval mnogo bojev, da sem pretrpel mnogo notranjega in zunanjega razburjenja, da ob koncu semestra nisem bil mnogo bogatejši in da sem pri tem zanemaril naravo, umetnost, svet ter pozabil veselje. Neki zdravnik mi je nasvetoval, da grem na deželo, in tako sem prvič prišel skozi vse dolgo mesto pred vrata v Stralavu . . . Od idealizma, ki sem ga . . . tako dolgo negoval, sem prišel do tega, da v sami resničnosti iščem idejo; če so prej bivali bogovi nad zemljo, so postali sedaj njeno središče.

Čital sem fragmente Heglove filozofije, katerih groteskna skalovita melodija mi ni prijala. Še enkrat sem se hotel potopiti v morju, ali z jasnim namenom, da najdem duševno naravo prav tako potrebno, konkretno in zaokroženo kot telesno, da se ne urim več v umetnostih bojevanja, ampak da ohranim čist biser na solnčni luči.

Napisal sem dijalog približno štiriindvajsetih pol: "Kleantes ali o izhodišču in potrebnem napredku filozofije." Tu sta se nekako združili umetnost in znanje, ki sta se že popolnoma razšli, in kot čil popotnik sem se podal na delo samo, na filozofsko-dijalektičen razvoj božanstva, kako se pojavlja kot pojem, kot vera, kot narava, kot zgodovina. Moj zadnji stavek je bil začetek Heglovega sistema in kot varljiva sirena me je vodilo v sovražnikovo naročje to delo, za katero sem se nekoliko seznanil z naravoslovjem, Schellingom, zgodovino. S tem sem si neprestano ubijal glavo . . .

Iz nevolje radi Jennyne bolezni in svojega brezuspešnega, propadlega duševnega dela, radi razjedajoče jeze, da bo postalo sovražno mi naziranje moj idol, — sem zbolel, kakor sem Ti že prej pisal, dragi oče. Ko sem okreval, sem sežgal vse pesmi in osnutke novel itd., v domišljiji, da lahko popolnoma pustim vse, za kar doslej še nikakor nisem doprinesel nikakih protidokazov.

Za časa bolezni sem spoznal vsega Hegla, z vsemi njegovimi učenci. Potom več sestankov s prijatelji v Stralavu sem prišel v doktorski klub, kjer je nekaj privatnih docentov in moj najintimnejši berlinski prijatelj dr. Rutenberg. Tu se je v prepiru kazalo marsikatero nasprotujoče naziranje in vedno trdneje sem se oklepal sedanje svetovne filozofije, kateri sem mislil uiti; ali vse zveneče je utihnilo, prava besnost ironije me je popa-

dla, kar je pač umevno po toliko negacijah..." ("Neue Zeit", 16. letnik, 1. zv., 1. štev.)

Oče pa tega pisma ni bil nič kaj vesel. Očital je Karlu brezsmotrenost in raztresenost. Od njegovih berlinskih študij je pričakoval kaj drugega kot porajanje in uničevanje strašil. Mislil je, da bo Karl gledal predvsem na svojo bodočo karijero, da bo marljivo poslušal svoje strokovne kolegije, da bo obiskoval visoke osebnosti, da bo varčeval z denarjem in da bo opustil vse filozofske ekstravagance. Pokazal mu je kolege, ki mirno obiskujejo svoja predavanja in skrbe za svojo bodočnost:

"Ti mladi ljudje spe popolnoma mirno, razen če se včasih pol noči ali vso noč zabavajo, dočim moj dobri, talentirani Karl prebdi bedne noči, utruja svoj duh in telo v resnem študiju, se izogiba vsake zabave, da se ukvarja z res abstraktnimi, suhimi študijami; toda, kar danes postavlja, jutri razdira in končno si je vse uničil, tujega si ni prilastil. Naposled prične telo hirati, duh postane zmeden, dočim navadni ljudje tako nemoteno životarijo in dospejo včasih bolje ali vsaj ugodneje do cilja kakor oni, ki ne marajo za svoje mladostno veselje in uničujejo svoje zdravje, da bi dosegli senco učenosti, ki bi si jo bolje pridobili poleg družabne zabave v eni uri družabnega občevanja s kompetentnimi možmi."

Kljub neizmerni ljubezni do svojega očeta ni mogel Marx več opustiti smeri, v katero

je krenil. Globokejši duhovi, ki so izgubili svoje verske nazore in pridejo srečno zopet do nekega enotnega filozofskega ali znanstvenega naziranja, se ne ustrašijo zlepa konflikta med ljubeznijo do starišev in vztrajanjem pri novem prepričanju. Tudi izgledi na sijajno uradniško karijero ga niso vabili. Njegov bojevni temperament sploh ni kaj takega pripuščal. Pesnil je:

Pustite nam, naj drznemo si vse,
rok da nikdar ne prekrižamo —
nikarte, naj ne mlatimo toposti prazne slame
in da ničesar ne želimo, niti hočemo.
Nikari tuhtajoči tja v en dan
s tesnobo v jarem še nizkotnejši,
saj hrepenenje in želje
in dejanje je vendar ostalo nam.

Bivanje v Stralavu je najugodneje vplivalo na njegovo zdravje. Čvrsto je delal na svojih novo pridobljenih filozofskih prepričanjih, pri čemur mu je zelo koristilo občevanje s člani doktorskega kluba, zlasti z docentom teologije Brunom Bauerjem in gimnazijskim učiteljem Fridrikom Köppen, ki so ga smatrali za enakovrednega kljub različni starosti in položaju. Marx je opustil misel na uradniško karijero in je hotel dobiti docentsko mesto na kaki univerzi. Oče se je sprijaznil z novimi študijami in stremljenji svojega sina; vendar mu ni bilo usojeno, da bi se vesselil njegovega nadaljnega delovanja.

Po kratki bolezni je umrl maja 1838 v starosti 56 let.

Marx je nato popolnoma opustil študij pravne znanosti in je skrbel tem marljiveje za spopolnitev svojega filozofskega znanja ter se je pripravljal na svoj doktorski izpit, da bi — na pritisk Bruna Bauerja — čim prej postal privatni docent filozofije na bonnski univerzi. Bauer sam je upal na profesuro teologije v Bonnu, potem ko je bil docent v Berlinu od l. 1834 do 1839 in v Bonnu l. 1840. Marx je napisal dizertacijo o demokratični in epikurejski naravni filozofiji in je v Jeni (1841) promoviral za doktorja filozofije. Potem se je preselil v Bonn k svojemu prijatelju Bauerju, kjer je mislil začeti svoja mojstrska leta. Njegove nade so se pa hitro razblinile. Pruske univerze niso bile tedaj nikako mesto za svobodne raziskovalce. Tudi Bauer ni mogel priti do profesure; tem manj je mogel računati na akademsko karijero Marx, ki je bil mnogo bolj vihrav v izražanju svojega mnenja. Edini izhod iz zagate je bilo svobodno pisateljstvo. In za to se mu je skoro ponudila prilika.

3. Vstop v življenje.

Marx je stopil v življenje s temeljitim filozofičnim znanjem in silno željo, udeležiti se boja za duševno osvobojenje Nemčije. Pod duševnim osvobojenjem je razumel predvsem versko osvoboditev in politični liberalizem. Dobro je tudi vedel, kako orožje naj za to u-

porabi: kritiko. Kritično orožje naj razblini neresnično in nerazumno postalo, pozitivno in okorelo, da s tem zopet spravi v živ tek mišljenje in bivanje ali, kakor se Marx izraža v letu 1844: "okamenele razmere spraviti v ples in jim peti njihovo lastno melodijo". Njihova lastna melodija — t. j. dijalektika. Kritika je bila sploh orožje mladih Heglovcev. Kritika je negacija, ki uničuje obstoječe razmere in vladajoče nauke ter dela prosto pot življenju. Ne ustvarjanje novih naukov in novih dogem, temveč uničenje starih, to je bila naloga mladih Heglovcev. Kajti če dijalektiko pravilno razumemo, je kritika ali negacija najboljše pozitivno delo. Kritika se je zrcalila predvsem v polemiki: v boju — v brezobzirni vojni proti vsemu neresničnemu, da se omogoči vzbujenje sodobnikov.

Potem, ko je Marx izgubil vsako nado na akademično karijero, mu ni preostajalo, kakor že rečeno, nobeno drugo delovno polje kot pisateljevanje. Sicer so ga njegove gmotne razmere silile, da si čim prej ustvari lastno ekzistenco. Prav v tem času so renski liberalci napravili načrt za izdajo časopisa, ki bi pripravljal pot svobodnejšim razmeram. Potrebna denarna sredstva so si hitro nabavili. Značilno je, da so prišli v poštev kot uredniki in sotrudniki mladi Heglovci. 1. januarja 1842 je izšla v Kölnu ob Renu prva številka "Reinische Zeitung" (Renskega lista). Glavni urednik je bil dr. Rutenberg, intimni Marxov prijatelj z berlinskih študen-

tovskih časov. Tudi Marxa so pozvali, da sodeluje iz Bonna. Odzval se je vabilu in njegovi članki so vzbudili zanimanje zanj pri Arnoldu Rugeju, ki ga je tudi pozval, da sodeluje pri njegovih literarnih podjetjih skupaj s Feuerbachom, Bauerjem, Mojzesom Hesom i. dr. Tudi pri čitalcih "Renskega lista" so želi Marxovi članki veliko priznanje, tako da so ga poklicali za glavnega urednika v oktobru 1842, ko je Rutenberg odstopil. Na svojem novem mestu se je moral pečati z gospodarskimi in političnimi vprašanji, s katerimi bi si manj temeljit pisatelj ne ubijal mnogo glave, ki pa so pokazala Marxu potrebo, da se podrobno peča z narodnim gospodarstvom in socijalizmom. Oktobra 1842 se je vršil v Strasburgu kongres francoskih in nemških učenjakov, ki so razpravljali tudi o teorijah francoskega socijalizma. Prav tako so se pojavila v Porenju zemljiška in davčna vprašanja, ki jih je bilo treba obravnavati redakcijsko, a na katera se ni dalo odgovoriti samo s filozofskim znanjem. Vrhu tega je s kritično ostrino urejevanemu listu grenila življenje cenzura, ki ni dovoljevala uredništvu izpolniti njegovo pravo nalogo. Svojo uredniško dobo orisuje na kratko Marx v predgovoru svoje knjige "K kritiki politične ekonomije" (1859):

"V letu 1842—1843 sem prišel kot urednik "Renskega lista" v zadrego, ker sem moral razpravljati o takozvanih materijalnih interesih. Razprave renskega deželnega zbora

o tatvini lesa in parcelaciji zemlje . . . o mozelskih kmetih . . . končno debate o svobodni trgovini in zaščitni carini so mi dale prvi povod, da sem se začel pečati z gospodarskimi vprašanji. Z druge strani se je v onem času . . . začutil v "Renskem listu" slabo filozofsko pobarvani odmev francoskega socijalizma in komunizma. Izjavil sem se proti vsakemu šušmarstvu, ali istočasno sem priznal, . . . da mi moje dotedanje študije niso dopuščale, da bi se sam upal izreči katerokoli sodbo o vsebini francoskih smeri. Da se umaknem z javnega odra v študijsko sobo sem mnogo bolj pohlepno napadel iluzijo izdajateljev "Renskega lista", ki so mislili, da morejo ovreči smrtno obsodbo nad listom, s tem da zavzamejo milejše stališče."

Iz notranje potrebe torej, da se peča z narodogospodarskimi in socijalističnimi študijami, kakor tudi iz želje po svobodnem, neoviranem udejstvovanju, se je Marx odločil, da zapusti svoje uredniško mesto, čeprav je stal tik pred poroko in je moral skrbeti za lastno gospodinjstvo. Toda on je bil od vsega začetka odločen, da podredi materijalno ekzistenco svojemu duševnemu stremljenju.

II. NASTANEK MARXIZMA.

1. Nemško-francoski letniki.

Leto 1842-44 je drugo in menda najvažnejše kritično leto v Marxovem duševnem življenju. Leta 1837. je postal Heglovec in v naslednjih dveh letih je poglobil svoj pridob-

ljeni uspeh; leta 1843-44 je postal socialist in v naslednjih dveh letih je položil temeije svojemu socialističnemu in zgodovinskemu nauku, ki se po njem imenuje. To je storil v Parizu, kjer je živel v ozračju, nasičenem saint-simonističnih, fourierističnih in blankističnih naukov. Kako in po katerih študijah je prišel do socializma, ni znano. Le toliko smemo reči, da je moral poleti 1843 prav tako intenzivno čitati francosko socialistično literaturo, kakor v l. 1837 Hegla. V njegovih pismih na Arnolda Rugeja iz l. 1843 (ponatisnjena v "Nemško-francoskih letnikih") najdemo nekaj mest, ki pričajo o njegovi nenadni izpremembi. V svojem pismu iz Kölna (maj 1843) pripominja: "Sistem pridobivanja in trgovine, lastnine in izkoriščanja človeka pa vodi še mnogo hitreje kakor razmnoževanje prebivalstva do preloma v sedanji družbi. Tega stari sistem ne more preprečiti, ker isti sploh ne zdravi in ne ustvarja, temveč samo obstoja in uživa." . To je še sentimentalno in vse prej kot dijalektična kritika. V naslednjih mesecih pa je presenetljivo hitro dozorel do osnovne misli onega zgodovinskega in družabnega naziranja, ki je postalo pozneje znano kot marksizem in ki ga je izdelal z neumornostjo stvaritelja skoro popolnoma v letih 1845-46. Pismo iz Kreuznacha, septembra 1843, kaže že poznanje Fouriera, Prodhona, Cabeta, Weitlinga i. dr. Svojo nalogo vidi sedaj ne v ustvarjanju utopij, temveč v kritiki političnih in socijalnih raz-

mer, "v sporazumevanju časa o lastnih bojih in željah". In pozimi 1843-44 je bil že tako daleč, da je mogel napisati h kritiki Heglove pravne filozofije uvod, ki spada med njegove najsmelejše in najsijajnejše spise. Peča se z vprašanjem eventualne nemške revolucije in vprašuje, kateri razred bi mogel uresničiti nemško osvobojenje. Na to odgovarja: "Pozitivna možnost nemške revolucije je dana v stvoritvi razreda z radikalnimi verigami, razreda meščanske družbe, ki ni nikak razred meščanske družbe, stanu, ki je uničenje vseh stanov . . . To uničenje družbe kot poseben stan je proletarijat. On pričenja nastajati za Nemčijo šele s prodirajočim industrijskim gibanjem, kajti proletarijata ne stvori naravno nastala, temveč umetno producirana revščina; ne mehanično, s težo družbe potlačena, temveč iz svojega akutnega propadanja, zlasti iz propadanja srednjega stanu izvirajoča človeška množica tvori proletarijat... Če proletarijat naznanja uničenje dosedanjega svetovnega reda, pove s tem le skrivnost svojega lastnega obstoja, kajti on dejansko pomeni uničenje tega svetovnega reda. Če zahteva proletarijat negacijo privatne lastnine, postavi s tem le za načelo družbe to, kar je v njem že vtelešeno kot negativni rezultat družbe že brez njegovega sodelovanja . . ."

To je pisal Marx v Parizu, kamor se je preselil s svojo mlado ženo v oktobru 1843, da bi vodil po Arnoldu Rugeju ustanovljene

"Deutsch-Französische Jahrbücher (Nemško-francoske letnike). Program tega časopisa je Marx označil v svojem pismu na Ruge-ja iz Kreuznacha v septembru 1843. Tam pravi: "Če konstrukcija bodočnosti in nje končnoveljavna dovršitev ni naša stvar, je tem bolj gotovo, kaj moramo skupno doprinesti: mislim brezobzirno kritiko vsega obstoječega, brezobzirno v tem smislu, da se ne boji svojih rezultatov niti ne konflikta z obstoječimi močmi. Zatorej nisem za to, da zasadimo dogmatičen prapor, nasprotno: mi moramo skušati dogmatikom pomagati tako, da si bodo na jasnem s svojimi nauki. Tako je n. pr. dogmatična abstrakcija komunizem, kakor ga uče Cabet, Dezamy, Weitling i. dr. . . . Razen tega hočemo vplivati na svoje sodobnike in sicer na naše nemške. Vprašamo se, kako je to storiti? Dveh dejstev se ne da utajiti. Sedanja Nemčija se najbolj zanima prvič za vero in potem za politiko . . . Kar se tiče sedaj resničnega življenja, obsega ravno politična država v vseh svojih modernih oblikah zahteve razuma tudi tedaj, ako je še ne navdajajo zavestno socijalistične zahteve. In ona ne obstane pri tem. Ona podstavlja povsod razum kot že realiziran. Prav tako povsod pa pridejo v protislovje njene idealne določbe z realnimi predpogoji. Iz tega konflikta politične države s samo seboj se lahko povsod razvija socijalna resnica."

Brez dvoma. Heglovo naziranje o državi kot utelešenju razuma in nravnosti se je sla-

bo skladalo z razmerami in dejanji resnične države. In Marx pripominja dalje, da politična država zatira skozi vso svojo zgodovino vse socijalne boje, potrebe in resnice. Ni torej res, da bi bilo obravnavanje političnih vprašanj pod častjo socijalistov, kakor so to mislili francoski in angleški utopisti. Tako delo vodi mnogo bolj v strankarske boje in proč od abstrakcije. "Potem ne stopi pred svet doktrinarno z novim načelom: Tu je resnica, tu poklekni! Mi mu ne porečemo: Opusti svoje boje, ker so nesmiselni! Mi mu le pokažemo, za kaj se prav za prav bori, zavest pa je stvar, ki si jo mora pridobiti, tudi če noče."

To je vseskozi dijalektično mišljeno. Mislec ni postavil nobenih novih problemov, ne prinaša nikakih abstraktnih naukov (dogem), temveč tudi razumevanje za nastajanje sedanjosti iz preteklosti in navdaja politične in socijalne borce z zavestjo njihovega dela.

2. Prijateljstvo s Fridrikom Engelsom.

"Nemško-francoskih letnikov" je izšel le en zvezek (pomladi 1844). Poleg Marxovih prispevkov (Uvod h kritiki Heglove pravne filozofije in kritika Bauerjevega židovskega vprašanja) vsebuje zvezek obsežno razpravo "Obrisi h kritiki nacijonalne ekonomije" izpod peresa Friderika Engelsa (rojen v Barmenu l. 1810, umrl v Londonu 1895), ki je bival tedaj v Manchestru. Septembra 1844 je prišel Engels v Pariz, da obišče

Marxa. Ta obisk je bil začetek dosmrtnega iskrenega prijateljstva obeh mož, ki bi brez tesnega sodelovanja nikakor ne ustvarila tega, kar sta v resnici storila.

Marx je bil genialen teoretik, vladar v kraljestvu misli, ali popolnoma nevešč v vsakdanjem življenju. Če bi bil imel Marx stalne dohodke skozi vse življenje, je verjetno, da bi prispel na svoj cilj tudi brez Engelsa. Nasprotno je bil Engels vrl, podjeten in zelo izobražen mož, eminentno praktičen in zmagovit v vsem, česar se je lotil, ali brez onega teoretičnega daru, ki premaguje duševne krize in odpira nova obzorja. Brez Marxovega sodelovanja bi se Engels ne povzpel preko nivoja Hesa, Proudhona, i. dr. Marx ni bil nikdar utopist; prežetje njegovega duha s Heglovo dijalektiko ga je storilo imunega napram vsem večnim resnicam in končnoveljavnim socijalnim tvorbam. Nasprotno je bil Engels do leta 1844 utopist— dokler mu ni razjasnil Marx pomena političnih in socijalnih bojev, temelje in gonilne sile, statiko in dinamiko zgodovine civiliziranega človeštva. Engelsova kritika nacijonalne ekonomije je za 23 letnega pisatelja in učenca trgovine zelo pomembno delo, ki pa se ne dviguje preko nivoja Owena, Fouriera in Proudhona. Engelsovi prispevki za Owenov "New Moral World" (1843-44) so gotovo bolj filozofski kakor drugi članki owenistov, ali vsebinsko se ne razlikujejo od ostalih. "Sistem ekonomskih protislovij", na

katerem je delal Proudhon, ko je Engels objavil svoje obrise, se sklada z Engelsovim mišljenjem, v kolikor pride v poštev kritična stran. Oba sta skušala odkriti nasprotstva meščanskega gospodarskega sistema ne zato, da odkrijeta v njih izvor nadaljnega družabnega razvoja, temveč da jih obsodita v imenu pravičnosti. Dočim so smatrali owenisti svoj sistem za popolen, sta se Proudhon in Engels neodvisno drug od drugega trudila, da se otreseta socialističnih utopij. Proudhon je postal anarhist in je našel svojo srečo v načrtu avtonomnih gospodarskih skupin, ki med seboj pravično izmenjavajo svoje delovne vrednote. Engels pa je našel rešitev pri Marxu in mu jo je poplačal z življenskim požrtvovalnim prijateljstvom, ki je postalo Marxovo rešilno sidro. Brez žurnalistične in financijelne Engelsove pomoči bi nepraktični a ponosni Marx verjetno propadel v prognanstvu.

3. Polemika proti Bauerju in Ruge-u.

Po ustanovitvi "Nemško-francoskih letnikov" je študiral Marx s še večjim ognjem kot poprej, svest si važnosti ekonomije, angleško in francosko narodno gospodarstvo in je s čudovito gotovostjo cilja nadaljeval svoja socialistična in zgodovinska raziskovanja. Nobenega obotavljanja in omahovanja več. Natančno je že vedel, kaj je hotel. Za seboj je imel ideološko mladoheglovsko dobo in gnalo ga je, kot jeseni 1837, da z novega stališča

premotri vse nazaj in naprej. Tak ogled je "Sveta družina", ki je nastala jeseni 1844 in h kateri je nekaj prispeval tudi Engels. To je obračun s prejšnjim učiteljem in prijateljem Brunom Bauerjem in njegovim bratom Edgarjem, ki se nista mogla ločiti od Hegla. Knjiga je imela namen, potisniti mlado-Heglovce na pot socijalne kritike, gnati jih naprej, ne dopustiti, da okostene v abstraktnem mišljenju. To ni nikako lahko čtivo. Marx je tu obdelal v stisnjeni in zelo poostreni obliki svoje tedanje filozofsko, zgodovinsko, gospodarsko in socialistično znanje. Poleg odlične slike angleško-francoskega materijalizma, ki razkriva tudi zvezo med tem in angleškim ter francoskim socijalizmom v nekaj kratkih, ali vsebinsko zelo bogatih stavkih, vsebuje "Sveta družina" kali materijalističnega zgodovinskega naziranja, kakor tudi prvi poskus, socijalno-revolucijonarno motriti razredni boj med kapitalom in proletarijatom s socijalno-revolucijonarnega stališča. V našem uvodu (2. Heglovo delo) smo podali nekaj drobcev iz tega. In o Bauerjevi zgodovinski ideologiji pravi Marx: "Ali misli, da je v spoznanju zgodovinske resničnosti prišla vsaj do pričetka, dokler izključuje naravoslovje in industrijo iz zgodovinskega gibanja? Ali misli, da je katerokoli perijodo že resnično spoznala, ne da bi n. pr. spoznala industrijo te dobe, ta neposredni način produkcije življenja? . . . Kakor loči (Bauerjeva ideologija) mišljenje od ču-

tenja, dušo od telesa, samo sebe od sveta, tako loči zgodovino od naravoslovne vede in industrije, tako ne vidi zibelke zgodovine v surovo-materijalni produkciji na zemlji, temveč v oblakih na obnebju." Bruno Bauer, ki je veroval v vsemoč ideje in ki je zanikal vsako sposobnost množice, je pisal: "Vse velike akcije dosedanje zgodovine so bile zato v naprej zgrešene in brez krepkega uspeha, ker se je za nje zanimala in navduševala množica — ali so pa morale žalostno končati, ker je ideja, ki jih je vodila, morala odgovarjati površnemu pojmovanju, to se pravi, — morala je računati z odobravanjem množic." Na to je odgovoril Marx: Velike zgodovinske akcije so vedno vodili interesi množic in le v kolikor so zastopale te interese, so se mogle uveljaviti v akcijah ideje; sicer so ideje lahko vzbudile navdušenje, ali niso mogle doseči nikakih uspehov. "Ideja se je vedno blamirala, v kolikor se je razlikovala od interesa. Z druge strani je lahko razumeti, da vsak interes množic, ki se zgodovinsko uveljavlja, v ideji ali predstavi daleč prestopi svoje resnične meje, ko se prvič pojavi na svetovnem odru, in se slabo istoveti z interesi človeštva". Tako ideja francoske revolucije ni prevzela samo buržoazije, v čijem interesu se je potom velikih akcij uresničila, temveč navdušila je tudi delovne množice, za katerih življenjske pogoje ni mogla ničesar storiti. V dosedanji zgodovini so torej imele ideje temeljite uspehe, v kolikor so odgo-

varjale razrednim interesom. Navdušenje, ki so ga vzbudile take ideje tudi pri drugih razredih, je izviralo iz iluzije, da so te ideje pomenile splošno človeško osvobojenje.

V avgustu 1844 je priobčil Marx v pariškem "Napreju" pod naslovom "Kritične obrobne glose" daljšo polemiko proti Rugeju, ki je zagovor socijalizma in revolucije in ki zavaruje zlasti nemški proletarijat pred Rugejem: "Kar se tiče stopnje izobraženosti ali sposobnosti za izobrazbo nemških delavcev v splošnem, spominjam na Weitlingove genijalne spise, ki v teoretičnem oziru često prekašajo samega Proudhona, čeprav zelo zaostajajo v izvajanju. Kje bi mogla pokazati nemška buržuazija — vštevši njene filozofske in učene pismarje — podobno delo kot Weitlingove garancije harmonije in svobode z ozirom na osamosvojitev? Če primerjamo skromno, malodušno povprečnost nemške politične literature s tem brezmejnim in briljantnim literarnim debutom nemških delavcev; če primerjamo te orjaške otroške čevlje proletarijata s pritlikavostjo izhojenih političnih čevljev nemške buržuazije, potem moramo prorokovati nemški pepelčici atletsko postavo. Priznati moramo, da je nemški proletarijat teoretik evropskega proletarijata, kakor je angleški proletarijat njegov nacijonalni ekonom in francoski njegov politik. Priznati moramo, da ima Nemčija prav tako klasičen poklic za socijalno revolucijo, kot je nesposobna za politično. Kajti

kakor je nemoč nemške buržuazije politična nemoč Nemčije, tako je sposobnost nemškega proletarijata — tudi če se ne oziramo na nemško teorijo — socijalna sposobnost Nemčije."

Marx je tedaj (1844) že zahajal med nemške delavske kroge v Parizu, ki so bili pristaši različnih tedaj vladajočih socijalističnih in anarhističnih naukov; na nje je skušal vplivati v svojem smislu. Živo in včasih celo plodonosno se je zabaval tudi z Heinrichom Heinejem, ki je tedaj koketiral s socijalizmom. Prav tako se je često sestajal s Proudhonom in se je trudil, seznaniti ga s Heglovo filozofijo. Že v svojem prvem delu "Kaj je lastnina?" (1840) se je Proudhon igral s Heglovimi formulami in Marx je lahko upal, da se mu bo posrečilo, pridobiti ga za socializem. Proudhon, ki je prav tako kot nemški Weitling izšel iz proletarijata, je započel svoje delo z omenjenim spisom, ki je v splošnem vzbujajoče vplival na Marxa in nemške socijaliste tem bolj, ko je Proudhon dokazal, da pozna nekoliko tudi nemško klasično filozofijo. Svoje vprašanje je ("Kaj je lastnina?") razložil sledeče: "Da podam to v Heglovi formuli, pravim: Skupnost, prvi način, prva določenost družabnosti, je prvi člen socialnega razvoja, teza; lastnina, nasprotje prvega — antiteza; če imamo sedaj tretji moment, sintezo, je vprašanje rešeno. Ta sinteza izvira le iz uničenja teze po antitezi; njene znake moramo torej po-

iskati v zadnji inštanci, izločiti od tega, kar je nasprotno družabnosti, in v združenju obeh ostankov se potem pokaže pravi način človeške družabnosti." To je bilo vsekakor površno pojmovanje Heglove dijalektike, kajti kar je hotel najti Proudhon, ni bila nikaka sinteza, temveč kombinacija, ali vendar je bilo za francoskega proletarca lepo delo, ki je operiral z nemškimi filozofskimi formulami, in je vzbujalo najlepše nade. Marx ni hotel zamuditi te priložnosti in v "dolgih celonočnih debatah" je diskutiral s Proudhonom o Heglovi filozofiji. (Marx, "Beda filozofije"). Sredi tega dela pa so bili na željo pruske vlade izgnani iz Francije v jan. 1845 Marx in še drugi nemški sotrudniki pariškega "Napreja". Marx je pobral svoja šila in kopita in šel v Brüssel, kjer je s kratkimi presledki živel do izbruha evropske revolucije v februarju 1848. Brüsselski čas je izpolnil v glavnem z narodno-gospodarskimi študijami, za kar mu je dal Engels na razpolago svojo nacijonalno-ekonomsko knjižnico. Rezultate tega dela je podal Marx v kritiki Proudhona v "Misere de la philosophie" (Beda filozofije) l. 1847, kakor tudi v zelo instruktivni razpravi proti Heinzu: "Moralizirajoča kritika".

4. Bojevni spis proti Proudhonu.

Pierre Joseph Proudhon (rojen v Besanconu 1809, umrl v Parizu 1865) je bil sin malomeščanskih, revnih staršev, ki so pa dobro

vzgojili svojega sina in mu omogočili, da je do svojega 19. leta obiskoval gimnazijo, čeprav ne zelo redno. Potem je postal stavec in korektor, mnogo se je bavil s starimi jeziki in s hebrejščino, polagoma pa tudi s socijalno reformo, do čegar mu je pripomogla štipendija njegovega očetovskega mesta; l. 1838. je šel v Pariz, kjer je spisal svoje prvo delo "Kaj je lastnina?", za to je takoj žel veliko priznanje, ki je še bolj okrepilo njegovo prirojeno nagnjenje k domišljavosti, ki jo je delil s svojim rojakom Charlesom Fourierom. Odgovor na ono vprašanje: "Lastnina je tatvina" se mu je zdel tako genijalen, da je po odklanjajoči kritiki francoskega zgodovinarja Julesa Micheleta menil: "V tisoč letih se ne rodita dva taka izreka, kakor je ta." In vendar je smisel tega izreka tako star kot komunizem sploh. Radi nezadostne duševne izobrazbe je Proudhona lahko varala odlična živahnost in vznešen tok njegovega govora. Njegovo glavno delo "Sistem gospodarskih nasprotstev" (1846) naj bi spojilo nemško filozofijo s francoskim in angleškim narodnim gospodarstvom in njegov avtor je mislil, da ga bodo morali sedaj občudovati nemški socialisti, zlasti Marx. Temu je naznanil to svoje delo v nekem pismu in je pričakoval "stroge kritike". Kritika je izšla v "Misere de la philosophie" (Brüssel 1847-, toda svojega namena ni mogla več doseči, ker je stvarna razlika med obema postala že nepremostljiv prepad. Marx je že sko-

ro dovršil svoj materijalistično dijalektični in revolucijonarni socializem, Proudhon pa je položil temelj svojemu gospodarsko-federativnemu in mirovnemu anarhizmu. S svojim prodirnim razčlenjenjem, s svojim dobro urejenim znanjem in s svojim močnim srdom nad oholimi napadi na vse socialistične šole in voditelje, je Marx ostro obsodil Proudhona in ga je razkrinkal kot diletanta filozofije in ekonomije, pri čemer je začrtal svoje lastno zgodovinsko in gospodarsko naziranje.

Marxova obsodba je uničujoča, vendar moramo priznati, da se je Proudhon — kljub očividni nedostopnosti — pošteno in marljivo trudil, da pride tako iz kapitalizma kot iz utopizma in izdela načrt za gospodarski red, po katerem bi mogli ljudje, kot jih je on spoznal, živeti svobodno, delovno in praktično življenje. Naloga, ki si jo je stavil Proudhon, je bila ista, s katero se je pečal Marx: kritika politične ekonomije in sentimentalnega utopičnega socijalizma. To je osnovni ton, ki preveva skoro vsako poglavje Proudhonovega sistema. Primanjkovalo mu je le potrebnega znanja in zgodovinskega smisla, da bi bil kos svoji nalogi. Vsa njegova kritika obstoji bistveno le v pritoževanju, da se bogastvo in revščina kopičita nasprotno drug drugemu, in da se kažejo nasprotstva v gospodarskih kategorijah: uporabna vrednost, menjalna vrednost, delitev dela, konkurenca, monopol, stroji, lastnina, zemljiška renta, davki itd. Proudhonov specijalni problem je

bil: "Delavci neke dežele ustvarijo letno blaga recimo v vrednosti 20 milijard. Če pa si hočejo delavci kot konsumenti zopet kupiti to blago, morajo plačati 25 milijard. Delavci so torej ogoljufani za petino. To je strašno nasprotstvo." Proudhon vidi goljufijo oziroma tatvino v sferi izmenjave in ne v blagovnem proizvajanju in ne vpraša se, kako se more blago zamenjati za vrednost 25 milijard, ko pa delo ustvari le za 20 milijard vrednot? S čim naj se krije 5 milijard pribitka? Ostala protislovja, ki jih je poudaril, sicer niso nova, toda on jih duhovito obdeluje. Na primer: Bistvo menjalne vrednosti je delo, ki ustvarja bogastva; toda čim več bogastva proizvaja, tem manjša je njegova menjalna vrednost. Ali: delitev dela je — po Smithu — eno najbolj učinkovitih sredstev za večanje bogastva, toda čim prej napreduje delitev dela, tem niže pada delavec, s tem da ga delitev dela izpreminja v brezdušni avtomat male delne operacije. Podobno velja za stroje. Prav tako: konkurenca napenja moči, toda povzroča mnogo bede, ker vodi v potvorbe, nadkoristi in v boj človeka proti človeku. Dalje: Davki naj bi odgovarjali sorazmerno premoženju, v resnici odgovarjajo sorazmerno bedi. Ali: Privatna lastnina zemlje naj bi pospeševala produktivnost, v praksi pa jemlje zemljo onim, ki jo obdelujejo. Na ta način zasleduje on gospodarska nasprotstva. Povsod torej teza in antiteza ali antinomija (nasprotstva med

dvema dobro utemeljenima načeloma). In iz tega nasprotja izvira beda. Rešitev ali sinteza je ustvaritev gospodarskega reda, v katerem naj ostanejo dobre stvari kategorije, se odstranijo slabe in se izpolnijo zahteve pravičnosti. Tu socializem ne more pomagati: "Kajti družabni red sloni na preračunanju neizprosne pravičnosti in ne na onih rajskih domišljajih bratstva, požrtvovalnosti in ljubezni, katere hočejo sedaj tako številni socijalisti vzbuditi v ljudstvu. Zaman je, ako po vzgledu Jezusa Kristusa pridigujejo potrebo požrtvovalnosti in v tem tudi sami prednjačijo z vzgledom: egoizem je močnejši od njih in krotiti ga more le strogi zakon, neizpremenljiva gospodarska določba. Humanistično navdušenje lahko povzroči potrese, ki so ugodni za napredek civilizacije, ali take krize mišljenja imajo prav tako kot kolebanje vrednosti le ta uspeh, da le še trdneje in bolj omejeno utemelje pravičnost. Narava ali božanstvo je vsejalo nezaupanje v naša srca; ni verovalo v ljubezen človeka do sebi enakega; in jaz pravim v sramoto človeške samozavesti, ker naše hinavstvo mora enkrat že nekaj slišati: vsa pojasnila znanosti o načrtih predvidevanja o napredku družbe kažejo globoko sovraštvo do ljudi s strani boga." (Sistem gospodarskih nasprotstev ali filozofija bede, I. zv.). Prav tako ostro obsoja strokovno gibanje in njegova bojevna sredstva, potem državno socijalno politiko kot sploh vse delovanje razredne or-

ganizacije in države. Edino sredstvo za uresničenje socijalne pravičnosti je ustanovitev družbe producentov, ki medsebojno zamenjavajo svoje blago po množini dela, ki tiči v njem, si nabavljajo delo v potrebni meri in sorazmerju s pridobivanjem bogastva, ali pa jasno povedano: ustvariti red, kjer sta si ponujanje in povpraševanje v ravnovesju.

Marxov odgovor na "Filozofijo bede" označuje že sam naslov "Beda filozofije". In to najprej obrne k gospodarskim elementom v Proudhonovem delu in dokumentarično navaja, da njegove teze in antiteze izvirajo iz napolrazumevanega čtiva angleških in francoskih nacijonalnih ekonomov, deloma pa so povzete od angleških komunistov. Marx kaže že v tem delu veliko načitanost v gospodarski literaturi. Potem naperi svoje lastne teoretične raziskave proti filozofskim in socialnokritičnim Proudhonovim elementom in podaja mnogo pozitivnega. Glavni Marxov namen je bil, da bi privedel socijaliste do tega, da bi opustili svoj utopizem in da bi realistično mislili, da bi pojmovali družabne in gospodarske kategorije v njihovem zgodovinskem toku:

"Gospodarske kategorije so le teoretični izrazi, miselno pojmovanje družabnih produkcijskih razmer . . . Proudhon je prav dobro razumel, da izgotavljajo ljudje sukno, platno i. dr. pod gotovimi produkcijskimi razmerami. Ali česar ni razumel, je to, da so te gotove družabne razmere prav tako

produkti ljudi kot sukno, platno i. dr. Družabne razmere so tesno združene s produktivnimi silami. S pridobivanjem novih produktivnih sil izpreminjajo ljudje svoj produkcijski način in z izpreminjanjem produkcijskega načina, načina pridobivanja svojih življenskih potrebščin, izpreminjajo vse svoje družabne razmere. Ročni mlin daje družbo s fevdalnimi gospodi, parni mlin družbo z industrijskimi kapitalisti. Toda isti ljudje, ki oblikujejo socijalne razmere, ki odgovarjajo njihovemu materijalnemu produkcijskemu načinu, oblikujejo tudi načela, ideje, kategorije, odgovarjajoče njihovim družabnim razmeram. To so zgodovinski, minljivi, mimoidoči produkti. Mi živimo sredi produktivnih sil, razdiranja socijalnih razmer, ustvarjanja idej." (Beda filozofije.)

Tu je treba predvsem pripomniti, da Marx pripisuje mogočno revolucijonarno učinkovanje tehnologiji in da spoznava različne družabne formacije po različnih delovnih sredstvih. Ali kakor pravi pozneje v "Kapitalu": Ne kaj, temveč kako se producira, loči različne družabne oblike. Potem hoče reči: Ideje in miselne sisteme omejuje njihov čas, določajo jih vladajoče produkcijske razmere. Če jih hočemo razumeti, moramo proučavati čase pred njimi in nje same preiskovati in videti, ako ne nastajajo v njih nove tvorbe, ki nasprotujejo starim:

"Tudi fevdalizem je imel svoj proletarijat — tlačanstvo, ki je vseboval vse kali meščan-

stva. Tudi v fevdalni produkciji sta bila dva nasprotujoča si elementa, ki jih prav tako označujejo za "dobro" in "slabo" stran fevdalizma, ne da bi se ozirali na to, da je vedno "slaba" stran ona, ki končno zmaga nad "dobro" stranjo. Slaba stran oživlja gibanje, dela zgodovino s tem, da pospešuje boj. Kam bi prišli za časa fevdalizma ekonomi, če bi si — navdušeni za viteške kreposti, za lepo harmonijo med pravicami in dolžnostmi, za patrijarhalično življenje mest, za procvit hišne industrije na deželi, za razvoj v korporacijah, cehih in bratovščinah organizirane industrije, z eno besedo za vse, kar tvori lepo stran fevdalizma — postavili problem, da iztrebijo vse, kar meče senco na to lepo sliko: tlačanstvo, privilegije, anarhijo. Uničili bi vse elemente, ki so povzročali boj, v kali bi zadušili razvoj buržuazije. Postavili bi si absurdni problem, da zbrišejo zgodovino.

Ko je prišla buržuazija na krmilo, ni vprašala niti po dobri niti po slabi strani fevdalizma. Pripadle so ji produktivne sile, ki jih je ona razvila pod fevdalizmom, zlomljene so bile vse gospodarske oblike, vsi privatnopravni odnošaji, ki so jim odgovarjali, politično stanje, ki je bilo oficijelni izraz stare družbe."

Bistva dosedanje človeške zgodovine niso razumeli oni socijalisti in socijalni revolucijonarji, ki gledajo na družabne pomanjkljivosti in boje kot na absolutno zlo in ki delajo načrt družbe, ki bi sestojala iz samih dobrih strani.

Ti mislijo abstraktno. Napačno presojajo preteklost kot sedanjost.

"Če hočemo torej pravilno presojati fevdalno produkcijo, potem jo moramo gledati kot produkcijski način, ki temelji na nasprotju. Pokazati moramo, kako se je produciralo bogatstvo v tem nasprotju, kako so se produktivne sile razvijale istočasno z bojem razredov, kako je stalno naraščal eden teh razredov, slaba stran, družabno zlo, dokler niso dozoreli materijalni pogoji za njegovo osvobojenje. Ali ne pove to dovolj jasno, da produkcijski način, razmere, v katerih se produktivne sile razvijajo, niso nikaki večni zakoni, temveč da odgovarjajo gotovemu razvojnemu stanju ljudi in njihovih produktivnih sil in da v človeških produktivnih silah nastopivša izprememba nujno povzroči izpremembo v njihovih produkcijskih razmerah? . . .

Buržuazija pričenja s proletarijatom, ki je sam zopet preostanek proletarijata fevdalizma. Tekom svojega zgodovinskega razvoja razvija nujno buržuazija svoj nasprotujoč značaj, ki izgleda pri njenem prvem nastopu več ali manj prikrit in ekzistira le latentno. V isti meri, kakor se razvija buržuazija, se razvija v njenem nedriju nov proletarijat, moderni proletarijat: razvija se boj med proletarskim in buržujskim razredom, boj, ki se začasno izraža le v delnih in mimoidočih konfliktih, v razdiralnem delu, dokler tega boja na obeh straneh ne občutijo, opazijo, ocenijo,

razumejo, priznajo in končno glasno proklamirajo."

Marx razlaga v posebnem poglavju potrebo in zgodovinsko nujnost strokovnih organizacij, ki jih delavci ustanavljajo in grade, da se morejo postaviti po robu gospodstvu kapitala, kljub vsem opominom in svarilom utopistov in ekonomov. To pomeni združitev razcepljenih interesov in akcij delavcev v eno veliko razredno gibanje, ki stopi nasproti meščanskemu razredu, kar pa seveda ne izključuje, da so v notranjosti razredov samih nasprotujoči si interesi; ali ti so potisnjeni v ozadje, kakor hitro nastopi razred proti razredu:

"S tem postaja od dne do dne jasnejše, da produkcijske razmere, v katerih se giblje buržuazija, nimajo enotnega, enostavnega značaja, temveč dvorezen značaj; da se producira tudi beda v istih razmerah, v katerih se razvijajo produktivne sile, razvija tudi odporna sila; da te razmere ustvarjajo meščansko bogastvo, t. j. bogastvo buržujskega razreda le pod neprestanim uničevanjem bogastva poedinih članov tega razreda in pod ustvarjanjem vedno bolj naraščajočega proletarijata."

Ta nasprotujoči si značaj kapitalistične družbe ima za posledico, da izgube svoje ravnovesje **nacijonalni ekonomi**, ki so teoretiki obstoječega reda, dočim iščejo sredstva za odpravo te bede socijalisti, teoretiki proletarijata. Oni obsojajo razredne boje, ustvarja-

jo utopije ,delajo rešilne načrte, dočim bi morala biti edino pravilna rešitev ona, ki izvira iz dejanskih razmer — pospeševati organizacijo zatiranega razreda, dati cilj njegovemu boju, kajti v teh bojih bo nastala nova družba; vsekakor se more to zgoditi le, ko dosežejo produktivne sile svojo visoko stopnjo. Ali, kakor pravi Marx:

"Zatiran razred je življenjski pogoj vsake družbe, ki temelji na razrednem nasprotju. Osvobojenje zatiranega razreda torej nujno vključuje ustanovitev nove družbe. Da se more zatirani razred osvoboditi, je treba doseči stopnjo, na kateri ne morejo več obstojati druga poleg druge že pridobljene produktivne sile in obstoječe družabne naprave. Od vseh produkcijskih sredstev je največja produktivna sila revolucijonarni razred sam. Predpogoj organizacije revolucijonarnih elementov kot razreda je gotov obstoj vseh produktivnih sil, ki so se sploh mogle razviti v osrčju stare družbe. Ali pomeni to, da bo strmoglavljenju stare družbe novo razredno gospodstvo, ki se izraža v novi politični oblasti? Ne. Pogoj za osvobojenje delovnega razreda je odprava vsakega razreda, kakor je bila odprava stanov pogoj osvobojenja tretjega stanu, meščanskega reda. Delovni razred bo tekom razvoja postavil mesto stare meščanske družbe asocijacijo, ki izključuje razrede in njihovo nasprotje in ne bo nobene prave politične oblasti več, ker je ravno politična o-

blast oficijelni izraz razrednega nasprotja v meščanski družbi.

Medtem je nasprotje med proletarijatom in buržuazijo boj razreda proti razredu, boj, ki pomeni totalno revolucijo, ko pride do svojega najvišjega izraza. Ali se nam je treba sploh čuditi, da se razvija na razrednem nasprotju sloneča družba v smeri brutalnega nasprotstva, spopada moža z možem, kot zadnje rešitve? Ne pravimo, da družabno gibanje izključuje politično. Ni političnega gibanja, ki ne bi bilo istočasno tudi družabno.

Le pri takem redu, kjer ni nobenih razredov in nobenega razrednega nasprotja, bodo družabne evolucije prenehale biti politične revolucije. Dotlej pa se bo vedno na predvečer splošne tvorbe nove družbe glasila zadnja beseda socialne znanosti: 'Boj ali smrt; krvava vojna ali nič.' Tako se neizprosno postavlja vprašanje." (Georg Sand.)

S tem bojnim klicem se konča "Beda filozofije." To je prolog "komunističnemu manifestu", ki predstavlja s svoje strani le populariziranje v bojevnem spisu proti Proudhonu razvitih pozitivnih naukov.

III. AGITACIJA IN ŽIVLJENJSKA USODA.

1. Revolucijonarni duh štiridesetih let.

Marx je bil revolucijonaren ne samo v duhovnem smislu besede, s tem da je zastopal novo socijalno naziranje in da je teoretično utemeljil nov gospodarski red, temveč tudi v

običajnem smislu nasilnih akcij, pri čemer je imel za vzor boje prvih let francoske revolucije. Imel je fin čut za revolucijonarno vrenje v globočinah ljudskih množic. Revolucijonarna atmosfera je obdajala leta, v katerih so se zbirali v njegovem duhu elementi njegovega novega socijalnega naziranja: l. 1842 je doživela Anglija prvo stavko množic, ki je grozila, da se razvije v generalno stavko in ki je bila politično-revolucijonarnega značaja; 1843 in 1844 je bilo v Angliji zelo razširjeno naziranje o bližnji revoluciji; 1844 so izbruhnili upori šlezijskih tkalcev; 1845 in 1846 se je vsestransko in hitro razširil socijalizem v Nemčiji in socijalistični časopisi, (Tu naj omenimo le nekatere: "Weserdampfboot" Gesellschatsspiegel", "Deutsches Buergerbuch.") — so izhajali v vseh industrijskih središčih; v Franciji je mrgolelo sociajalističnih sistemov, sociajalističnih romanov in časopisnih člankov; 1843 je tožil francoski publicist Jean Reyband, da ne mine dan, ne da bi se obsojalo obstoječega gospodarskega reda v znamenju literature ali znanosti in da se ni noben človek več upal ga braniti; komunistično strašilo je lazilo po Evropi; začetkom februarja 1847 je Viljem IV. sklical združen deželni zbor, kar so primerjali s sklicanjem francoskih stanov 1789. Zveza med vsemi temi pojavi ni mogla uiti bistroumnim mislecem: roko v roki s širjenjem industrije, hitrim grajenjem železnic in brzojavov se je menjal gospodarski procvit s krizo, je naraščala rev-

ščina, so se borili delavci z vedno večjim ogorčenjem proti železnim mezdnim zakonom, proti mizernim plačam, s katerimi je proletarijat komaj životaril. Klic v Angliji je bil: "Čim več tovarn, tem več revščine," pa tudi: "čim večje politične pravice za množice, tem bolj gotovo odrešenje." Kdor je v teh letih živel v Franciji in Angliji in se je bavil s socijalizmom, je moral čutiti, da so na pohodu politične in socijalne revolucije.

Že v svojem prvem pismu Ruge-ju, pisanem na Holandskem marca 1843, se peča Marx s prihajajočo revolucijo in vidi — v veliko začudenje Ruge-ja — da gre vlada Friderika Viljema IV. revoluciji naproti. Tedaj je Marx komaj pričel s svojimi socijalističnimi študijami in čim bolj je napredoval v njih, čim ostreje je izdeloval svojo socijalno dijalektiko in razumel smisel razrednega boja, tem bolj neizogiben se mu je zdel sklep, da je proletarska revolucija, da je prehod politične oblasti v roke proletarijata neizogiben predpogoj za zmago komunizma.

Utopični socijalizem se je postavil izven države in je hotel zgraditi socijalistično družbo neodvisno od države in za njenim hrbtom. Utopizem s svojimi nravno-verskimi razlogi in srednjeveško-komunističnimi tradicijami je imel še državo prezirajočega duha, ki je bil značilen za katoliško cerkev v dobi njenega sijaja. Marx pa, ki je priznaval vse realne oblastne faktorje, čeprav jih ni vedno pravilno ocenil, je videl v državi izvršujočo oblast,

ki jo je treba preobrniti in porabiti v družabni revoluciji kot skrajno učinkovito orodje. S svojim prodiranjem v politiko in v francoski ter angleški socijalizem je Marx zavrgel prenapeto Heglovo državno idejo in je sprejel ono modernega zapadnoevropskega mišljenja, toda državo je tolmačil v smislu nauka o razrednem boju: kot izvrševalno oblast vladajočih in posedujočih razredov.

Vsi vtisi, pojmi, izkušnje in misli, ki so se vkoreninile v Marxovem duhu za časa nastanka njegovega družabno- in zgodovinsko-znanstvenega sistema, so obvladali vse njegovo življensko delo.

Marksizem je poganjal popolnoma naravno iz revolucijonarnih tal 19. stoletja. Marx je izvršil in napisal oporoko socijalno-revolucijonarnih naukov onega časa.

2. Komunistični manifest.

Kakor v Parizu je tudi v Brüsslu iskal Marx stikov z nemškimi delavci, da jih poučuje s predavanji in razgovori. Zvesto mu je sekundiral Engels, ki je za to stvar razpolagal z več prostim časom in denarnimi sredstvi; za novi nauk je deloval v Parizu, Kőlnu, Elberfeldu itd. V inozemstvu živeči nemški delavci so bili od l. 1836 dalje organizirani v zvezi pravičnih, ki je imela od 1840 dalje svoje predsedstvo v Londonu. Posamezne skupine so imele med seboj stik potom komunističnih dopisnih odborov. Iz Pariza in Brüssla je postal London pozoren na Marxa in v januarju 1847

so dali članu predsedstva Jožefu Mollu nalog, da gre v Brűssel, da dobi tam informacije od Marxa. Posledica tega je bila izprememba "zveze pravičnih" v "zvezo komunistov", ki je imela poleti 1847 v Londonu svoj prvi kongres, na katerega sta prišla Engels in Viljem Wolff (Lupus) kot delegata. Koncem novembra in začetkom decembra 1847 se je vršil v Londonu drugi zvezin kongres, na katerega je prišel tudi Marx, ki je dobil nalog, da skupno z Engelsom izdela nov program. Nov program je komunistični manifest. Engels je prišel iz Pariza, Marx iz Brüssla. Pred svojim odhodom iz Pariza je pisal Engels 24. novembra Marxu pismo, v katerem pravi z ozirom na manifest:

"Premisli vendar nekoliko naš credo. Jaz mislim, da storiva najbolje, ako opustiva obliko katekizma in da nasloviva to stvar: komunistični manifest. Sedanja oblika ni več umestna, ker je treba tu povedati več ali manj zgodovine. Jaz prinesem svoj rokopis s seboj; spisan je v navadnem pripovednem slogu, toda je mizerno urejen, v strašni hitrici. Pričenjam: kaj je komunizem? in potem takoj proletarijat — zgodovina nastanka, razlika od prejšnjih delavcev, razvoj nasprotstva med proletarijatom in buržuazijo, krize, posledice, vmes vsakovrstne stvari in končno, strankarska politika komunistov, v kolikor spada v javnost."

Engelsov osnutek je izdal Bernstein. Primerjanje osnutka z resničnim "Komunistič-

nim manifestom" nam nazorno kaže, koliko je duševno Marx nedkriljeval Engelsa.

"Komunistični manifest" vsebuje štiri skupine misli: 1. razvojna zgodovina buržuazije, njen značaj, njeno pozitivno in negativno delo: modernejši kapitalizem in nastop proletarijata. 2. Teoretična naziranja in zaključki: nauk o razrednem boju in vloga proletarijata. 3. Praktična uporaba: revolucijonarna akcija komunistov. 4. Kritika drugih socialističnih šol. Zadnja točka je že davno izgubila svoj aktualni interes, tako da se imamo mi pečati le s prvimi tremi točkami:

1. Buržuazija se je razvila v osrčju fevdalne družbe, v srednjeveško-obrtniških mestih. Z geografskimi odkritji 16. in 17. stoletja je ona razširila svoj delokrog; preobrazila je obrtniške in poljedelske oblike ter prometna sredstva; pretrgala je srednjeveške vezi v gospodarstvu in državi; strmoglavila je fevdalizem, odpravila cehe, male avtonomne pokrajine, absolutno monarhijo in je v združujočem, koncentriranem ustvarjanju upostavila moderno industrijo, meščansko svobodo, nacijonalno državo, pa tudi mednaroden promet. Ona (buržuazija) je šele dokazala, kaj more ustvariti delavnost ljudi. Izvršila je vse drugačna čudežna dela, kot so egiptovske piramide, rimski vodovodi, gotske cerkve, izvedla je vse drugačne pohode, kot so preseljevanja narodov in križarske vojne . . . Buržuazija je v svojem komaj stoletnem razrednem gospodstvu ustvarila bolj nakopičene in kolosalnejše

produkcijske sile kot vsi prejšnji rodovi skupaj. Ukrotitev prirodnih sil, stroji, uporaba kemije v industriji in poljedelstvu, paroplovba, železnice, električni brzojavi, oploditev celih svetovnih delov, ureditev rek za plovbo, cela novoformirana ljudstva." To je pozitivno delo buržuazije. Sedaj pa negativno: ustvarila je proletarijat, nepregledne, anarhične gospodarske razmere, ki se jih ne da obvladati, perijodične krize: beda in pomanjkanje radi nadprodukcije in obilice bogastva, preoblaganje in brezobzirno izkoriščanje delavcev, katerih delovno silo se kupuje za najpotrebnejšo, najmanjšo količino življenskih sredstev. Te razmere kažejo, da postajajo produkcijske sile obsežnejše in gonilnejše kakor razmere, v katerih delujejo: gospodarstvo lahko proizvaja in nudi mnogo več dobrin, kakor jih pa more porabiti družba pod zakoni lastnine, to je: razdelitev in efektivno povpraševanje zaostajata za blagovno produkcijo in ponujanjem. Materijalne produkcijske sile se razvijajo preko meje, ki so jo postavili zakoni privatne lastnine. Temu je krivo tudi dejstvo, da mora delovna množica zmanjšati svojo blagovno porabo na minimum radi obstoječih lastninskih zakonov, ki priznavajo kapitalu pravico delitve. Vse te celokupne razmere, pozitivne kakor negativne, omogočajo in povzročajo boje delavcev proti buržuaziji — tudi osebne produktivne sile se upirajo. Boji vodijo k organiziranju delavcev v strokovnih organizacijah, k prebu-

jenju razredne zavesti in s tem k politični delavski stranki.

2. Potek dogodkov v meščanski kakor v fevdalni in antični družbi, kjer so si vedno nasprotovali in si nasprotujejo svoboden in suženj, patricij in plebejec, baron in tlačan, cehovski mojster in pomočnik, kapitalist in proletarec, dokazuje, da je vsa človeška zgodovina od nastanka privatne lastnine zgodovina razrednih bojev, in da v teh enkrat prikritih, drugič odkritih razrednih bojih nastajajo ali nove družabne, lastninske in gospodarske oblike, ali pa se končajo s skupnim propadom obeh razredov. Med seboj se boreči razredi so nosilci nasprotujočih si gospodarskih interesov, lastninskih oblik in kulturnih ciljev. Mestni prebivalec (meščan), ki se je pečal z obrtjo in trgovino, se je boril proti fevdalnemu gospodu in vitezu za meščansko lastnino, za svobodno trgovino in promet, za svobodno osebno razpolaganje z lastnino, za nacijonalno državo. Z zmagovitim napredkom buržuazije prihaja osebna lastnina v vedno manj rok; proletarci so brez imetka, nimajo nobenega deleža na bogastvu svoje domovine, z druge strani postaja proizvajanje kapitala vedno bolj stvar skupnega sodelovanja, kapital postaja skupen produkt. Proletarijat se torej ne more več boriti za osebno lastnino, temveč za družabno izkoriščanje skupno ustvarjenih produkcijskih sredstev in njihovih dobrin. Buržuazija je torej s proletarijatom ustvarila družaben razred, ki

mora imeti za cilj odpravo meščanske lastninske oblike in upostavitev proletarske skupne lastninske oblike.

3. V tem boju delavskih razredov so torej komunisti pijonirji gibanja. Oni so hkrati teoretiki in vedno na žrtve pripravljeni prvoboritelji proletarijata, ki se je prebudil k razredni zavesti. "Komunisti niso nobena posebna stranka z ozirom na ostale delavske stranke. Njihovi interesi se ne ločijo od interesov celokupnega proletarijata. Ne postavljajo nikakih posebnih načel, po katerih bi hoteli oblikovati proletarsko gibanje." Komunisti poudarjajo skupne interese celokupnega proletarijata in celokupnega gibanja. Njihov namen je: strnjenje proletarijata v razred, strmoglavljenje buržujskega gospostva, osvojitev politične oblasti po proletarijatu. Povsod podpirajo

"vsako revolucijonarno gibanje proti obstoječim družabnim in političnim razmeram. V vseh teh gibanjih poudarjajo kot podlago gibanja lastninsko vprašanje, pa naj zavzema več ali manj razvito obliko. Komunisti delajo končno povsod za zvezo in sporazumevanje demokratičnih*) strank vseh dežel. Komunisti so odločno proti temu, da bi prikrivali svoje nazore in namene. Odkrito izjavljajo, da morejo doseči svoje namene le potom nasilnega strmoglavljenja vsega dosedanjega

*) Pod tem so tedaj razumeli politična delavska gibanja kot chartizem.

družabnega reda. Vladajoči razredi naj trepečejo pred komunistično revolucijo; proletarci ne morejo v njej izgubiti ničesar razen svojih verig. Pridobe pa lahko ves svet. Proletarci vseh dežel, združite se!"

Kot socijalnofilozofski dokument, ki obsega v mislih svoj čas, je ta manifest skoro popolen. Velika strast in nenavadna intelektualna sposobnost sta združeni v njem. Leta študija ene najsmelejših in miselno najbogatejših glav so tu zgoščena v žaru ene najbolj živih duševnih delavnic. Ali dosledno premišljeno to delo ni. Sredi prvega odstavka na mestu, ki smo ga mi zgoraj navedli, slavi zgodovinsko delo buržuazije; v zadnjih vrsticah istega odstavka pa pravi, da je "buržuazija brezvoljna in brezodporna nosilka napredka industrije" in še ostrejša je ta kritika v drugem odstavku, kjer obtožuje buržuazijo, da je lena: "Ugovarjajo, da bo z odpravo privatne lastnine prenehala vsaka delavnost in da bo nastopila splošna lenoba. Potem bi morala meščanska družba že davno propasti vsled lenobe; kajti oni, ki v njej delajo, ne pridobivajo, in oni, ki v njej pridobivajo ,ne delajo." S tem hoče reči, da je buržuazija lena in da ne dela, in pravi manifest, da je buržuazija ustvarila večja čudežna dela kakor Egipt, Rim, srednji vek, in da je ona v komaj stoletnem razrednem gospodstvu ustvarila bolj nakopičene in kolosalne produkcijske sile kot vsi prejšnji rodovi skupaj! Kako more razred, ki ne dela, izvršiti večja

čudežna dela kakor ves antični in srednjeveški svet? In v drugem odstavku pravi tudi: "Biti kapitalist, se pravi, zavzemati v produkciji ne samo oseben, temveč tudi družaben položaj. Kapital je skupen produkt in se more spraviti v gibanje le s skupnim delovanjem mnogo članov, da celo v zadnji stopnji s skupnim delom vseh članov družbe." Torej se tudi buržuazija, nosilka kapitala z delom udeležuje produkcije.

To nasprotstvo pa je le navidezno. Marx je priznaval revolucijonarno delavnost buržuazije: njeno prevratno vlogo v fevdalni in stanovski družbi, smatral pa je to vlogo za neizigrano, čim je prišel v gibanje kapitalizem in dosegel gotovo koncentracijsko središče. Kapitalist potem izgubi svojo funkcijo in vleče le dobiček in požira dividende.

3. Revolucija 1848.

Komaj se je osušila tiskarska črnina "komunističnega manifesta", je izbruhnila februarska revolucija. Kikirikanje galskega petelina je hitro našlo odmev v različnih nemških mestih, dočim je v Brüsslu druhal napadla in mučila demokrate. Ena teh žrtev je bil tudi Karl Marx, ki ga je pozneje belgijska vlada še izgnala. To dejstvo ga pa nikakor ni spravilo v zadrego, kjer je bil brez nadaljnega pripravljen, da se poda v Pariz, kamor ga je tudi povabila začasna vlada francoske republike s sledečim pismom

"Pariz, 1. marca 1848.
Vrli in zvesti Marx! Zemlja francoske republike je pribežališče vseh prijateljev svobode. Tiranstvo Vas je pregnalo, svobodna Francija Vam odpira svoja vrata — Vam in vsem ,ki se bore za sveto stvar, za bratsko stvar vseh ljudstev! Vsak uradnik francoske vlade naj v tem smislu pojmuje svoj urad. Salut et Fraternite! Ferdinand Flocon, član začasne vlade."

V Parizu je bival do konca maja. Marx in Engels sta zbirala člane zveze komunistov, jim dajala možnost, da se vrnejo v Nemčijo in se udeleže nemške revolucije. Sama sta odpotovala v Porenje in posrečilo se jima je, da sta dobila v svoje roke v Kölnu začrtano izdajo lista. 1. junija 1848 je tam začel izhajati "Neue Rheinische Zeitung" (Novi renski list). Glavni urednik je bil samo po sebi umljivo Karl Marx, sotrudniki so bili med drugimi Engels, Freiligrath, Viljem Wolff in Georg Weerth; včasih je poslal tudi Lassale svoje prispevke — uredniški štab, kakršen je redko usojen dnevniku. V tretjem zvezku Marx-Engelsove zapuščine podaja Franz Mehring izvleček tam izšlih člankov. Še vedno so vredni, da se jih čita, toda čas, v katerem so nastali, je bil malo primeren za ustvarjanje del trajne vrednosti; zato v njih ne smemo iskati nobenih navodil za zadržanje socijalistov v bodočih revolucijah. List se je ustanovil v času, ko je že revolucija izgubljala svojo moč in ko je začela prevladovati protirevolucija.

Ogorčenje in strast sta često vodila Marxovo pero; in včasih je bilo treba dvigniti pogum revolucijonarjev s prorokovanjem in patosom. Evo nekaj primerov: Po padcu Dunaja se je tozadevni članek končal s sledečimi besedami:

"... Z zmago "rdeče republike" v Parizu bodo poslane armade iz notranjosti dežele na meje in preko meja in jasno se bo izkazala resnična moč bojujočih se strank. Potem se bomo mi spominjali junija, oktobra in tudi mi bomo zaklicali: Gorje premaganim! Brezuspešni pokolji od junijskih in oktoberskih dni ... bodo prepričali ljudstva, da je le eno sredstvo za skrajšanje, poenostavljenje, koncentriranje morilnih smrtnih bolečin družbe, le eno sredstvo — revolucijonarni terorizem." ("Neue Rheinische Zeitung", 6 .nov. 1848.)

Ali v zadnjem članku lista, ko je 18. maja 1849 podlegel zavratnosti zapadnih divjakov:

"Pri slovesu kličemo v spomin svojim bralcem besede naše prve januarske številke: revolucijonarna vstaja francoskega delavskega razreda. svetovna vojna — to je vsebinska napoved leta 1849. In že stoji iz borcev vseh narodnosti sestavljena revolucijonarna armada na vzhodu nasproti v ruski armadi zastopani in zvezani stari Evropi, že grozi iz Pariza rdeča republika."

Cenzura, tiskovni procesi, pojemanje revolucije in finančne težkoče so pretrgale listu nit življenja po komaj enoletnem izhajanju. Marx je žrtvoval vsa denarna sredstva in

vrednostne predmete — 7000 tolarjev —, da zadovolji upnike, da izplača sotrudnike in stavce. Potem je odpotoval v Pariz, kjer ni doživel zmage rdeče republike, temveč zmago kontrarevolucije. V juliju 1849 ga je francoska vlada pregnala v močvirnato ozemlje Morbihana v Bretagnu; on se je pa rajši preselil v London, kjer je ostal do konca svojega življenja.

4. Londonski megleni in solnčni dnevi.

Več kot dobo ene človeške generacije je preživel Marx v Londonu; polovico te dobe v napornem boju za obstanek, ki mu pa vendar ni mogel preprečiti, da zbere in predela orjaški materijal za svoje življensko delo "Kapital" ali da odločilno posega v delavsko gibanje, čim se je zato ponudila prilika kakor pri ustanovitvi internacijonale. Prvo desetletje je bilo posebno težko. Pismo Marxove žene z dne 20. maja 1851 na Weydemeyerja v Ameriki podaja pretresljivo sliko bede prvega časa v prognanstvu. Poskus, izdajati "Novo rensko revijo" kot nadaljevanje "Novega renskega lista", je imel le negativno posledico, da je požrl zadnja Marxova pomožna sredstva. Kako velika je bila potem revščina, vidimo lahko iz brutalnega dejstva, da je moral Marx odnesti v zastavljalnico svojo zadnjo suknjo, da je mogel kupiti papir za rokopis za svojo brošuro o Kölnskem komunističnem procesu (koncem 1852). Temu so se pridružili

žalostni spori med nemškimi begunci, ki so razočarani v svojih revolucijonarnih iluzijah obtoževali drug drugega; odmev teh konfliktov je bojevni spis "Gospod Vogt" (1860). Edini redni Marxov dohodek v letih 1851—1860 je bilo njegovo dopisovanje "New York Tribuni", ki mu je plačevala 20 mark za članek, kar je komaj pokrilo stroške za najemnino, časopise in poštnino. Pri tem so bili njegovi članki često pravi eseji: plod raziskovanj, ki so kradla čas. In sredi te bede je gorela v njegovi notranjosti misel in hrepenenje, da napiše socialistično kritiko politične ekonomije. Reči smemo, da mu je ta misel od leta 1845 ni dala miru. Kot za njega spesnjeni so Freiligrathovi verzi:

Pod oblake poletele so njegove težnje
v globokem prahu, ali iz roke
v usta vendar moral je živeti!
Kot v hlev pognan, med trnje vpleten
stoče za zaprtimi zapahi;
vzpodbujala ga je potreba
in bičalo ga je pomanjkanje.

Šele v šestdesetih letih se je zboljšal njegov položaj. Male družinske dedščine, Viljem Wolffova zapuščina v vsoti nad 16.000 mark in Engelsova bogatejša in rednejša podpora, ki je znašala od 1869 dalje okrog 6000 mark letno, sta omogočili Marxu, da je spisal svoj "Kapital", katerega prvi zvezek je — kakor znano — posvečen Viljemu Wolffu.

Iz tega razmeroma srečnega družinskega

časa izvirajo spomini Pavla Lafargue-ja iz njegovega občevanja z njim. On slika predvsem osebnost avtorja "Kapitala": V krogu svoje družine in ob nedeljah zvečer v krogu svojih prijateljev je bil Marx ljubeznjiv družabnik, poln humorja in šale. "Njegove črne, z gostimi obrvmi obokane oči so žarele veselja in zaničevalne ironije, če je slišal šaljivo besedo ali dobro pripravljen odgovor." Bil je nežen, skrben oče, ki ni napram otrokom nikdar uveljavljal očetovske avtoritete. Njegova žena mu je bila sobojevnica in sodružica v najpopolnejšem pomenu besede; bila je štiri leta starejša od njega; kljub svojemu plemenitaškemu pokolenju in kljub veliki bedi in preganjanjem, ki jih je morala skozi leta prenašati ob strani svojega moža, se ni nikdar kesala tega, da je združila svojo usodo z Marxovo. Bila je vedrega, sijajnega duha, nezmotljivega takta in si je z lahkoto pridobila spoštovanje vseh znancev, prijateljev in pristašev svojega moža. "Heinrich Heine, neizprosni satirik se je bal Marxovega zasmeha; toda on je zelo občudoval ostri in fino čuteči duh njegove žene. Marx je tako spoštoval inteligenco in kritični smisel svoje žene, da mi je 1866 priznal, da ji daje vse svoje rokopise in da zelo ceni njeno sodbo." Marxu se je rodilo šest otrok: štiri deklice in dva fanta, od katerih so le tri deklice zrastle: Jenny, ki se je poročila z Charlom Longuet; Lavra, ki je vzela za moža Pavla Lafargue, in nesrečna, toda zelo nadarjena Eleonora, ki je preživela

14 žalostnih let ob strani dr. Edvarda Avelinga.

Šestdeseta leta so bila brez dvoma najsrečnejša v Marxovem življenju in s oobljubljala bogato žetev življenjske jeseni. Ali kmalu se je poslabšalo njegovo zdravje in mu ni več dopuščalo, da dokonča svoje delo. Najboljša Marxova delovna leta so bila 1837 do 1847 in 1857 do 1871. Vse, kar je ustvaril dragocenega ,pride na ta desetletja: "Beda filozofije", "Komunistični manifest", delovanje v internacijonali, "Kapital", "nržavljanska vojna v Franciji" (Komuna).

5. Internacijonala.

Gospodarske študije za njegov "Kapital" so uvedle Marxa v socijalno zgodovino Anglije 18. in 19. stoletja in mu dale v angleško delavsko gibanje onih časov tak vpogled, kot si ga je pridobilo le malo angleških in neangleških raziskovalcev. Seznanil se je z mišljenjem in načinom izražanja proletarsko-revolucijonarnih gibanj, zlasti chartizma, s katerega kasnejšimi voditelji in epigoni je bil osebno znan. V vedni želji, spoznati resnično delavsko gibanje in v njem delovati, je opazoval delovanje angleškega delavskega razreda, ki se je v petdesetih letih pečal s čisto strokovnimi vprašanji, politično pa se je udejstvoval v liberalnem taboru. Začetkom šestdesetih let je izgledalo da se pripravlja izprememba. Londonski delavski voditelji so

začeli misliti na parlamentarno reformno gibanje, na uvedbo boja za splošno volilno pravico, ki je bila stara chartistična zahteva. Prav tako se je interesiral za usodo Poljske in za druga svobodoljubna internacionalna vprašanja. Delavski voditelji so na londonski svetovni razstavi (1862) spoznali neko francosko delavsko deputacijo s katero so si potem dopisovali. V teh dopisovanjih v letu 1863 in 1864 se je vzbudila misel ustanoviti internacionalno delavsko zvezo. Misel se je uresničila v četrtem septemberskem tednu 1864. Pariški in londonski delavski zastopniki so imeli od 25. do 28. septembra konferenco v Londonu in 28. zvečer so praznovali dogodek na javnem zborovanju v dvorani Sv. Martina. Marxa so povabili na to slavnostno zborovanje, da zastopa na njem nemške delavce. Uspeh te konference in zborovanja je bil ustanovitev mednarodne delavske organizacije. Postavili so odbore in pododbore, da izdelajo predlog za načelno izjavo in štatut. Neki Mazzinijev pristaš in neki Francoz sta pisala predloge, ki so jih izročili Marxu, da napravi nekaj iz njih. On je vrgel te predloge v koš in je pisal "inavguralno adreso", v kateri je podal zgodovino angleških delavcev od 1825; leta in izvajal iz tega potrebne zaključke. Načelna izjava je izključno Marxovo delo, od Mazzinijevih ljudi je prevzel le mnogo citirani končni odstavek o "navadnih zakonih morale in prava", ki "urejajo prav tako odnošaje poedincev in ki bi morali

biti tudi najvišji zakoni občevanja narodov." Marx je menil, da so take idealne zahteve pobožne želje, dokler ustvarjajo socijalne razmere razredna in nacijonalna nasprotja ter konflikte. V Franciji in Angliji priljubljeno sklicevanje na pravičnost, bratstvo, svobodo itd. je smatral le za besedno pobožnost na čast modernim mitologičnim bogovom. Inavguralna odresa ali načelna izjava ni nikakor izumitničen, diplomatski spis, ki naj bi ugajal angleškim in francoskim delavcem; vseboval je stvarno marksistična naziranja, le način izražanja je bil prikrojen onemu angleških delavcev tistega časa. "Težavno je bilo," piše Marx Engelsu, "stvar podati tako, da se je naše naziranje pojavilo v obliki ki je bila sprejemljiva za sedanje stališče delavskega gibanja . . . Treba je časa, da bo zopet prebujeno gibanje dopuščalo staro smelost jezika. Treba je fortiter in re, suaviter in modo (načelno trdno v stvari, sprejemljivo v obliki). Inavguralna adresa obsega angleško delavsko zgodovino od 1825 do 1864 in kaže, da iz njenih bojev, kakor sploh iz socijalne zgodovine moderne družbe slede za proletarijat sledeči nauki: samostojna gospodarska in politična akcija delavskega razreda; izkoristiti reforme, ki jih iztrga proletarijat vladajočemu razredu; internacijonalno sodelovanje delavcev za socijalistično preobrazbo družbe in proti tajni vojni diplomaciji.

Marx je v letih 1865 do 1871 posvetil velik del svojega časa internacijonali. Njeno

napredovanje je vzbujalo v njem velike nade. Leta 1867 piše Engelsu:

"Stvari korakajo. In ta mogočni stroj bomo imeli mi (to je Ti in jaz) v svojih rokah v bližnji revoluciji, ki je morda bliže, kot izgleda."

Internacijonala je prešla tri faze: od 1865 do 1867 so prevladovali proudhonisti; od 1868 do 1870 je procvital marksizem; od 1871 do njenega konca so jo obvladali in uničili bakunisti. Tako proudhonisti kot bakunisti so bili proti politični akciji in za federativno gospodarsko organizacijsko obliko družbe; le da so bili bakunisti komunisti, dočim so proudhonisti nasprotovali komunizmu. Obe skupini sta se le toliko strinjali z Marxom, ker je postavil ekonomijo za temelj proletarske akcije. Toda obe skupini sta ga obtoževali, da je avtoritoren in da hoče vso silo internacijonale centralizirati v svojih rokah. Poleg nepremostljivih teoretičnih nasprotij so stopili v internacijonali v ospredje kot razdirajoči faktorji še rasni in nacijonalni predsodki. Romanski in ruski anarhisti so imeli Marxa za Pangermana in obratno so smatrali nekateri marksisti Bakunina za panslavista. Še leta 1914, v prvih mesecih svetovne vojne je spisal poslednji bakunist profesor James Gillaume brošuro "Karl Marx, pangermanist".

Mihajlo Bakunin (rojen 1814 v Tveru, v Rusiji, umrl 1876 v Bernu) je živel in študiral v štiridesetih letih v Nemčiji. Udeležil se

je revolucije 1848 do 1849, bil je potem zaprt, nato izročen Rusiji in v Sibirijo prognan, odkoder je l. 1856 pobegnil in živel potem v različnih deželah zapadne Evrope. Teoretično je bil brezpomemben in je malo pripomogel do obogatitve anarhističnega miselnega sveta; odlikoval pa se je po veliki revolucijonarnosti; vpliv, ki ga je imel, je izviral iz njegovega značaja. Z mladimi Heglovci kakor tudi z Marxom, Engelsom, Viljemom Wolfom je bil znan od začetka štiridesetih let. Do konca 1868 je priznaval Marxov duševni prestiž, kakor je razvidno iz sledečega njegovega pisma Marxu:

"22. decembra 1868, Genf,
123 Montbrillant.

Serno mi je sporočil del Tvojega pisma, ki se tiče mene. Ti ga vprašuješ, ako ostanem slej kot prej Tvoj prijatelj. Da, bolj kot kedaj prej, dragi Marx, kajti bolje kot kedaj prej razumem sedaj, kako zelo imaš prav, če slediš pohodu gospodarske revolucije in vabiš nas, da stopimo na to pot in če Ti zapostavljaš one od nas, ki blodijo po stranskih stezah deloma nacijonalnih, deloma izključno političnih podjetij. Jaz delam sedaj isto, kar delaš Ti že več kot dvajset let.—Od slovesnega in javnega slovesa, ki sem ga dal buržujem bernskega kongresa, ne poznam nobene družbe več, nobene druge okolice, kot delavski svet. — Moja domovina je odslej dalje "internacijonala", h katere najodličnejšim čla-

nom spadaš Ti. Vidiš, dragi prijatelj, da sem jaz Tvoj učenec — in ponosen sem, da sem to. To zadostuje v pojasnitev mojega stališča in mojega osebnega mišljenja . . ."

To, da je bil učenec, pa ni oviralo Bakunina, da je ustanovil tajno posebno organizacijo, ki je pripomogla k uničenju internacijonale. Sicer pa je bila internacijonala le neke vrste šola za socialistične častnike, ki bi šele morali ustvariti svoje armade, vendar je žela več uspehov, kakor je bil mislil celo Marx sam; marksistične osnovne misli so spodrinile vse druge socijalno-revolucijonarne sisteme, ki so se pojavili v delavskem gibanju.

6. Pariška komuna.

1. septembra 1870 so bili pri Sedanu pobiti deli francoske vojske in drugi dan so morali položiti svoje orožje. Med ujetniki se je nahajal Louis Bonaparte, francoski cesar. 4. septembra je padlo cesarstvo in Francija se je proglasila za republiko. 6. septembra piše Marx Engelsu:

"Francoska sekcija internacijonale se je preselila iz Londona v Pariz, da dela tam neumnosti v imenu internacionale. Strmoglaviti hočejo provizorično vlado, upostaviti pariško komuno".

Čeprav provizorične vlade novopečene francoske republike nikakor niso tvorile ljudstvu prijazne osebnosti, sta se izrekla Marx in Engels proti vsaki revolucijonarni akciji

pariških delavcev. V drugi, z dne 9. septembra pisani adresi (izjavi) generalnega sveta internacijonale, ki jo je sestavil Marx, se govori o tem:

"Tako je postavljen francosko delavski razred v skrajno težke okolščine. Obupna neumnost bi bil vsak poskus, strmoglaviti novo vlado, ko sovražnik trka že na pariška vrata. Francoski delavci morajo izvršiti svojo dolžnost kot državljani; ali ne smejo se pustiti obvladati po nacijonalnih spominih iz l. 1792 . . . Ne smejo ponavljati zgodovine, temveč graditi morajo bodočnost. Mirno in odločno naj izkoristijo sredstva, ki jim jih daje republikanska svoboda, da temeljito izvedejo organizacijo svojega lastnega razreda. To jim bo dalo novih, herkulskih sil za prerojenje Francije in za našo skupno nalogo—osvobojenje proletarijata." (Državljanska vojna v Franciji", druga adresa.)

Marx je torej polagal na srce francoskim delavcem, da naj ne delajo nobenih neumnosti, da naj ne upostavljajo nobene revolucijonarne pariške komune, temveč da izkoristijo republikanske svoboščine, da ustvarjajo proletarske organizacije, da štedijo s silami in jih disciplinirajo za bodoče naloge. Toda razmere so se izkazale za močnejše kot vse besede modrosti. Razdraženi po antidemokratičnih poskusih vladnih mož, globoko potrti nad porazi francoskih vojsk ,razvneti od ljubezni do svoje domovine in razbičani od srda proti "capitulardom" (onim, ki so polo-

žili orožje), so pariški delavci pognali Marxove besede v zrak in so 18. marca 1871 proglasili revolucijo, s tem da so proklamirali pariško komuno. Pariz naj bi postal glava socijalne republike. Po sedmih tednih je bila pariška revolucija udušena—in "Vae victis!" (Gorje premaganim!) Marx je potem spisal brošuro o "Državljanski vojni v Franciji 1871", ki spada med njegova najzrelejša dela. On ni pretrgal zveze z revolucijonarji — boljševiki onega časa — temveč jih je branil z neprekosljivo ognjevitostjo. To je labodja pesem Marxa in prve internacijonale.

7. Konec življenja.

V zadnjih dvanajstih letih svojega življenja se je moral boriti Marx z neprestanimi in različnimi fizičnimi bolečinami, katere je povzročala kronična jeterna bolezen in preutrujenost. Nedovršeno je ostalo njegovo delo, kateremu je žrtvoval "svoje zdravje, življensko srečo in družino", kakor je pisal nekemu svojemu ameriškemu prijatelju. Svoj izsiljeni prosti čas je posvetil študijam ameriškega poljedelstva, ruskih poljedelskih razmer, radi česar se je učil ruščine, prav tako je študiral denarni trg, bančno življenje, geologijo, filozofijo in višjo matematiko. Leta 1875 je spisal svojo kritiko gothaškega programa, zlovoljno ali bistroumno korekturo: vsebuje zelo važne podatke o Marxovem stališču napram državi, napram revolucijonarni

prehodni dobi od kapitalizma k socijalizmu, končno napram socijalistični družbi sami.

Šel se je zdravit v Karlove Vari in se je trudil, da zopet osveži svoje zdravje. 1877/78 je bil v gotovi meri sposoben za delo in je urejeval svoje rokopise in pripravljal 2. zvezek "Kapitala" za tisk; kmalu se je pa pokazalo, da je pri kraju s svojo delovno sposobnostjo. Ni se dalo več zadržati telesnega in duševnega propada; tudi potovanja v francoska in alžirska zdravilišča so se izkazale za brezuspešna. Prav v tem času so začeli priznavati Marxa tako v Franciji kot v Angliji: Jules Guesde, Henry M. Hyndman, Belfort Bax so se pripravljali za razžirjenje Marxovih naukov; tvorile so se grupe marksistov in antimarxistov. Ali mož, kateremu je veljalo to priznanje, je bil že razvalina. Katar v sapniku, vnetje pljuč, krčeviti napadi kašlja itd., kakor tudi smrt njegove žene 2. dec. 1881 in najstarejše hčerke (gospa Longuet) v januarju 1883 so zadali oslabljenemu telesu smrtni udarec: 14. marca 1883 je Marx izdihnil. Engels opisuje ta moment v nekem pismu z dne 15. marca 1883 svojemu ameriškemu prijatelju Sorge:

"Včeraj opoldne ob 2.30, ob njegovem najboljšem času za obiske sem prišel tja. Vsa hiša v solzah, zdelo se je, da pojema. Poizvedoval sem, skušal sem priti stvari do dna, tolažiti. Malo krvavenja in nenadno zgrudenje. Naša stara pridna Lenka, ki ga je nego-

vala, kot niti mati svojega otroka, je šla k njemu in se vrnila: on napol spi, naj grem z njo. Ko sva vstopila, je ležal in spal, da se nič več ne prebudi. Žila ni več bila, ni več dihal. V dveh minutah je mirno in brez bolečin zaspal . . . Človeštvo je postalo za glavo krajše in sicer za najpomembnejšo glavo, ki jo je dandanes imelo. Gibanje proletarijata gre svojo pot, toda ni več centralne točke, h kateri so se sami od sebe obračali Francozi, Rusi, Amerikanci, Nemci, da dobe vsakokrat jasen neoporočen nasvet, ki ga je mogel dati le genij in popolno stvarno znanje."

Na soboto 17. marca so ga pokopali na pokopališču v Highgate (severni London). Na grobu sta govorila med drugimi Friderik Engels in Viljem Liebknecht. Prvi je orisal njegove revolucijonarne boje in je dejal:

"Kakor Darwin zakon razvoja organske narave tako je odkril Marx razvojni zakon človeške zgodovine; doslej ideološko prerastla prikrita navadna dejstva, da morajo ljudje predvsem jesti, piti, stanovati in se oblačiti, preden se morejo pečati s politiko, znanostjo, umetnostjo vero itd., da tvori torej produkcija materijalnih življenskih sredstev in s tem vsakokratna gospodarska razvojna stopnja gotovega naroda ali gotove dobe podlago, iz katere so se razvile državne uredbe, pravna naziranja, umetnost in same verske predstave dotičnih ljudi in iz te podlage se mora tudi vse to pojasnjevati — pa ne obratno, kakor se

je zgodilo doslej. Marx je odkril tudi posebni razvojni zakon današnjega kapitalističnega produkcijskega načina in po njem ustvarjene meščanske družbe. Z odkritjem nadvrednosti je to hipoma postalo jasno, dočim so se izgubile v temi vse prejšnje raziskave tako meščanskih ekonomov kot socijalističnih kritikov . . ."

Za njim je govoril Liebknecht, ki je prihitel iz Nemčije, da da svoj poslednji tribut svojemu učitelju in prijatelju:

"Mrtvi, katerega izgubo objokujemo, je bil velik v svoji ljubezni in v svojem sovraštvu. Njegovo sovraštvo je izvirale iz ljubezni. Bil je veliko srce, kakor je bil velik duh . . . On je napravil socialno demokracijo iz sekte, iz šole stranko, stranko, ki se že sedaj nepremagljivo bori in ki bo zmagala."

Engels, ki je živel potem še 12 let, je izdal oba zadnja zvezka "Kapitala", dočim je izdal tri zvezke Marxovih zgodovinskih študij o večvrednosti Karl Kautsky, Engelsov učenec in naslednik in pravi razširjevalec Marxovih naukov. Zadnjemu delu ne manjka mnogo, da bi bilo — zgodovina narodnogospodarskega nauka.

IV. MARXOVA SOCIOLOGIJA.

1. Materijalistično zgodovinsko naziranje.

Kot vodnika v svojih študijah se je Marx posluževal od 1843/44 zgodovinskega naziranja ali raziskovalne metode, ki se imenuje materijalistična — v nasprotju z idealističnim

pojmovanjem zgodovine. Ker je dijalektična — ker hoče pojmovno obseči v nasprotjih se razširjajoči zgodovinski proces —, je ona prav tako kot Heglova dijalektika zgodovinsko naziranje in raziskovalna metoda hkrati. Marx ni nikjer izdelal podrobno in posebej svoje raziskovalne metode; njeni elementi so raztreseni po njegovih spisih, zlasti v "Komunističnem manifestu" in v "Bedi filozofije" in služijo v dokazilne svrhe. Le v predgovoru svoje knjige "H kritiki politične ekonomije" (1859) je podal na dveh tiskovnih straneh oris svojega zgodovinskega naziranja, toda v izrazih, ki niso vedno jasni, dosledni in neoporečni. Marx je imel namen spisati logiko, v kateri bi gotovo jasno formuliral svojo materijalistično dijalektiko. Ali tudi tako, ko imamo njegove osnovne misli o problematičnem predmetu, lahko iz njih izluščimo njegovo naziranje:

Pogled na človeško zgodovino nam zadostuje, da nas pouči, da so smatrali ljudje od časa do časa za pravilne ali napačne nazore o pravu, nravnosti, veri, državi, filozofiji, poljedelstvu, trgovini, obrti itd., da so imeli različne gospodarske naprave, družabne in državne oblike, da so šli skozi neskončno vrsto bojev, vojn in preseljevanj. Odkod izvira ta begajoča raznovrstnost človeškega mišljenja in početja? Marx si je zastavil to vprašanje, pri čemer mu ni šlo v prvi vrsti za to, da odkrije nastanek mišljenja, prava, vere, družbe, trgovine i dr.; to je vzel kot zgodovinsko

dano. Njemu je šlo mnogo bolj zato, da odkrije vzroke, razvojne razloge ali gonilne sile, ki povzročajo ali ustvarjajo tendence za izpreminjanje in preobrazbe v vsebinah in oblikah pojavov. Skratka: Marxa tu ni zanimal izvor, temveč dijalektika (razvoj in izpreminjanje) stvari — revolucijonarni element zgodovine.

Marx odgovarja: Gonilna sila družbe, ki povzroča menjajoče se vsebine čutenja, mišljenja, torej človeške zavesti, ali ki poraja različne družabne naprave in konflikte, ne izvira v prvi vrsti iz mišljenja, ideje, svetovnega razuma ali svetovnega duha,temveč izvira iz materijalnih življenskih razmer. Temelj človeške zgodovine je torej materijalen. Materijalne življenske razmere — to se pravi: način, kako ljudje kot družabna bitja s pomočjo obdajajoče jih narave in s pomočjo njim samim lastnim telesnih in duševnih sposobnosti oklikujejo svoje materijalno življenje, si nabavljajo potrebščine za svoje življenje, pripravljajo potrebne dobrine za zadovoljitev svojih potreb, si te dele in izmenjavajo.

Od vseh kategorij materijalnega življenja je najvažnejša produkcija, proizvajanje življenjskih sredstev. In to določajo produkcijske sile. Te so dvojne: stvarne in osebne. Stvarne produkcijske sile so: zemlja, voda, podnebje, surovine ,orodja in stroji. Osebne produkcijske sile so: delavci, prirodoslovni raziskovalci, tehniki, končno rasa: zgodovin-

sko pridobljene, delo preprečujoče lastnosti gotovih človeških skupin.

Med vsemi produkcijskimi silami zavzemajo prvo mesto delvaci: ti so edina sila, ki ustvarja vrednote v kapitalistični družbi. Drugo najvažnejše mesto zavzema moderna tehnologija; ta je eminentno preobrazujoča sila v družbi. (Kapital I, 12., 13. in 14. poglavje; Beda filozofije, stran 100—101.)

Držimo se trdno pojma: "Produkcijske sile", kajti ta ima pri Marxu velik pomen. Sedaj pridemo do drugega prav tako važnega pojma "Produkcijske razmere". Pod tem razume Marx državne in pravne oblike, določbe in zakone kakor tudi grupacijo družabnih plasti in razredov torej družabne razmere, ki urejajo lastnino in ki določajo medsebojne človeške odnošaje, pod katerimi producirajo. Produkcijske razmere so družabno človeško delo. Prav tako, kakor ustvarjajo ljudje različne materijalne dobrine iz surovin in sil, ki jim jih nudi narava, tako ustvarjajo iz vplivov produkcijskih sil na duh gotove družabne, politične, pravne naprave kakor tudi verske, nravne in filozofske sisteme:

"Ljudje delajo svojo zgodovino, toda ne iz prostih kosov, ne v okolščinah, ki so jih sami izvolili, temveč v neposredno najdenih, danih in izročenih okolščinah." (Marx, 18. Brumaire, I.).

To se pravi: pod učinki produktivnega dela in njegovih potreb si grade ljudje svojo družabno obliko, svojo državo, svojo vero,

svojo filozofijo in znanost. Gospodarska produkcija tvori temelj, dočim tvorijo nadzidek ali nadstropja politični, verski in filozofski sistemi. In sicer tako, da odgovarja nadzidek temelju, da mu daje moč in da ga opira. Temelj je materijalen, nadzidek je duševni refleks in duševni vpliv.

V surovih potezah lahko razjasnimo to naziranje sledeče:

Prazgodovinske človeške skupine imajo skupno gospodarstvo in so organizirane po krvnem sorodstvu. Njihova božanstva imajo lastnosti njihovega prirodnega sveta in so zrcalo fizičnih vplivov tega sveta na primitivno duševno življenje "divjakov"; njihova vera, njihova morala in njihovo pravo pospešujejo skupno življenje in rodovno disciplino. Fevdalna sila sloni na zemljskem lastništvu plemenitašev in na obrtniškem delu mestnih korporacij. Tradicijonalni verski pojmi se kmalu pretvorijo v smislu gospodovalnih interesov te zgodovine prebivalstva (izpremememba prakrščanstva v državno vero); pobija in preganja se vse verske, etične in filozofske ideje, ki nasprotujejo tem interesom. Meščanska družba, ki sloni na osebni lastnini, stremi za tem, da odpravi vse ostanke skupnega in korporacijskega prava, da osvobodi poedinca, da mobilizira zemljo in delo, da odpravi fevdalizem in staro cerkveno in samostansko življenje in da to nadomesti z indvidualnim občevanjem človeka z bogom: postaviti osebno vest, uvesti individu-

alno pravo; pobija napravo absolutističnih fevdalnih gospodovalnih ozemelj in nastopa za enotno nacijonalno ozemlje, ki daje večjo svobodo trgovini in prometu; podpira absolutizem, dokler je ta v boju s fevdalno gospodo; in če potem absolutizem ovira razvoj meščanstva, pobija tudi njega in zahteva ustavno monarhijo ali republiko. In vse to se godi ne morda zato, ker se čutijo za to poklicane gotove človeške glave: iz bistroumnosti, prisvitljenja ali iz neke nadčutne sile, temveč radi neizogibnega učinkovanja materijalne podlage, gospodarskega temelja družbe na duh, ki prevaja in predeluje zunanjo resničnost v pojmovno — v versko, pravno, filozofsko:

"Ne določa zavest ljudi njihovega življenja, temveč obratno, njihovo družabno življenje določa njihovo zavest." (Marx, H kritiki politične ekonomije, uvod.)

Ljudje, tudi heroji niso stvarniki in suvereni zakonodavci družabnega razvoja, temveč njegovi izvrševalni organi: izvajajo le tendence in struje, ki jih ustvarjajo materijalni temelji družbe. Vendar zavisi mnogo od izvršujočih uradnikov. Če imajo obsežno znanje, energične značaje in odlične sposobnosti, potem lahko v svojem začrtanem delokrogu mnogo store in pospešijo razvoj.

Zgoraj smo mnogo govorili o interesih. Pod tem nismo mislili osebnih, temveč splošno družabne ali razredne interese. Marx ni naziranja, da dela vsak po svoji osebni koristi.

To ni Marxov nauk, temveč nauk meščanskih moralnih filozofov kot Helvecija (1715—1771) in Benthama (1748 do 1832), ki smatrata za merilo in gibalne sile za delo in nedelo poedinega človeka njegovo korist in škodo, veselje in bolest. Marx je nasprotno naziranja, da delajo ljudje v važnih življenjskih zadevah često proti svojim osebnim interesom, ker se v svojem čutenju in mišljenju istovetijo s tem, kar smatrajo za skupen ali razredni interes. Po Marxu ima sploh poedinčev interes manjši pomen v zgodovini. Njemu je za skupni interes družabne produkcije. Samo to smatra on za merodajno pri gradnji duševne nadstavbe.

Doslej smo govorili le o različnih produkcijskih in družabnih oblikah in tem odgovarjajočih duševnih sistemih. Ne vemo pa še, kako in zakaj zastari gotova produkcijska in družabna oblika in se umakne drugi, to se pravi: kako in zakaj se gode revolucijonarne spremembe. Ali z drugimi besedami: doslej smo videli statiko družbe; sedaj hočemo premotriti njeno dinamiko.

Revolucijonarne družabne spremembe zavise od vseh skupin pojavov, ki sta sicer med seboj vzročno vezana, ki pa vendar vršita različne naloge. Ena skupina pojavov je stvarna: sestoji iz izp556 produkcijskih sil. Druga skupina, učinek prve, je osebnega značaja: sestoji iz bojev med družabnimi razredi. Oglejmo si prvo skupino vzrokov:

Če se večajo produkcijske sile: radi večje

spretnosti delavcev, z odkritjem novih surovin in tržič, z najdbo novih delovnih metod, orodij in strojev, z uporabo znanosti v produkciji, z boljšo organizacijo in razširjenjem trgovine in prometa — torej če se izpreminja materijalna podlaga ali gospodarski temelj družbe, potem prenehajo stare produkcijske razmere služiti interesom produkcije. Kajti produkcijske razmere prejšnja družabna grupacija, prejšnji zakoni, državne uredbe in duševni sistem so bili prilagodeni takemu stanju produkcijskih sil, ki izginja ali ki nič več ne obstoja. Družabni in duševni nadzidek ne odgovarja več gospodarskemu temelju. Produkcijske sile in produkcijske razmere pridejo v medsebojno nasprotje.

To nasprotje med novim življenjem in staro obliko, ta konflikt med novimi vzroki in zastarelimi vplivi pričenja vedno bolj in bolj vplivati na mišljenje ljudi. Ljudje pričnó čutiti, da se je pričele nova doba. Družabna grupacija postaja druga; prej zaničevani stanovi in razredi pridobivajo na gospodarski in socijalni moči; prej visoko cenjeni stanovi propadajo. Medtem ko se vrši ta preobrazba socijalnega temelja, se oklepajo stari verski, pravni, filozofski in politični sistemi svojih tradicijonalnih postojank in hočejo še dalje obstojati, čeprav so zastareli in ne morejo več zadovoljevati duševnih potreb. Kajti človeško mišljenje je konservativno: le počasi sledi zunanjim dogodkom, prav tako kakor zagleda naše oko solnce v kotu, v kate-

rem se v resnici nič več ne nahaja, kajti žarki potrebujejo nekaj minut, da zadenejo naš živec vida. Spomnimo se lepe Heglove slike: "Minervina sova prične letati šele z nastopajočim mrakom. Kasno sicer, ali vendar prične. Polagoma se porajajo veliki misleci, ki razlagajo nov položaj, ustvarjajo nove pojme in miselne poti, ki odgovarjajo novemu položaju. V človeški zavesti nastajajo vznemirjajoči dvomi in vprašanja, potem nove resnice; pride do različnosti mišljenj, razprav, razdorov, razkolov, razrednih bojev in revolucij."

V prihodnjem poglavju se bomo natančneje bavili z modernim razrednim bojem. Medtem pa hočemo premotriti razredni boj v splošnem.

V primitivnih družbah, ko je še privatna lastnina ali nepoznana ali še nerazvita, ni nikakih razrednih razlik, nikakega razrednega gospodstva in nikakih razrednih nasprotij. Glavar, zdravnik, sodnik urejuje ali čuva izvajanje starodavnih navad, običajev, verskih ceremonij in družabnih naprav. Čim pa se stari red razdre in se razvije privatna lastnina, nastaneta razreda posedujočih in neposedujočih. Posedujoči razred vlada, daje zakone in dela naprave, ki imajo v glavnem ta namen, da varujejo interese posedujočega in vladajočega razreda. Duševni nadzidek razredne družbe odgovarja tudi interesom posedujočih in vladajočih. Dokler ti interesi vsaj nekoliko pospešujejo splošno blaginjo,

dokler harmonirajo stara produkcijska oblika in stare produkcijske razmere, je še gotovo premirje med razredi. Ko pa nastopijo zgoraj omenjena nasprotja med produkcijskimi razmerami, prenehajo te zadovoljevati vladne razrede in pojavijo se razredni konflikti ,ki dospejo ali do zakonitih kompromisov (reform) ali pa se končajo s propadom dotične družbe ali pa vodijo v obnovljenje razmer. Antična zgodovina (hebrejska, grška, rimska), je polna teh socijalnih bojev; vsi veliki reformni zakoni teh narodov so bili poskusi za vzpostavitev socijalnega miru, toda revni in bogati, patriciji in plebejci, svobodni in sužnji so nadaljevali svoje boje do propada starega sveta, ki nam je zapustil velike duševne zaklade kot plodove teh bojev. V srednjem veku zaplamte socijalni boji med fevdalci in obrtniki, med plemiči in kmeti. V novem in najnovejšem času se bori meščanstvo proti avtokraciji in plemstvu, potem pa proletarijat proti buržuaziji — razredni boji, ki vodijo v upore in revolucije in zelo vplivajo na duševno življenje.

Iz teh zgodovinskih nasprotij in bojev so izvirala duševna in politična nasprotja, ki so jim načelovali voditelji družabnih skupin in razredov, nasprotja, o katerih nas obvešča svetovna zgodovina: nasprotja med verskimi in filozofskimi sistemi Brama in Buda, Baal in Jehova, nacijonalni bog, poganstvo in krščanstvo, katolicizem in protestantstvo, materijalizem in idealizem, realizem in nominali-

zem. Kako zelo se nam zde, da so abstraktni, metafizični, oddaljeni od resničnega življenja in od materijalne produkcije, jim moramo vendar iskati korena potom mnogo členov — v izpremembah gospodarskega temelja dotične družbe, v nasprotstvih med tem temeljem in produkcijskimi razmerami kakor tudi v iz njih izvirajočih velikih interesnih bojih množic kot zadnji inštanci. Med seboj se boreči etični, politični in gospodarsko politični sistemi, kakor tudi nacijonalne in svetovne vojne so ločene od realne družabne podlage z vedno manjšim številom posrednih členov; vprašanja idealistična ali utilitaristična etika, monarhija ali republika, oligarhija ali demokracija, zaščitna carina ali svobodna trgovina, ureditev države ali prosta igra gospodarskih sil, socijalizem ali privatno gospodarstvo itd. so navezana na materijalno podlago in produkcijske razmere, ki so prišle z njo v nasprotstvo, pa naj prvoboritelji za vsa ta vprašanja navajajo še tako vzvišene in splošno človeške razloge.

V "Komunističnem manifestu" podajata Marx in Engels te misli v poljudni obliki sledeče:

"Ali je treba globokega vpogleda za pojmovanje tega, da se z življenjskimi razmerami ljudi, z njihovim družabnim življenjem izpreminjajo tudi njihove predstave, nazori in pojmi, z eno besedo, tudi njihova zavest? Kaj dokazuje zgodovina idej drugega kot to, da se duševna produkcija preobraža z mate-

rijalno? Vladajoče ideje gotove dobe so bile vedno ideje vladajočega razreda. Govorimo o idejah, ki revolucijonirajo celo družbo: s tem le izražamo dejstvo, da so nastali v stari družbi elementi nove, da gre vzporedno z uničenjem starih življenskih razmer uničenje starih idej. Ko je propadal antični svet, je krščanska vera premagala stare vere. Ko so krščanske ideje v 18. stoletju podlegle idejam prosvitljenosti, je bojevala fevdalna družba svoj smrten boj s tedaj revolucijonarno buržuazijo. Ideje o svobodi vesti in vere so izražale le gospodstvo svobodne konkurence na polju znanja."

Sedaj pa korak naprej. Ko postanejo produkcijsko pogoji družabna grupacija in lastninski zakoni — okovi za produkcijske sile; ko se interesna nasprotja zgote in razplamte v razredne boje, nastopi doba socijalne revolucije.

"Z izpremembo gospodarskega temelja se preobrazi počasneje ali hitreje vsa ogromna nadstavba. Pri premotrivanju takih preobrazb se mora vedno priti do konstatirajoče preobrazbe v gospodarskih produkcijskih pogojih in juridičnih, političnih, verskih, umetniških ali filozofskih, skratka ideoloških oblikah, v katerih se ljudje zavedo tega konflikta in ga izvojujejo. Kakor malo presojamo individuum po tem, kar sam o sebi misli, prav tako malo moremo presojati tako dobo preobrazbe po njeni zavesti, temveč moramo nasprotno pojasniti to zavest iz nasprotstev

materijalnega življenja, iz obstoječega konflikta med družabnimi produktivnimi silami in produkcijskimi razmerami" (Predgovor h "Kritiki".)

Revolucijonarna doba se šele konča, ko osvobodi družabna formacija, ki je postala polna nasprotstev, vse produkcijske sile, jih reši verig in ustvari nove njim odgovarjajoče produkcijske razmere. Stara, propadu zapisana družba zarodi nove materijalne eksistenčne pogoje, preden izgine v preteklost. Ljudje, ki pospešujejo nastanek nove družbe, se temu primerno pečajo s problemi, ki jih morejo rešiti, ker so dani za to elementi v materijalnem razvoju. Da, oni si postavljajo probleme le zato, ker so ti s stališča spoznavne teorije le pojmovno obsežnje nasprotstev in dogodkov procesa nastanka v preobrazujoči se družbi.

Jedro dosedanjega razvoja človeške zgodovine je torej cel niz faz v dijalektično napredujočem razvoju in spopolnjevanju produkcijskih sil:

"V velikih obrisih," pravi Marx, "lahko označimo azijske, antične, fevdalne in moderno-meščanske produkcijske načine kot progresivne epohe gospodarske družabne formacije. Meščanske produkcijske razmere so zadnja nasprotujoča si oblika družabnega produkcijskega procesa, nasprotujoča si ne v smislu nasprotja, ki izvira iz družabnih življenjskih pogojev poedincev: toda to se v nedriju meščanske družbe še razlikuje, kot

ustvarjajo materijalne, naravoslovnim zakonom primerno razvite produktivne sile hkrati materijalne pogoje za rešitev tega nasprotja. S to družabno formacijo se torej konča predzgodovina človeške družbe." (Predgovor h "Kritiki".)

Predzgodovina človeške družbe! Kako pomembne so te besede! Kapitalistični gospodarski red je zadnja stopnja vse te predzgodovine, ki je pisana s potoki krvi in solz neposedujočih in zatiranih in ki je imela za nalogo, razviti produkcijske sile, osvoboditi ljudi materijalnih verig, da morejo začeti res zgodovino duševne kulture. Materjalistično zgodovinsko naziranje, neidealno in neetično kot vsa naravna veda odpira daljnje, srce pretresajoče perspektive Tisočletja je trajal fizičen razvoj od živali do človeka — povzdiga pod strahovalno šibo brezčutne narave. Tisočletja je potem delal človek, ki se je dvignil nad žival, za upostavitev človeške družbe — upostavitev, ki se je vršila pod bičem lakote trdosrčnih strahovalnih mojstrov in ki je mogočno razvijala intelektualne človekove sposobnosti. Ves ta čas je svetila pravičnost in ljubezen med ljudmi le kot daljnja, nedosegljiva zvezda.

Materijalistično zgodovinsko naziranje se je izkazalo kot zelo plodovita zgodovinska raziskovalna metoda. Različne njene misli so bile izrečene deloma pred Marxom, deloma istočasno z Marxom. Pregrupacija družbe in boji, ki so sledili angleški industrijski re-

voluciji (1760—1825) ali pozneje povsod prehodu od agrarne k industrijski državi, so bili preobsežni, da bi jih bilo mogoče prezreti. Marx je povzel vse te misli s pomočjo Heglove dijalektike, ki jo je napravil za raziskovalno metodo in jo stavil v službo socijalizma in zgodovinskega raziskavanja.

2. Razred, razredni boj in razredna zavest.

Eden najvažnejših Marxovih prispevkov k spoznavanju zgodovinskih dogodkov je njegova misel o družabnem razredu in razrednih bojih Čeprav so že pred Marxom nekateri zgodovinarji, raziskovalci zgodovine in politiki, kazali na pomen ,ki ga imajo v politiki in socijalnih preobratih družabni razredi,je vendar šele Marx prvi razumel to misel v vsej njeni globočini in pomenu ,je on prvi to misel formuliral in jo napravil za trden sestavni del političnega in socijalnega mišljenja. O tem pravi v "Komunističnem manifestu."

"Pravi socijalistični in komunistični sistemi, sistemi St.-Simona, Fouriera, Owena i. dr. se pojavijo v prvi nerazviti perijodi boja med proletarijatom in buržuazijo. Iznajditelji teh sistemov vidijo sicer nasprotje razredov kot učinkovanje razdirajočih elementov v vladajoči družbi. Ali oni ne vidijo na strani proletarijata nobene zgodovinske samostojne delavnosti, nobenega njemu lastnega političnega gibanja."

Klasifikacija različnih družabnih skupin ali delitev človeške družbe v razredu je prav

tako logičen dogodek, to je z razumnim mišljenjem dosežen uspeh kot na primer delitev živali ,rastlin in kovin v različne razrede. Določeno družabno skupino ljudi, ki ima skupne družabne znake, pojmujemo socijalnoznanstveno kot en razred. Samo po izkušnji, neposredno, čutno ta klasifikacija ni mogoča: na zunaj pri modernem človeku ne vidimo, ali je kapitalist ali delavec. Na podlagi določenih, znanstveno ugotovljenih znakov moremo ljudi družabno klasificirati Marx, ki smatra za podlago gospodarska dejstva, kakor smo pravkar videli, označuje gospodarske znake kot merodajne za klasifikacijo: Način, kako se gotova človeška skupina preživlja, je za Marxa glavni znak. Oni ljudje, katerih glavni življenski vir je delovna mezda, tvorijo delavski razred. Kapitalistični razred tvorijo oni ljudje, katerih glavni življenjski vir je poset kapitala (zemlja, stavbe, delavnice, surovine). To ni važno, da ima kak delavec hranilniško knjižnico in da vleče obresti ali dobiva dividende od kakega konzumnega društva, ali da kak kapitalist osebno nadzira svoj obrat ali organizira svoje podjetje tako, da vsebuje njegov dobiček deloma tudi plačo za nadziranje. Merodajno je to, da se glavni interes prvega koncentrira na delovno mezdo, dočim je glavni interes drugega — kapital.

Samo po sebi umljivo niso socijalni razredi popolnoma enotni; lahko jih delimo kot zoološke in botanične razrede v vrste in skupi-

ne; delavski razred ima ročne in duševne delavce, dobro plačane in slabo plačane skupine itd.; ali vsi pododdelki socijalnih razredov imajo končno skupne merodajne znake: skupen življenjski vir, ki je ali osebno delo ali pa osebna posest kapitala. En zared ima samo delovno silo, drugi pa produkcijska sredstva.

Med obema tema razredoma, pravi Marx, obstoje globoka, nepremostljiva nasprotja, ki povzročajo razredni boj. Nasprotja so predvsem gospodarskega značaja Mezdni delavci kot posedovalci delovne sile streme za tem, da jo čim draže prodajo, to se pravi: da dosežejo čim večjo plačo, dočim se kapitalisti trudijo, da čim ceneje kupijo delovno silo, to je: da plačajo čim najnižjo mezdo. To nasprotje je navidez le tako kot med kupcem in prodajalcem ali temeljito vzeto je razlika zelo velika, kajti prodajalec delovne sile mora kmalu umreti gladu, če ne proda svojega blaga. Posestnik produkcijskih sredstev je torej v stanju izstradati posestnika delovne sile, če ta ne sprejme kapitalistovih pogojev. Posest kapitala se izcimi kot sila, ki more pritisniti k tlom posestnika delovne sile.

To nasprotje vodi do ustanavljanja strokovnih organizacij. To je temelj razrednega boja, toda to še ni razredni boj. Ta se prične šele, ko delavski razred spozna, da njegov zatirani položaj ni mimogredoč, temveč posledica privatno-kapitalističnega gospodarskega reda, da bo trajalo zatiranje, dokler

obstoji ta gospodarski red, in da se da ta nadomestiti z gospodarskim redom, v katerem pripadajo produkcijska sredstva vsem članom družbe. Šele ko se nauče delavci socialistično misliti, šele ko se pojavi iz sporadičnih, posameznih mezdnih bojev in strokovnih akcij nasprotje delavcev do obstoječega gospodarskega reda, šele ko se obrne proletarijat kot organiziran razred od nalog sedanjosti k nalogam bodočnosti in stremi po izpremembi družbe od privatne lastnine k skupni, stopi v razredni boj. Zaveda se, da zanj ne more biti svobode niti enakosti v obstoječi družbi in da more doseči svoje osvobojenje le potom socijalizma. Razredni boj pa lahko obtiči v tem spoznanju in se ne more razviti, torej tudi ne dokončati dijalektična procesa, če delavski razred sam ne prevzame v svoje roke svojega osvobojenja, če se delavski razred ne zave, da je on sila, ki ima doseči to svobodo, in se zato zadovoljuje z malimi socijalnimi reformami ali se pa zanaša za plemenito misleče, socijalno čuteče može in herojske može in herojske odrešenike. To je bil dejanski slučaj ob početku socijalističnega gibanja, ko so videli delavci svoj edini izhod v socijalizmu, pa so bili še preslabi, da bi vzeli svoje osvobojenje v svoje roke To je bila perijoda, ki jo imenuje Marx utopistično, ko so odlične osebnosti širile socijalistične misli in delale socijalistične načrte in poskuse za osvobojenje delovnih množic. Ker so te osebnosti poznale nemoč množic, so se obračale na

človekoljube in humane kneze in jih skušale prepričati, da zahteva razum, pravičnost in splošna blaginja, da se uvede socializem in odpravi revščino, bedo in njene posledice. Ta perijoda utopičnega socijalizma je bila premagana z nadaljnjim razvojem industrije, z napredkom strojne tehnike, s centralizacijo in koncentracijo produkcijskih in prometnih sredstev, kar je imelo za posledico, da se je delavski razred okrepil številčno, po moči, organizaciji in razredni zavesti. Zlasti koncentracija produkcijskih in prometnih sredstev omogoča delavskemu razredu, da z ustavitvijo obratov in drugih centrov energije da-jo čutiti vsej družbi, da je živa delovna sila duša vsega gospodarskega življenja

Istočasno so nastopili socijalistični raziskovalci, ki niso kazali samo razumnosti in pravičnosti socijalizma, ampak ki so tudi pokazali, da se pripravlja v osrčju kapitalizma nov socijalistični gospodarski red, da se torej stremljenje delavcev sklada s tokom družabnega razvoja.

Iz utopičnega socijalizma je na ta način nastala znanost in na podlagi resničnosti vstajajoče socijalistično delavsko gibanje, ki je sprejelo proti kapitalističnemu gospodarskemu redu odločilni boj z razredno zavestjo, z zavestjo moči in cilja. Razredni boj je postal gonilna sila socijalne preobrazbe.

Iz prvotnega nasprotja delavcev in podjetnikov radi mezde in delovnega časa nastane strasten boj obeh razredov za vprašanje

ohranitve ali preobrazbe gospodarskega in družabnega življenja, od katerih se bori en razred za obstoječi sistem privatne lastnine, drugi za nastajajoči socijalistični sistem. Veliki socijalni razredni boji postanejo neizogibno politični boji. Neposredni bojni cilj je posest državne oblasti, pomočjo katere skuša kapitalistični razred utrditi svojo pozicijo, dočim hoče delavski razred osvojiti državno oblast, da z njeno pomočjo uresniči svoje nadaljnje namene.

Sledeče poglavje kaže, v kakšnem toku se pri tem razvijo delavsko gibanje. Mi hočemo sedaj še na kratko pokazati, kako globoko je vplival Marx s svojim naukom o razrednem boju na politično mišljenje. Pred Marxovim nastopom se je zdelo, da se vrti politično mnenje okrog idej in velikih osebnosti. Prevladovala je ideologija in oboževanje junakov. Sedaj se giblje politično mišljenje zavestno ali nezavestno v razrednih in gospodarskih pojmih Prav tako naše raziskavanje zgodovine. Ta politična in zgodovinska preorijentacija je učinek Marxovega življenjskega dela.

Konsekventno premišljen in uporabljen more Marxov nauk o razrednem boju v ostalem voditi v skrajno revolucijonarno taktiko socijalističnega delavskega gibanja: v sistem delavskih svetov in proletarsko diktaturo. Če je vstajajoči razred in njegov boj vzvod socijalne preobrazbe in gonilna sila dijalektičnega zgodovinskega procesa, je diktatura

proletarijata upravičena. V nobenem slučaju pa ne more biti demokracija, ki vendar vključuje kapitalistični kot delavski razred, državna oblika prehodne perijode od privatne lastnine k socijalizmu. Z gospodarskega stališča je politična demokracija sploh nemogoča ali je le navidezna demokracija, dokler obstoja gospodarska neenakost. "Komunistični manifest" ne vsebuje niti ene politično-demokratične reforme. Iz vsega Marxovega mišljenja lahko zaključujemo, da je bil zanj razred več kakor takozvana demokracija. Tu leži eden izvorov boljševizma.

3 Vloga delavskega gibanja in proletarska diktatura.

Delavska stranka je politični izraz strokovnega celokupnega gibanja, v kolikor to stavlja nacijonalne — celokupni družbi in državi namenjene — zahteve. Nastopalo bo tem uspešneje in izpolnilo svojo dano nalogo, čim močneje se razvija njegova podlaga — strokovno gibanje — in čim obsežnejši je njegov učinek. Strokovne organizacije se ne smejo zadovoljiti samo z delom sedanjosti, temveč morajo postati težišče in gorišče iz socijalnega preobrazujočega procesa izvirajočih proletarskih stremljenj in delati za odpravo kapitalizma. Najučinkovitejši vzvod za dosego tega cilja je osvojitev politične oblasti. Z njeno pomočjo izvrši proletarijat stopnjema in zavestno preobrazbo kapitalistične v komunistično družbo. Tej preobraz-

bi "odgovarja tudi politična prehodna perijoda; katere država ne more biti nič drugega kot revolucijonarna diktatura proletarijata" (kritika gotaškega programa).

Marx se je smatral za avtorja ideje proletarske diktature. Leta 1852 je pisal svojemu prijatelju Neydemeyerju v New-York:

"Kar se mene tiče, mi ne pripada zasluga, da sem odkril obstoj razredov ali njihov boj v moderni družbi Meščanski zgodovinarji so že davno pred menoj orisali zgodovinski razvoj tega boja razredov. Kar sem jaz storil novega, je to, da sem pokazal: 1. da je vezan obstoj razredov le na gotove, zgodovinske razvojne boje produkcije; 2. da vodi razredni boj v diktaturo proletarijata; da tvori ta diktatura samo prehod k odpravi vseh razredov in brezrazredni družbi."

Vsekakor dobimo izraz proletarska diktatura in razredna diktatura proletarijata prvič pri Marxu. ("Razredni boji v Franciji" spisani 1850, priobčeni v obliki knjige 1895.)

Osnovne poteze diktature proletarijata je začrtal Marx že v "Komunističnem manifestu" (1847—1848), ko je pisal:

"Prvi korak v delavski revoluciji je vstajenje proletarijata k vladajočemu razredu, izvojevanje demokracije. Proletarijat bo svoje politično gospodstvo izkoristil za to, da buržuaziji iztrga polagoma ves kapital, da centralizira vsa produkcijska orodja v rokah države, t. j. proletarijata, organiziranega v vladajoči razred in da čim hitreje mogoče

pomnoži množico produkcijskih sil. To se more zgoditi seveda le potom despotičnih posegov v lastninsko pravo in meščanske produkcijske razmere, torej potom mer, ki se zde gospodarsko nezadostne in nevzdržne, ki pa so nujne in neizogibne kot sredstva za preobrazbo produkcije."

Diktatura proletarijata je torej razredna država, v kateri vlada proletarijat in gospoduje potom svojih zastopnikov in ima nalogo, da izvede socijalizem ali da ustvari gospodarsko enakost. Da je Marx smel imenovati tako pridobitev "izvojevanje demokracije", pojasnjuje to, da je v letih 1830—1850 pomenjal izraz "ljudstvo" tudi "proletarijat."

V nagovoru komunistični zvezi marca 1850 daje Marx natančna navodila, kako ima postopati revolucijonarni delavski razred, če v revoluciji najprej ne zmaga sam, ampak malomeščanska in meščansko-reformistična demokracija.

Vendar delavski razred ne sme pričakovati takojšnjega osvobojenja od svoje politične zmage. "Da pripravi svoje lastno osvobojenje in z njim višjo življenjsko obliko, kateri sedanja družba s svojim lastnim gospodarskim razvojem neizprosno nasprotuje, mora izvojevati težke boje, preživeti cel niz zgodovinskih procesov, ki ljudi in razmere popolnoma izpreminjajo. Nikakih idealov nima uresničiti; osvoboditi mora le elemente nove družbe, ki so se že razvili v nedriju propadajoče meščanske družbe." (Državljanska vojna v

Franciji, III.) Produkcija sredstva se polagoma socijalizira, produkcijo se postavi na zadružno podlago, šolski pouk se zveže s produktivnim delom, da se izpremeni člane družbe v producente. Dokler traja prehodna perijoda, ne more stopiti v veljavo komunistično pravo: "Vsak po svojih sposobnostih, vsakemu po njegovih potrebah." Kajti ta perijoda "ima še vedno v vsakem oziru, gospodarsko, nravno, duševno vrojena znamenja stare družbe" in "pravo ne more biti nikdar višje kot gospodarsko oblikovanje in od njega zavisen kulturni razvoj družbe." (Kritika gotaškega programa.) Razdelitev določa delo:

"Temu primerno dobi producent z odtegljaji za upravo, šolstvo, socijalno skrbstvo itd. eksaktno nazaj ono, kar daje družbi. Dal ji je svojo individualno delovno količino. Na primer: družabni delovni dan sestoji iz vsote individualnih delovnih ur; individualni delovni čas poedinega producenta je po njem ustvarjeni del družabnega delovnega dneva, njegov delež. Od družbe prejme potrdilo, da je toliko in toliko napravil (po odtegljaju njegovega dela za družabni fond) in dobi s tem potrdilom iz družabne zaloge konzumnih sredstev toliko, kolikor stane isto toliko dela . . . Pravo producentov je proporcijonalno njihovi dobavitvi: enakost obstoji v tem, da se meri vse po istem merilu: delu."

Ker pa je delo radi neenake nadarjenosti in delavnosti različno, bo v prehodni perijodi

dejansko neenaka razdelitev. Šele v popolnoma razviti komunistični družbi, potem ko je izginila vsaka razlika med duševnim in telesnim delom, ko je postala produktivna delavnost prva življenjska potreba, ko je dosežen vsestranski razvoj poedinega človeka in produktivnih sil in ko polneje tečejo vsi viri družabnega bogastva, šele potem je mogoče popolnoma prekoračiti ozek pravni horicont in uveljaviti komunistično pravo enakosti.

Marx, ki je mislil dosledno gospodarsko in ki je postavil osvobojenje delavskega razreda za najvišji cilj, ki mu je podrediti vsa druga politična in gospodarska gibanja, in zanikaval naroda kot gospodarskega, političnega in zgodovinskega dejstva — to dokazuje "Komunistični manifest", kjer omenja ustvaritev nacijalne države po buržuaziji. Zasmehoval je mlade entuzijaste, ki so mislili narod potisniti ob stran kot zastarel predsodek, ali vendar je znatno podcenjeval bijologično in kulturno opredeljujočo moč nacijonalnega čuvstva. Civilizirano človeštvo je delil v nasprotujoče si razrede in je smatral, da bi se morala gospodarska ločitev izkazati za učinkovitejšo kot pa nacijonalne in politične meje. On je bil zatorej vseskozi internacijonalen. Marx je zahteval, da delajo nacijonalne* delavske stranke internacijonalno, kakor hi-

* Nacijonalne delavske stranke je treba razumeti v tem smislu: Delavske stranke poedinih dežel. Op. prev.

tro je dana možnost strmoglavljenja kapitalističnega gospodstva. Prvotnemu gotaškemu programu je očital, "da si je pri meščanski zvezi svobode in miru izposodil frazo o internacijonalnem pobratenju narodov", dočim bi bilo potrebno poudariti "internacijonalno zvezo delavskih razredov v skupnem boju proti gospodujočim razredom in njihovim vladam."

V. MARXOVA EKONOMIKA.

1. Ricardovo delo.

V uvodu tega spisa smo skušali pokazati Heglov vpliv na Marxa. Kar je bil Hegel za Marxa na filozofskem polju, to je bil zanj Ricardo na gospodarskem. Razumevanje Ricardovega dela je torej za ocenenje Marxove ekonomike prav tako potrebno kakor razumevanje Heglove dijalektike za Marxovo zgodovinsko in družabno naziranje.

David Ricardo (rojen v Londonu 1772, umrl 1823), je bil pravi gospodarski teoretik industrijske revolucije Velike Britanije v letih 1760 do 1820. Prehod Velike Britanije od agrarne v industrijsko državo je samo po sebi umevno rodil nešteto problemov, pregrupacij, razrednih bojev in kriz, ki so zahtevale točnega razjasnjenja. V njegovih spisih, zlasti v njegovih "Principles of Political Economy and Taxation" (1817) se pretaka gospodarsko in politično življenje srednjega veka, ki ga je obvladala, kakor smo pravkar omenili, industrijska in poljedelska

revolucija: doba preobrata rokodelskih obrti, uničevanje kmetov in malih obratov, preseljevanje prebivalstva v mesta, razvoj produktivnih sil, kakršnih ni bilo niti slutiti, hitrega dviganja zemljiške rente in žitnih cen, padanja cen tovarniškemu blagu, poostrujočega se konflikta med buržuazijo in plemstvom. Razen tega so prišle napoleonske vojne, ki so povzročile cel niz socijalnogospodarskih pojavov, ki so bili podobni današnjim: hitro dviganje cen življenjskim potrebščinam, siloviti mezdni boji, ludistično gibanje (nasilno uničevanje strojev po delavcih), povečanje nezamenljivega papirnatega denarja, inflacija itd.

Zbegan in začuden je izobraženi Anglež gledal zamotane pojave. Kako se deli nacijonalno bogastvo? Zakaj so veleposestniki vedno bogatejši? Kako vplivajo stroji na delavce? V kakem razmerju so si cene in in mezda? Kaj je sploh blagovna vrednost? Kako se določa te cene? Odkod pride zemljiška renta? Ali je carina na žito koristna ali škodljiva? Ali bodo cene in mezde padale, ako se odpravi carine? Ali naj vlada buržuazija ali plemstvo? Mesto ali dežela? Zakaj nastaja sovraštvo med delom in kapitalom?

Na vsa ta vprašanja je Ricardo skušal odgovoriti. Izšel je iz židovske rodbine, zgodaj se je posvetil kupčijskemu življenju, je obogatel, vendar se je posvetil znanstvenim študijam, zlasti narodnemu gospodarstvu, ki ga

je obravnaval s svojim teoretičnim duhom in v napetem, koncentriranem slogu.

Njegov nauk lahko na kratko orišemo, kolikor pride v poštev za našo temo, sledeče:

Družba sestoji iz treh razredov: zemljiških posestnikov, industrijskih kapitalistov in delavcev. Razred zemljiških posestnikov živi od zemljiške rente, delavci od mezde. Kapital je gonilna sila produkcije, torej tudi družabnega življenja. On vzdržuje delavski razred in razred zemljiških posestnikov. Vrednost je urejujoče načelo delitve v produkciji nastalega bogastva. Središče Ricardove ekonomike je zatorej vrednostna teorija, ki jo definiramo sledeče: za produkcijo porabljena množina dela je osnovna in merilo vrednosti. Vrednost je naravna cena; obe sta identični s produkcijskimi stroški; drugačna je tržna cena, na katero vpliva pomanjkanje in pospeševanje in druge vsakokratne okoliščine, vendar pa vedno teži k naravni ceni (vrednosti).

Blagovna vrednost se izraža v proizvajalnih stroških. S to vrednostjo merimo višino in obseg bogastva. Bogastvo lahko v grmadah narašča in vendar po vrednosti pada, če pada v njem vtelešena množina dela. In vrednost tovarniškega blaga v normalnih razmerah pada, kajti radi iznajdbe strojev in boljše delitve dela postaja nekaj za tovarniško blago prej uporabljene množine dela odveč. Delavčevo mezdo določa tudi vrednostni zakon: delavec prejme s plačo gotovo množi-

no eksistenčnih sredstev, ki nadomeščajo porabljeno množino dela. Ker se žitnim pridelkom — radi naraščanja kapitala in prebivalstva — dvigajo cene, ima tudi delovna mezda tendenco dviganja. Delovna mezda in dobiček sta najvažnejša sestavna dela vrednosti dobrin. Ako se dviga delovna mezda, mora padati dobiček. Vzrok dviganja mezde in padanja dobička je v zemljiških razmerah: plodovita zemlja je omejena in kvalitativno različna. Ako se množi kapital, prebivalstvo in priložnost zaposlenja, prejšnja površina obdelane zemlje ne zadostuje več za preskrbo prebivalstva s poljskimi pridelki in poljedelstvo se čim najbolj širi. Ali obdelovanje se razširi na manj vredno zemljo, ki se jo je prej uporabljalo za pašnike, ali je pa bila pustinja. Obdelovanje te površine pa je mnogo težje, zahteva večjo množino dela. Po vrednostnem zakonu se morajo ti produkti že absolutno dvigati po vrednosti, ker določa vrednost množina dela. V normalnih razmerah se dvigajo tudi relativno, ker se izgotavlja blago, za katero se izmenjavajo, tudi še nadalje z isto množino ali še celo z manjšo množino dela kot prej, v kolikor se uporablja stroje, ki prihranijo delo. Platno, sukno, železo, jekleno blago, srebro in zlato, za katerega se zamenjavajo žitni pridelki, vsebuje ali manj delovne množine ali pa isto delovno množino kakor prej; vsi ti produkti so sedaj ali manj ali pa prav toliko vredni kot prej, dočim se je zvišala množina dela, uporablje-

na za pridelovanje žita. Očividno je, da se mora dvigniti cena.

Z dviganjem žitnih cen se dviga zemljiška renta, kajti razlike med zemljiškimi površinami, ki so jih začeli obdelovati, postajajo večje, in v poljedelstvu določa vrednost dobrin in višino zemljiške rente pod najugodnejšimi okolščinami storjeno delo, tako da boljše vrste zemlje dajejo vedno višjo rento. Facit vsega kulturnega napredka se torej zdi, da obstoji v tem, da se dvigata cena zemljiških produktov in vrednost dela, dočim cene vsemu drugemu blagu ali padajo ali pa ostanejo iste: tovarnar torej vidi, da njegov dobiček stalno pada; delavec ima le malo koristi od svoje višje delovne mezde, ker mora njen največji del porabiti za plačevanje visokih cen življenjskih potrebščin; nasprotno ima pa vso korist zemljiški posestnik v renti. "To dejstvo — pripominja Ricardo — je mnogo važnejše kot se to zdi na prvi pogled. To dejstvo osvetljuje interese zemljiškega posestnika in družbe . . . Njemu ni nikdar tako dobro, kakor če se življenska sredstva težko in drago dobi, dočim vsem drugim članom družbe koristijo lahko pridobljiva in cenena prehranjevalna sredstva . . . Iz tega sledi, da interes zemljiškega posestnika vedno nasprotuje interesu vseh drugih družabnih razredov . . . Visoka renta in nizek dobiček sta neločljiva in bi ne tvorila nobenih težkoč, če bi bila učinek naravnega poteka stvari." Ali to ravno nista. Temveč sta vse bolj posledica žitnih

pridelkov inozemstva. Brez žitnih carin bi angleško poljedelstvo ne bilo prisiljeno zatekati se k manj vredni zemlji in dražiti poljedelske produkte, zviševati plače, zniževati dobiček in motiti blagovno produkcijo. "Narod ni bogat radi preobilice denarja niti radi visokih cen svojega blaga, temveč radi preobilice vseh produktov, ki delajo življenje prijetno in polno užitka". Mnogo jih pa misli, da je obilica produktov škodljiva deželi. "Toda to ni res; kajti trpe le producenti blaga, ki ga je v izobilju. Toda tudi ti bi radi tega ne trpeli, če bi ne bili tako dragi žitni pridelki; le zato, ker s tem izgublja vrednost njihovo blago, si ne morejo na trgu nabaviti sredstev za prijetno življenje, kajti imajo sicer mnogo blaga, toda z majhno menjalno vrednostjo. Če bi pa živeli v owenističnem paralelogramu (komunistični občini) in bi skupno uživali produkte, bi nihče ne trpel radi izobilja produktov; toda dokler je družba urejena tako kot sedaj, bo preobilica često škodovala producentom . . . "

To so Ricardovi nauki, v kolikor se nanašajo na našo temo. Sedaj bomo razumeli, zakaj so se jih ekonomi in vodilni možje meščanstva tako močno oprijeli. Prvič so jim dali globok vpogled v vplive industrijske revolucije na vrednost in ceno; potem v bistvo gibanja delovne mezde; končno v razmerje med mezdo, dobičkom in zemljiško rento ter v nasprotje med interesi industrijskega kapitala in veleposestnikov. Boj proti plemi-

ški oligarhiji je dobil svojo teoretično podlago.

Ricardo le tega ni vedel, da je njegova ostro izdelana vrednostna teorija in nasprotje med dobičkom in mezdo dalo orožje za boj proti kapitalu onim mislecem, ki so se postavili na stran delavskega razreda. Po Ricardu je uporabljena delovna množina podlaga menjalne vrednosti in kapital je le nakopičeno delo; vendar si naj kapitalist prilasti nakopičeno delo in določa usodo proletarijata. Nasprotstvo, ki ga je Ricardo nezavestno formuriral, so potem socijalisti zavestno razvijali. Zato ni bilo treba nič drugega kot izpremembo stališča. Ricardo je gledal vse z vidika kapitalistov, socijalisti pa z delavčevega. Ricardo je dejal: Kapital je vse, zemljiški posestnik nič in vendar dobi ta levji delež na menjalnih vrednostih; socijalisti so pa rekli: Delavec je vse, kapitalist in zemljiški posestnik nista nič in vendar dobivata nakopičeno delo, dočim se smatra tega le za delovno živino. Razredni boji, ki so divjali v deželi od leta 1760, so našli v Ricardovih spisih svoj teoretičen izraz.

2. Protikapitalistična in socijalistična kritika.

Prav tako, kakor so prišli po Heglu mlado-Heglovci in izkoristili marsikatere elemente naukov svojega mojstra deloma v meščansko-revolucijonarnem smislu, tako je sledila Ricardu cela vrsta pisateljev, ki so na podlagi

Ricardove vrednostne teorije napadli kapitalistični red. Mnogo jih je poskušalo vrniti se v kapitalističen čas in priporočati zopet zgradnjo male obrti; drugi zopet so delali za različne valutne reforme, zadružne banke, menjalne bazarje, ali so pa postali socijalisti (komunisti) in agitirali za odpravo kapitalizma in upostavo komunističnih občin. Glavni učitelj komunizma je bil tedaj utopist Robert Owen (rojen v Walesu 1771, umrl 1858), ki je razumel pomen strojev za ustvarjanje bogastva in ki je skušal uvesti komunizem z vzgojnimi metodami, zadružnimi naselbinami in združenjem delavskega razreda.

Z njim so delovali kot socijalni kritik John Gray (rojen 1778, umrl 1850), William Thompson (rojen 1785, umrl 1833), Piercy Ravenstone (skoro gotovo psevdonim), Thomas Hodgskin (rojen 1787, umrl 1869), kakor tudi več anonimnih pisateljev, ki niso smatrali kapitala, temveč mezdno delo kot edini vir bogastva in vrednosti.

Gray skuša v svoji "Lecture on Human Happiness" (1825) statistično pokazati, da posestniki zemlje in kapitala protipravno vzamejo delavcem štiri petine bogastva, ki ga ustvarijo v poljedelstvu in industriji zaposleni delavci. On smatra neposredne delavce za resnične producente. Vsi drugi delovni ljudje (zdravniki, uradniki, nameščenci itd.) lahko sicer opravljajo koristno delo, toda produktivni niso.

Thompson, ki je spisal v letih 1822—1824 obsežno delo "Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth", prihaja do istih zaključkov. Kapitalist samo izposoja produkcijska sredstva, toda delavec res ustvarja vrednosti. Thompson le priznava, da ima kapitalist vendar pravico do odškodnine, nikakor pa ne do onega deleža, ki ga prejema pod obstoječim redom.

Ravenstone je spisal v letu 1821 in 1824 dve deli, v katerih obravnava z izredno ostrino tezo o neproduktivnosti kapitala. Kapital mu je prazen zvok, metafizičen, nebistven pojem, hipnotizirajoče zvončklanje za preslepitev delavstva. "Delavec mora plačati kapitalu carino, preden ima možnost uporabe svoje marljivosti, svoje spretnosti. Ta carina je dobiček ali zemljiška renta ali pravilneje: lenuhov delež na delavčevem produktu. Lenuh živi od delavčevega večprodukta."

Anonimni pisec brošure "A letter to Lord John Russell" (1821) izjavlja: Kapitalist je le oderuh; ta posodi gotovino, oni produkcijska sredstva; dobiček prvega se imenujejo obresti, dobiček poslednjega se imenuje profit. Toda oba dohodka izvirata iz delavčevega večdela. Iz tega prirastlega dela nastane kapital.

Thomas Hodgskina brošura "Labour defended" (1825) kaže, da je kapital neproduktiven in da obstoji samo iz večdela delavčevega.

Ti pisatelji so obsojali kapital kot nenraven in iz delavcev iztisnjen produkt kot vzrok revščine delavskega razreda ,kakor sploh vse socijalne bede. To so bili učitelji tedaj nastalega delavskega gibanja, ki je zadobivalo vedno bolj in bolj revolucijonaren značaj in je bojevalo razredni boj pod imenom chartizem (1825—1855).

Ta literatura kakor tudi chartistični boji so vplivali na Marxa, ki je prišel od 1845 v dotiko z angleškim socijalno-ekonomičnim življenjem.

3. Kapital.

Kakor že vemo, je postal Marx socijalist leta 1843. Kot pristaš dijalektike je vedel, da je mogoče pojmovati socijalizem le iz spoznanja gibanja v meščanski družbi delujočih in razvijajočih se sil. Njegova raziskovanja v letu 1843/44 so se iztekla v rezultatu, da tvori politična ekonomija podlago meščanske družbe. Politična ekonomija je postala od tedaj glavno polje njegovih raziskovanj. Obsežne študije francoske in angleške ekonomije, zlasti Sismondija, Ricarda in na Ricardovo vrednostno teorijo navezane antikapitalistične literature v letih 1820—1840 v Angliji so mu dajale polno vzpodbud in sestavnih kamnov za kritiko politične ekonomije: s stališča delavskega razreda in nastajajoče socialistične družbe pisano zgodovino nastanka, razvoja in propada kapitalizma. Tako delo je "Kapital". Obstoji iz treh zvezkov. Le prvi zvezek (1867) je Marx sam popolno-

ma pripravil za tisk in ga izdal. Druga dva zvezka sta le osnutka in jih je po Marxovi smrti dovršil Engels ter izdal l. 1885 in 1894.

Prvi zvezek obravnava predzgodovino in tendence veleindustrijskega kapitala, neposredni in enkratni produkcijski proces blaga, v kolikor pride v poštev razmerje med podjetnikom in delavcem, izkoriščanje proletarijata, mezda in delovni čas, vplivi moderne tehnike na položaj delavcev; v prvem zvezku vidimo učinkovanje tovarniškega sistema, ki ustvarja kapital; njegova glavna postava je ustvarjajoči, trpeči, upirajoči se delavski razred. V drugem zvezku pride podjetnik na trg, prodaja svoje blago in spravi zopet v tek kolesje produkcijskega procesa, da neprestano producira blago. V tretjem zvezku riše realizirajoči proces podjetij kapitalističnega razreda in gibanje kapitala kot celote: produkcijski stroški, cena izdatkov, celokupni dobitek in njegovo deljenje v dobiček, obresti in zemljiško rento.

Največje težkoče dela prvi zvezek. Ogromni pisateljevi napori za ustvaritev mojstrskega dela so po nepotrebnem nauke o vrednosti in večvrednosti ugladili, sublimirali in preobložili z učenostjo do višine filozofije, kakor je Heglova logika. Kot duševni atlet se igra s svojim predmetom. Da je Marx lahko krepko, jasno in splošno razumljivo obravnaval zapletena gospodarska vprašanja, dokazuje tretji zvezek, ki leži pred nami, kakor je nastal neposredno v glavi svojega avtorja —

brez kasneje dodanega učenega aparata, brez otežkujočih pripomb in brez polemično-filozofskih izletov.

Za razumevanje "Kapitala" je potrebno vedeti 1. Marx ne daje nikakih večnoveljavnih definicij; taki pojmi kot kapital, mezda, vrednost itd. so zgodovinske kategorije, t. j. imajo v gotovih zgodovinskih dobah gotove pomene, ki jih v drugih dobah nimajo. Na primer: pojem vrednost more v drugih časih pomeniti le koristnost stvari; v še drugačnih časih lahko določa vrednost mera krepkosti ali lepote, ki jo gotova stvar pospešuje ali ima. V današnji družbi pa določajo vrednost produkcijski stroški, kar reducira Marx z znanstvenim razčlenjenjem na delo; 2. Marx smatra znanstveno odkrite nauke za notranje, resnično bistvo stvari, prakso pa za površne, po izkušnji razumevane pojave stvari; na primer: vrednost je teoretični izraz, cena empirični; večvrednost je teoretičen, dobiček empiričen izraz; po izkušnji dognani pojavi (cena in dobiček) sicer niso povsem taki, kot jih riše teorija, toda niso razumljivi brez nje; 3. kapitalistični gospodarski proces smatra za bistveno prostega zunanjih ovir in motenj, prostega globokih državnih in proletarskih vmešavanj; delavski boji in zakoni o zaščiti tovarn, o katerih govori Marx v "Kapitalu", služijo prej za spopolnjevanje produkcijskih sil kot pa za omejevanje izkoriščujočega delovanja suverenega kapitala; 4. pred očmi ima ved-

no kapitalistični razred in ne posameznih kapitalistov.

4. Uporabna in menjalna vrednost.

Življenje in nehanje kapitalistične družbe se zdi kot neskončna, iz neštevilnih in zmedenih krogov spletena mreža menjalnih operacij. S posredovanjem denarja izmenjavajo ljudje neprestano najrazličnejše blago in službe. Večno kupovanje in prodajanje, neprestano izmenjavanje stvari in delovnih sil — v tem obstoje v glavnem človeški odnošaji v kapitalistični družbi. Gospodarska karta, ki bi grafično predstavljala te odnošaje, bi nas nič manj ne begala kakor astronomska, ki bi predočevala mnogovrstna in druga drugo križajoča pota nebesnih teles. In vendar mora v tej navidezni zmedenosti biti neko pravilo, neki zakon; kajti ljudje vendar ne delajo in izmenjavajo svojih dobrin kar tja v en dan kot divjaki, ki dajo za venec steklenih biserov cele kepe zlata ali surove diamante. Ta zakon, ki urejuje operacije izmenjavanja, so iskali angleški in francoski ekonomi v 17., 18. in 19. stoletju, med katerimi so najoriginalnejši Petty (1623—1687), Quesnay (1694—1759), Adam Smith (1723—1790) in Ricardo (1772—1823) in katerih teorije označuje Marx kot klasično meščansko ekonomijo. V zvezi z njihovimi raziskavami izjavlja Marx:

Vsako blago, t. j. vsaka na trg prinešena kapitalistično ustvarjena stvar ali dobrina ima

uporabno in menjalno vrednost. Uporabna vrednost je korist, ki jo nudi blago onemu, ki ga porabi, in zadovoljuje katerokoli njegovih telesnih ali duševnih potreb; blaga brez uporabne vrednosti se ne da izmenjati, se ne da prodati. Kot uporabna vrednost je blago po vsebini različno med seboj; nihče ne bo zamenjal tone pšenice za tono prav tako dobre pšenice, pač pa za obleko. Po kakem merilu se pa blago drugo za drugo izmenjava? Merilo je menjalna vrednost in ta obstoji v trudu, v množini dela, ki je potrebno za izgotovitev gotovega blaga. Na trgu se zamenjavajo med seboj iste delovne množine. Kot menjalne vrednosti, kot vtelešenje človeškega dela, si je razno blago bistveno med seboj enako, le kvantitativno je različno, ker predstavljajo v sebi različne blagovne kategorije različne množine dela. Razume se, da delovne množine ne računamo po delovnem načinu poedinega producenta, temveč po prevladujoči družabni delovni metodi. Če n. pr. ročni tkalec A. potrebuje 20 ur za izgotovitev kosa platna, ki se ga napravi v moderni tkalnici v 5 urah, platno ročnega tkalca nikakor nima štirikratne menjalne vrednosti. Če zahteva ročni tkalec A. od B., ki je njegovo platno uporabil, protiplačilo 20 delovnih ur, odgovori B., da se more tak kos platna zopet napraviti (reproducirati) v 5 urah, torej da predstavlja menjalno vrednost le 5-tih delovnih ur. Marx definira torej menjalno vrednost sledeče: Menjalna vrednost blaga ob-

stoji v družabno potrebni delovni množini, ki jo zahteva njegova reprodukcija.

Ta delovna množina ni nikak stalen faktor. Z novo iznajdbo, zboljšanjem delovnih metod, večjo izdatnostjo dela itd. se zmanjša delovna množina, ki je potrebna za reprodukcijo blaga; njegova menjalna vrednost ali splošno govorjeno in v denarju izraženo: njegova cena bo torej padla pod pogojem, da ostanejo druge okolščine iste (povpraševanje, denarni kurz). Delo je torej vir menjalne vrednosti in ta je merilo, po katerem se urejujejo menjalne operacije. Menjalna vrednost meri tudi višino družabnega blagovnega bogastva. Bogastvo lahko narašča po množini, pa pada v vrednosti, v kolikor se zmanjšuje za njegovo reprodukcijo potrebna družabna delovna množina. Čim industrijsko naprednejša in kulturno višja je družba, tem večje je bogastvo in tem manjša delovna množina, ki jo je treba porabiti za ustvarjanje tega bogastva.

Zgoraj smo rekli, da je uporabna vrednost glavni pogoj izmenjave poedinega blaga. Pomen **uporabne vrednosti** še s tem ni izčrpan. **Množina** uporabnih vrednosti, ki jih potrebuje **družba**, določa množino menjalnih vrednosti, ki jih je treba napraviti; ako se producira več blaga, kakor ga potrebuje družba, potem ono blago, ki je odveč, nima nikake menjalne vrednosti kljub porabljeni množini dela. (Kapital III). Popolno uresničenje **menjalnih vrednosti** ali storjenega

družabnega dela zavisi, kakor vidimo, od prilagoditve ponujanja povpraševanju in je stvar organizacije, vodstva obrata.

Pripomnili smo, da je Marxova vrednostna teorija navezana na ono klasičnih ekonomov. Ali niso iste. Brez ozira na nekatera zboljšanja definicije, ki jo je napravil Marx, se razlikujejo v sledečih naziranjih: V klasični vrednostni teoriji je pravi stvarnik vrednosti podjetnik, ki vodi produkcijo, ki s svojim kapitalom, nabavlja orodja, surovine in delavce, ki prodaja gotovo blago in vzdržuje v teku reprodukcijski proces; mezdni delavec je za njo le eno produkcijskih sredstev. V Marxovi vrednostni teoriji pa je pravi stvarnik vrednosti proletarec: ročni in duševni delavec, ki dela v produkcijskem procesu, ki izpreminja surovine v blago ali spravlja surovine na mesto produkcije; le delavec v produkciji in z njo zvezanem transportu ustvarja vrednost. (Kapital II. 6. 3. poglavje) Vsi drugi razredi niso produktivni; vršiti morejo sicer splošno delo, toda ne ustvarjajo nikakih novih vrednosti; tudi vsi znanstveni delavci, iznajditelji in raziskovalci vrše le splošno delo, ki sicer zvišuje izdatnost ustvarjanja produktivnih delavcev, torej veča bogastvo, kajti tako izgotovljeno blago vsebuje manj žive delovne sile. (Kapital III).

5. Delovna mezda.

Ako površno gledamo, dobiva delavec plačo za svoje delo. V resnici jo dobi kot pro-

ti-uslugo za svojo porabljeno delovno silo, popolnoma v skladu z vrednostnim zakonom s tem, da dobi toliko prehranjevalnih sredstev v izmenjavo, kolikor je običajno in v vsaki deželi potrebno, da zopet upostavi svojo porabljeno delovno silo, prav tako kakor dobi delovni konj toliko ovsa in sena, kolikor je potrebno, da ostane sposoben za delo. Kapitalist in proletarec izmenjata v gospodarsko zakonitih proporcijah gotovo množino blaga (prehranjevalnih sredstev) za enakovredno množino blaga delovno silo; blago za blago, menjalno vrednost za menjalno vrednost. Ker pomeni torej delovna mezda gotovo množino prehranjevalnih sredstev, se zvišuje — čeprav ostane neizpremenjena oblika —, ako padajo cene življenjskim potrebščinam, kajti delavec more potem s svojo neizpremenjeno mezdo kupiti večjo množino življenjskih sredstev. Obratno: ako se zvišujejo cene življenjskim potrebščinam, pada delovna mezda, čeprav ostane njena denarna oblika ista kot prej.

Ta po Ricardu formulirani mezdni zakon Marx sprejema, ali on ne obstane pri njem. Ricardo je smatral kapitalistični svet za razumen in edino mogoč — vsaj za časa, ko je spisal svojo knjigo, dočim je bil Marx napram njemu od l. 1843 dalje kritičen in ga je skušal negirati. Zato je raziskaval dalje in dejal približno takole:

Kapitalistični teoretik misli, da je vprašanje delovne mezde opravljeno, s tem da ga

reši z vrednostnim zakonom. Mi pa vemo, da ima vsako blago ne samo menjalno, temveč tudi uporabno vrednost in da se ga kupuje radi te zadnje vrednosti. Uporabna vrednost blaga — delovne sile se pa vendar znatno razlikuje od uporabne vrednosti vsega drugega blaga: Uporaba delovne sile ustvarja menjalno vrednost in more ustvariti več menjalne vrednosti, kakor znaša njena lastna menjalna vrednost. Podjetnik lahko toliko časa rabi delovno silo, dokler ustvarja ne samo svojo lastno menjalno vrednost (vrednost življenjskih sredstev), temveč dvojno menjalno vrednost. Za ustvarjenje mezdne vrednosti potrebuje delavec dnevno 5 ali 6 ur; za kapitalista pa mora delati 10 ali 12 ur. Če bi bil delavec neodvisen, bi delal le polovico delovnega dne, da bi dobil svoja prehranjevalna sredstva. To delo imenuje Marx potrebno delo. Kot od kapitalista odvisen delavec mora izvršiti ne le potrebno delo, temvče tudi večdelo; delavec more sploh najti službo le pod pogojem, ako dela razen za svojo lastno potrebo tudi gotovo število ur za kapitalista brezplačno. Ali, kakor pravi Marx:

"Da je potrebna polovica delovnega dne za ohranitev delavca tekom 24 ur pri življenju, ga nikakor ne moti, da dela ves dan. Vrednost delovne sile in njeno vrednotenje v delovnem procesu sta torej dve različni veličini. To vrednostno razliko je imel kapitalist pred očmi, ko je kupil delovno silo . . .

Okoliščina, da stane enodnevna ohranitev delovne sile le polovico delovnega dne, čeprav more delovna sila ves dan delati, da je torej vrednost, ki jo nudi njena uporaba v enem dnevu, dvakrat toliko velika, kakor njena lastna enodnevna vrednost, je posebna sreča za kupca, toda nikakor nobena krivica za prodajalca." (Kapital I.).

"Nobena krivica za prodajalca" — to je seveda pravilno z Ricardovega, toda nikakor ne z Marxovega stališča, kajti on često imenuje večdelo "neplačano delo"; on pravi n. pr.: "Kapitalist si brez plačila prilasti polovico vsake delovne ure . . . " (Kapital I, 18. poglavje), t. j. z drugimi besedami: vzeti nekaj brez protiplačila. Ali ta pripomba je tu postranska stvar. Nasprotno pa je zelo važno, da smo pri svojem razmotrivanju delovne mezde zadeli na Marxov nauk o večvrednosti. Kajti ta nauk je izhodišče vsega njegovega ekonomskega sistema.

6. Večvrednost.

Kakor smo že pripomnili, je Marx pri svojem obravnavanju vrednostne teorije navezal le-to na klasično ekonomijo, je v njeni definiciji zboljšal in poostril na mezdno delo. Delal je v duhu Hegla, ki postavlja mislečemu razumu, kritiki nalogo, poostriti nezavestno nasprotje do protislovja. Začetek k temu dijalektičnemu procesu so napravili v Angliji, kakor smo že razložili, antikapitalistični kritiki, ki so poudarili svoje nasprotstvo tri leta

po izidu Ricardovega dela. Piercy Ravenstone imenuje kapital metafizično bitje, Hodgskin ga imenuje fetiš, dočim označujeta delo za gospodarsko resničnost. Tej protikapitalistični šoli so bili že tudi znani izrazi večprodukt in večvrednost. Na te se je oslanjal tudi Marx, ko je začel pisati svojo kritiko politične ekonomije. Toda razlika med Marxom in temi socijalnimi kritiki je zelo velika; dočim so ti večdelo ali večvrednost enostavno obsojali kot nenravno, je postala večvrednost za Marxa ključ, s katerim je razkril kapitalistični gospodarski red in preiskal njegov nastanek, procvit in konec.

Antikapitalistična literatura mu je mnogo manj pomagala pri izdelovanju večvrednostne teorije kakor pa klasična ekonomija za vrednostno teorijo. Marx je moral izvršiti tu skoro še vse sam. Njegovo vprašanje se tu ni glasilo več: Kaj je bistvo blagovnega bogastva in kako ga merimo? — temveč: Kako je nastalo, kako narašča in kam vodi? Kapital je oni del bogastva, ki se ga uporablja v svrho dobička, pomnoževanja. Odkod izhaja ta dobiček, to povečanje? Odgovor se glasi:

Vsak kapital, naložen v produktivno podjetje, sestoji iz dveh delov: en del se uporabi za stvarna produkcijska sredstva — za stavbe, stroje, orodja in surovine; drugi pa za delovne mezde. Prvi del imenuje Marx konstantni kapital (**c**), drugi del pa variabilni kapital (**v**). Prvi je konstanten ali sta-

len, ker doda blagu le toliko vrednosti, kolikor se ga obrabi ali izgubi: ta ne ustvarja nikakih novih vrednosti; Marx ga imenuje tudi pasivni del. Izdatki za delovne mezde se imenuje varijabilni ali izpremenljivi kapital, ker pridejo ti izdatki izpremenjeni iz produkcijskega procesa: ustvarjajo nove, dodatne vrednosti; Marx ga imenuje tudi aktivni del, ker ustvarja večvrednost (**m**).

To sestavo kapitala in konstantnega in varijabilnega dela imenuje Marx organično sestavo. Obratne kapitale, ki sestoje iz ca. 80% konstantnih in 20% varijabilnih delov, imenuje on srednjo ali moralno sestavo. Če je konstantni del še večji, varijabilni pa seveda nižji, imenuje on to kapitalije visoke sestave. Kapitale z izpod 80% konstantnih delov in nad 20% varijabilnih imenuje on kapitale nizke sestave. In sicer: ker čim višja je lestvica kapitalistične produkcije, tem dragocenejši in obsežnejši so stroji in tovarniška poslopja in tem večje so glavnice za surovine, dočim uporabljajo primitivni obrati malo strojev, cenene delavnice, toda relativno mnogo delavcev. Razmerje med **c** in **v** kaže hkrati razvojno stopnjo produkcije.

Po Marxu ustvarja torej edino le in samo varijabilni kapital večvrednost ali splošno govorjeno: dobiček. Zakaj ustvarja varijabilni kapital več vrednosti, kakor je stalo kapitalista, smo videli zgoraj pri pojasnjenju bistva delovne mezde: delavec dobi sicer njemu pripadajočo menjalno vrednost njegove

delovne sile, toda uporabna vrednost delovne sile funkcijonira recimo — dvakrat več ur, kakor je potrebno za njeno obnovitev. To večdelo je vtelešeno v večvrednosti. Dočim prejme delavec dnevno plačo recimo — 3 marke, za čije obnovitev zadostuje 5 ur dela, se uporablja njegovo delovno silo 10 ur. Teh 5 ur večdela se pokaže v menjalni vrednosti blaga, tako da sestoji vrednost gotovega blaga iz obrabljenih delov konstantnega kapitala, izdatkov za delovne mezde in še nastale večvrednosti. Neposredno pred produkcijskim procesom sta bila tu samo konstantni in varijabilni kapital, ali na kratko: **c + v**; po končanem produkcijskem procesu imamo v blagu vtelešen konstantni in varijabilni kapital kakor tudi večvrednost ali **c + v + m.** To je resnična blagovna vrednost (**V**), ali na kratko izraženo: **V = c + v + m.**

Razmerje med delovno mezdo in večvrednostjo, ali med plačanim in neplačanim delom, ali na kratko **m/v** imenuje Marx večvrednostno rato; ta kaže stopnjo izkoriščanja dela. Ako znaša delovna mezda 3 marke, ki se lahko reproducira v 5 delovnih urah, in dela delavec v tovarni za to plačo 10 ur, tako da ustvari za 6 mark menjalnih vrednosti, potem znaša večvrednostna rata 100%. Na ta način v produkcijskem procesu nastala celokupna večvrednost se imenuje množina večvrednosti, ali na kratko: **m × v**, to se pravi: poedina večvrednostna rata, pomnožena s celokupnim številom v nekem podjetju za-

poslenih delavcev ali s celotno vsoto delovnih mezd.

7. Dobiček.

Producirana večvrednostna množina se javlja za kapitalista v obliki dobička. Večvrednost je marksističen znanstven izraz, ki naj razjasnjuje večvrednost v svoji principijelni pravilnosti. Dobiček je trgovski izraz, ki razumeva večvrednost tako, kot se javlja po izkušnji (= empirično) v praktičnem živijenju. Razlika med marksističnoteoretičnim in trgovsko-empiričnim pojmovanjem pa vendar ni tako enostavna, temveč izvira iz različnega pojmovanja o delovanju kapitala in dela v gospodarskem procesu. Pojasnimo to natančneje:

Kakor znano, deli Marx v industrijskem podjetju naložen kapital v dva dela: v konstanten (stvarna produkcijska sredstva) in varijabilen (živa delovna sila, mezdno delo). Po njem ustvarja samo živa delovna sila (mezdno delo) večvrednost, dočim doda konstantni kapital novim produktom le svojo lastno vrednost.

Kapitalist pa deli svoj naložen kapital drugače: v fiksen (poslopja in stroji) in cirkulirajoči (kroženči) (surovine in mezde). Fiksni kapital se le počasi obrabi in pride popolnoma v produkcijo le tekom vrste let — recimo v 15 letih: fiksni kapital 75.000 mark bo torej dal vsako leto blagovni produkciji 5000 mark — in ga bodo v bilanci "odpisali". Nasprotno pa pride krožeči kapital (surovine in

plače) ves v vsako produkcijsko perijodo in ga je treba zopet obnoviti ob začetku nove produkcijske perijode. Recimo, da zahteva na novo nameravano ustanovljeno podjetje glavnico 105.000 mark: 75.000 mark fiksnega kapitala (za stavbe in stroje), 20.000 mark za surovine, 10.000 mark za delovne mezde. Radi preglednosti recimo, da traja produkcijska perijoda leto dni in da znaša večvrednostna rata 100%, to se pravi: delovne sile se je plačalo z 10.000 M in te so producirale 20.000 M. Ob koncu leta računa kapitalist: Izdatki pri fiksnem kapitalu so znašali 5000 M, pri krožečem 30.000 M; narejeno blago je torej stalo v gotovini 35.000 M. To je cena izdatkov, torej za enkrat še brez dobička. Po Marxu se imenuje cena stroškov **c** + **v**, torej še brez **m** (večvrednosti). Toda tudi kapitalist ve, da predstavlja izgotovljeno blago večjo vrednost kot pa ceno stroškov. Po Marxu znaša večvrednost 10.000 M (ker je mezdni kapital 10.000 M ustvaril večvrednostno rato 100%); kapitalist pa doda stroškovni ceni dobiček, ki obsega prebitek podjetja in obresti za izdatke kapitala. Če bi bil kapitalist sam na trgu, bi lahko njegov dobiček popolnoma izčrpal večvrednost 10.000 M; toda on mora računati s konkurenco, s tržnim položajem; zato pa dobi le dobiček, kakor ga določajo večvrednost, tržni položaj in konkurenca. Stroškovna cena in dobiček je produkcijska cena, kakor jo določi kapitalist. Po Marxu pa, t. j. po-

polnoma teoretično je produkcijska cena enaka stroškovni ceni in večvrednosti. Je torej kvantitativna razlika — razlika v denarnem znesku — med teoretično in praktično produkcijsko ceno, kakor je kvalitativna razlika med kapitalistovim in Marxovim pojmovanjem o viru dobička: Kapitalist misli, da je dobiček rezultat vseh sestavnih delov kapitala, ki so prišli v produkcijski proces, in njegove trgovske sposobnosti. Marx pa je nasprotno mnenja, da more kapitalist imeti dobiček le vsled tega, ker so mezdni delavci (žive delovne sile) v produkcijskem procesu ustvarile večvrednost, za katero niso dobile nikakega plačila.

Dejali smo, da znaša večvrednost, merjena po mezdnem kapitalu, 100% : mezdni kapital 10.000 M je dal 20.000 M. Pri letni bilanci bi pa radi vedeli, kako se je vsa glavnica procentualno rentirala. Zato razdelimo 10.000 M večvrednosti na izdanih 35.000 M. Večvrednost podjetja, razdeljena na celokupni kapital (C), imenuje Marx rato dobička ali kratko m c = 100.000 35.000 = 28.58%.

Kapitalist ne more nikdar prodajati pod stroškovno ceno, sicer bankrotira. Popolnoma lahko pa prodaja pod produkcijsko ceno in to tudi večinoma dela. Po gornjem primeru znaša rata njegovega dobička 28%. Po stopnji konkurence ali radi drugih okolščin, do katerih pridemo v prihodnjem poglavju, se more zadovoljiti z 10, 15 ali 20% rate dobička, ki mu deloma služi kot dohodek, de-

loma jih porabi za povečanje svojega podjetja. 28% dobička tvori vedno krog, v katerem določa on svoje tovarniške cene. Pod ugodnimi razmerami lahko nabije vseh 28% na cene; pod manj ugodnimi le 20, 15 ali 10%. Potemtakem ostane še v blagu več večvrednostnih delov, ki še niso realizirani. Kaj se zgodi z njimi? Ostali deli večvrednosti ali dobička odpadejo na veliko in malo trgovino, ki se vrši med producentom in konzumentom, ali pa romajo v obliki obresti v bančne zavode, če gospodari kapitalist z izposojenim denarjem. Ker se dobiček realizira šele v cirkulacijskem procesu (v trgovini in prometu) in se razdeli med različne gospodarske razrede in plasti, misli večina ljudi, da nastane dobiček v trgovskem prometu. Ti ne vedo, da more trgovina zvišati blagovne cene le radi tega, ker so določene tovarniške cene pod svojo produkcijsko ceno, pod svojo vrednostjo, t. j. ker ima blago v sebi večvrednost, ki se šele v cirkulacijskem procesu polagoma izčrpa.

Socijalni pomen tega nauka je globok in dalekosežen. Ako je pravilen, žive vse družabne plasti, ki niso zaposlene kot delavci v produkcijskem procesu ali v transportu surovin ali v koristnih socijalnih službah (vzgoja, uprava, znanstvene raziskave, umetniško ustvarjanje) — zajedavsko življenje in jedo od večvrednosti, ki jo iztisne kapitalistični razred iz proletarijata in jo spravlja pod streho brez plačila.

Drugače je po kapitalističnem naziranju. Po tem je dobiček rezultat podjetniškega duha in kapitalistove sposobnosti, kakor tudi vseh delov kapitala, ki so prišli v produkcijski proces: obrabljenih strojev in poslopij, porabljenih surovin in uporabljenih delovnih sil, ki se jih vse pravno kupi po njihovi menjalni vrednosti. Da dobe tudi trgovci in izposojevalci denarja del tako ustvarjenega dobička, je prav in poceni; kajti ti pripomorejo do tega, da se menjalne vrednosti realizirajo, s tem da se jih da konzumentom in se tako omogoči produkcijski proces.

Večvrednost ali dobiček? Delo ali kapital? Za tem vprašanjem tiči veliki razredni boj modernega družabnega reda. Ni čudno, da je Marxov nauk o vrednosti in večvrednosti vzbudil veliko polemiko, v kateri je imel velik pomen slavni problem rate povprečnega dobička, ker so mislili, da so tu našli najvažnejše ovrženje Marxove vrednostne in večvrednostne teorije.

8. Problem rate povprečnega dobička.

Po prej razjasnjenem Marxovem nauku o vrednosti in večvrednosti ustvarja samo varijabilni kapital novo vrednost in večvrednost. Industrijsko podjetje z nižjo organsko sestavo, ki torej uporablja mnogo varijabilnega in manj konstantnega kapitala, bi moralo potemtakem ustvarjati večjo vrednost ali več dobička kakor industrijsko podjetje visoke sestave, ki sicer uporablja isti celotni kapital, pa je sestavljeno iz več konstantnih in manj

varijabilnih delov kakor pa prvi: vzemimo dva industrijska kapitala po 35.000 M. Eno uporabi 15.000 M za konstantne elemente (stroji, surovine) in 20.000 M za varijabilne elemente (delovne mezde). Drugo ima za 20.000 M konstantnih in 15.000 M varijabilnih elementov. Pri isti večvrednostni rati — 100%—bi moral prvi kapital ustvariti 20.000 M večvrednosti (dobička), drugi samo 15.000 M dobička. Izkušnja pa kaže, da isti kapitali — kljub začasnim razlikam v dobičku — ustvarjajo končno enake dobíčke. Iz tega bi sledilo, da je dejansko merodajen za veličino večvrednosti (dobička) uporabljeni kapital in ne delo, da se resnični rezultati kapitalističnega produkcijskega procesa ne strinjajo s Marxovim vrednostnim naukom, da dejstva direktno pobijajo teorijo. Marx sam je obrnil pozornost na ta problem:

"Ta zakon očividno nasprotuje vsaki na videz dognani izkušnji. Vsakdo ve, da predilničar bombaža, ki uporabi relativno mnogo konstantnega in malo varijabilnega kapitala, nima radi tega nič manjšega dobička ali večvrednosti kot pek, ki spravi v gibanje mnogo varijabilnega in manj konstantnega — ako preračunamo ves uporabljen celotni kapital." (Kapital I., 9. poglavje.)

Kako torej je spraviti v soglasje enako rato dobička pri neenaki organični sestavi kapitalov z večvrednostno teorijo?

Marx priznava, da dajo iste vsote kapitala pri neenaki uporabi obeh organičnih delov

kapitala rate dobička, čeprav so zelo različne ustvarjene večvrednostne množine. Dva kapitala po 50.000 M, od katerih predstavlja recimo eden 40.000 M konstantnega in 10.000 M varijabilnega kapitala in da pri 100-odstotni vrednostni rati 10.000 M večvrednosti, dočim sestoji drugi iz 10.000 M konstantnega in 40.000 M varijabilnega kapitala in da pri enaki večvrednostni rati večvrednostno vsoto 40.000 M, vendar dela enako rato dobička, čeprav bi morali biti teoretično neenaki, če je večvrednostna rata direktno določila rato dobička. V prvem slučaju bi morala znašati rata dobička 20%, v drugem slučaju 80%. V resnici pa dasta obe podjetji enaki rati dobička. Kako naj to po Marxu objasnimo?

Različne rate dobička izenači konkurenca v splošno rato dobička, ki je povprečna mera vseh različnih rat dobička. Kapitalisti torej ne realizirajo večvrednosti, kakor se ustvarja individualno v katerikoli poljubni tovarni, temveč kot povprečno rato dobička, kakor se ustvarja z gibanjem celotnega kapitala družbe. Povprečna rata dobička je lahko nižja ali višja kakor individualna, kajti "različni kapitalisti — tako pravi Marx — so tu, v kolikor pride v poštev dobiček, le kot akcijonarji neke delniške družbe, kjer se razdele deleži pri dobičku enakomerno po 100 M in se torej različni kapitalisti razlikujejo le po višini od vsakega v celokupno podjetje vloženega kapitala, po svoji sorazmerni udeležbi pri celotnem podjetju, po številu svojih deležev."

(Kapital III.-1, 9. poglavje; Kapital III.-2, 25. in 48. poglavje.)

Četudi se poedine rate dobička ne krijejo proporcijalno z večvrednostno rato, t. j. čeprav izkoriščevalna stopnja delavcev v posameznih tovarnah in tako ustvarjena posamezna večvrednostna množina ne določata direktno poedine rate dobička, vendar nastaja povprečna rata dobička iz celotne družabne večvrednostne množine. Ako je večvrednostna množina velika, bo tudi povprečna rata dobička velika. "S tem je popolnoma tako — pravi tam Marx — kot s povprečno obrestno mero, ki jo napravi oderuh, ki izposoja različne kapitalije za različne obrestne rate. Višina povprečne rate zavisi popolnoma od tega, koliko je posodil od svojega kapitala k vsaki od različnih obrestnih rat." Čim večje so poedine različne obrestne rate, tem večja bo povprečna obrestna rata, h kateri je naložil svoj celotni kapital.

Poedina produkcijska cena pomeni zato stroškovno ceno in povprečno rato dobička in ne plus večvrednost; ni potreba, da se sklada s celotnim zneskom v posameznem obratu uporabljenih konstantnih in varijabilnih delov kapitala in večvrednostne množine; cene in vrednostne višine blaga niso ravno enake — to Marx često poudarja. Pač pa se krije celokupni dobiček kapitalističnega razreda s celotno večvrednostjo, iztisnjeno iz delavskega razreda, seveda pod pogojem, da odgovarja ponujanje blaga družabni potrebi. Ta-

ko se v zadnji inštanci vendarle izvrši vrednostni in večvrednostni zakon kljub vsem stranpotom in prelomom, ki jih pretrpi pri prehodu od produkcijske sfere skozi cirkulacijsko in realizacijsko sfero. "V teoriji — pripominja Marx — se postavlja predpogoj, da se čisto razvijajo zakoni kapitalističnega produkcijskega načina. V resnici pa obstoji vedno le zbližanje." (Kapital III.-1.) In čim bolj se razvija kapitalistična produkcija, tem večje bo zbližanje tudi v posameznem, kajti napredek kapitalizma pomeni neprestano naraščanje konstantnega kapitala, mehanizacijo obratov in zniževanje varijabilnega kapitala na minimum, tako da postajajo manjše razlike v organski sestavi kapitalističnih obratov, s čimer se vedno bolj zbližujeta rati večvrednosti in dobička. Ta indirektna, težavna pot realizacije dobička ima za posledico, da kapitalist ne opazi jasno izkoriščanja mezdnega dela s svoje strani, temveč misli, da se ima zahvaliti svoji lastni trgovski delavnosti za dobiček.

Težavnih, doslej obravnavanih poglavij o osnovnih potezah gospodarskih Marxovih naukov ne moremo bolje zaključiti kakor s pregledom, ki ga sam podaja o tej materiji na koncu svojega dela (Kapital III.-2):

"V kapitalistični družbi se razdeli večvrednost ali večprodukt — brez ozira na slučajna kolebanja v delitvi in če upoštevamo njen urejujoči zakon, njene normirajoče meje — med kapitaliste kot dividenda v razmerju h

kvoti, ki pripada vsakemu od družabnega kapitala. V tej podobi se javlja večvrednost kot povprečni dobiček, ki se zopet cepi sam v podjetniški prebitek in obresti in more pod obema tema kategorijama pripasti različnim vrstam kapitalistov. Kakor izsesava poslujoči kapitalist iz delavca večdelo in s tem v obliki dobička večrednost, tako izsesa zopet zemljiški posestnik nekaj večvrednosti iz kapitalista v obliki rente . . . Ako torej tu govorimo o dobičku kot o večvrednostnem delu, ki pripade kapitalistu, mislimo s tem povprečni dobiček . . . Dobiček kapitala (podjetniški pribitek in obresti) in zemljiška renta sta torej samo posebna sestavna dela večrednosti . . . Skupaj sešteta tvorita (t. j. podjetniški pribitek, obresti in zemljiška renta) vsoto družabne večvrednosti." Veliki deli dobička se potemtakem izpremene nazaj v kapital. Na ta način narašča kapital ali se akumulira (kopiči), kakor pravi Marx.

9. Večvrednost kot družabna gonilna sila.

Kapital smo definirali kot oni del bogastva, ki se uporablja za povečanje prebitka, za ustvarjanje dobička ali večvrednosti. Ta namen prevladuje kapitalistični razred; stremljenje po večvrednosti je vodilni motiv, najglavnejši razlog za njihovo delovanje. Vzpodbujen po tem stremljenju in zaposlen popolnoma s svojimi posebnimi interesi razvija ta razred nezavestno in nenamenoma ves kapitalistični sistem in ga vodi do vedno višje

in obsežnejše stopnje. Večvrednost je torej gonilna sila zgodovine moderne kapitalistične družbe. To načelo izvaja Marx z železno doslednostjo v svojem teoretičnem sistemu, ki nam pojmovno razlaga kapitalistično družbo.

Kapitalist ni nikak znanstven raziskovalec; on si ni na jasnem v tem, kateri deli kapitala in katero delovanje osebnih produktivnih sil ustvarja dobiček, toda eno ve: brez žive delovne sile, brez mezdnih delavcev ostane ves njegov kapital mrtev in se ne veča; ves fiksni kapital in vse surovine mu nič ne hasnejo, dokler jih ne spravi v gibanje živa delovna sila in jih preobliči v blago. Njegovo stremljenje je zato usmerjeno predvsem na to, da primerno izkoristi živo delovno silo. Z zgodovinskega stališča se na predstopnji veleindustrije porabi malo konstantnega in relativno mnogo varijabilnega kapitala; tedaj je še malo strojev, živa delovna sila je glavni faktor. Delavci še niso tovarniški proletarci v današnjem smislu, temveč rokodelci, ki so izgubili svojo samostojno eksistenco. Kapitalist jih vpreže, izkoristi njihovo delovno silo in njihovo poklicno sposobnost. Zato hoče podaljšati delavnik, da napravi čim največ blaga in dobička. Če je mezdni delavec delal prej deset ur, od katerih odpade pet na reprodukcijo njegove mezdne vrednosti in pet na večvrednost, mora delati sedaj dvanajst ur, s čimer se zviša večdelo na sedem ur. S podaljšanjem delovnega časa ustvarjeno več-

vrednost imenuje Marx absolutno večrednost.

Kapitalist se medtem iz izkušnje nauči, da postane delo izdatnejše, ako kombinira delavce tako, da delajo med seboj roko v roki: produktivnost dela narašča. Iz tega nastane delovna metoda, ki jo imenuje Marx kooperacijo, ali nova organizacija delavnice, ki dvigne vse blagovno proizvajanje na višjo stopnjo. Kombinacija delavcev v produkcijskem procesu vodi kmalu do odkritja, da izgubi delavec manj časa in da postane v svojem delu spretnejši, hitrejši in da producira več kot prej, če ne izgotovi sam vsega produkta, temveč le del njega. To odkritje vodi k delitvi dela, ki sicer degradira delavca na avtomat, v živ stroj, pa znatno poveča blagovno bogatstvo. Delno delo pa zahteva zopet finejša orodja; nastanejo mehanični problemi, ki jih rešujejo mehaniki in ključavničarji. S tem se razvija mehanika. Naraščajoče blagovno bogastvo in stremljenje po njegovi dobičkanosni realizaciji zahteva zopet obširnejša tržišča; potreba po razširjenju naleti na prometne težkoče; tako nastanejo prometni problemi, ki jih rešujejo gradbeni inženirji. Naraščajoča raznovrstnost delovnih procesov in blagovnih kategorij, katere je treba ustvariti, postavlja nove metalurgične, fizikalične in kemične probleme. Procvita prirodna veda. (Kapital I., 12. poglavje.)

Medtem pa stvar ne gre tako mirno v manufakturnih delavnicah. Podaljšanje delovnega časa in večji napor moči kakor tudi kombi-

nacija dela zahteva od delavcev, da se združijo in se bore za boljše delovne pogoje. Ti boji skupaj z napredki prirodne vede, tehnologije in razširjenja trgov rezultirajo v iznajdbi tehnike, podlage veleindustrije. Kapitalist hoče postati na eni strani čim najbolj neodvisen od živih delovnih sil, na drugi strani pa povečati množino svojega dobička. Sredstva za to mu nudijo nove tehnične iznajdbe. Prejšnje delavce, ki so se še ponašali z rokodelstvom ali ki se kot razlaščeni mali kmetje ne morejo podvreči tovarniški disciplini in se upirajo, te izloči deloma žensko in otroško delo, deloma se jih omehča in pokori. Delovni čas se zopet podaljša, zlasti pa strašno napreduje žensko in otroško delo. Mezdni delavec, ki je vstopil v podjetnikovo manufakturno delavnico poln poklicnega ponosa često še s svojim lastnim orodjem, postane sedaj majčkeno kolo ogromnih, brezobzirno delujočih strojev.

V tej obsežni, dotlej brezprimerni gospodarski preobrazbi propadejo starejše obratne oblike; cele družabne plasti, nosilke propadajočih obratnih oblik, zapadejo v bedo in povečajo proletarski razred. Napredek industrijske revolucije objame tudi poljedelstvo; stremljenje po večvrednosti (zemljiška renta) vodi v odvzemanje in prilastitev občinskih zemljišč po veleposestnikih, samostojni kmetje se decimirajo, mali posestniki in zakupniki se proletarizirajo. Družabni razredi se pregrupirajo; mestno prebivalstvo hitro

narašča, dežela osameva; iz tega procesa preobrazbe se kažejo vedno jasneje obrisi dveh razredov kapitalistov in proletarcev.

Tako tovarniški kakor druge kapitalizmu nasprotujoče družabne plasti reagirajo proti izkoriščanju, ki uničuje zdravje, in se bore za normalni delavnik. Delovni čas se omejuje; vedno bolj je ovirano stremljenje kapitalistov po podaljšanju delovnika in po absolutni večvrednosti, toda skoro prisili napredek strojne tehnike delavce, da intenzivneje izkoristijo krajši delovni čas; pospešeno gibanje stroja določa tempo, izsiljuje pospeševanje napora moči. Delavec mora sedaj v eni delovni uri oddati toliko moči kot prej v poldrugi uri. Tako iztisnjeno večvrednost imenuje Marx relativno večvrednost. Delavski boji za krajši delovni čas so za tovarnarje velikanska vzpodbuda, da spopolnijo svoje stroje za povečanje relativne večvrednosti. (Kapital I., 13. poglavje, 3 c.) Intenzifikacija dela ali ustvarjanje relativne večvrednosti je eden najvažnjših neposrednih učinkov in eden najznačilnejših znakov razvitega kapitalizma. Razumevanje te nove faze je predpogoj za razumevanje Marxovega sistema. Tu poseže Marx popolnoma čez antikapitalistične kritike, ki so sledili Ricardu.

Kaj se zgodi, čim opazi kapitalist, da zadeva iztisnjenje absolutne večvrednosti na nepremagljive težkoče? Tedaj opremi svoje podjetje z najnovejšimi in najdragocenejšimi stroji, da spodrine žive delovne sile in da in-

tenzivneje napne zaposlene delovne sile. Ker pa da manj menjalne in manj večvrednosti relativno malo živa delovna sila, mora razmnožiti produkcijo, da krije izgubo na večvrednosti z večjo množino blaga: čeprav mu poedini kos blaga prinese manj dobička, vendar producira, sedaj tolike množine, da ostane dobiček isti kot prej ali da je še celo večji. Obsežnejši stroji, predelane večje množine surovin in relativno manjše število delovnih sil pomenijo očividno izpremembo v organskem sestavu kapitala: konstantni sestavni deli (stroji, surovine) presegajo vedno bolj in bolj varijabilne. Če je bila prej sestava 50% konstantnih in 50% varijabilnih delov, je sedaj v razmerju 80:20. Istočasno se je močno zvišala glavnica, kajti stroji in velike množine surovin in pomožnih sredstev zahtevajo povečanje kapitala. Če je znašala glavnica prej n. pr. 100.000 M, od katerih je odpadlo 50.000 na konstantni, 50.000 na varijabilni kapital, znaša sedaj 500.000 mark, od teh 400.000 konstantnih in 100.000 varijabilnih delov. Ta organska sestava pomeni: relativno majhne delovne množine spravijo velike množine produkcijskih sredstev v gibanje; delo postaja produktivnejše, ker je intenzivnejše; celokupna blagovna množina narašča; dobiček pri poedinih kosih blaga postaja manjši, toda celotni dobiček se poveča; obratno izpreminjanje dobička in kapitala hitreje teče. Stopnja produkcije se vedno bolj razširja, glavnica postaja vedno večja, kajti

le veliki kapitali lahko ustvarjajo toliko relativne večvrednosti, da napravijo take velike dobiček, da dajejo podjetniški prebitek in obresti, torej omogočijo akumulacijo kapitala. Razširjena stopnja produkcije je nedostopna manj močnim kapitalističnim podjetnikom. Ti deloma propadejo, deloma se združijo v delniške družbe. V prvem slučaju nastane koncentracija produkcijskih sredstev v malo rokah, v drugem slučaju pa centralizacija produkcijskih sredstev. To je učinek nove organske sestave kapitala na kapitalistični razred.

Nič manjšega vpliva nima na delavski razred. Dokler je imelo ročno delo še važen pomen v delavnici, dokler so v organski sestavi kapitala presegali varijabilni deli ali bili vsaj v ravnotežju s konstantnimi deli, kakor je to bilo na predstopnji in v začetnem štadiju veleindustrije, je pomenilo nakopičenje industrijskega kapitala povečano povpraševanje po mezdnih delavcih. Položaj se je izpremenil z razvojem kapitalizma, kakor smo ga pravkar opisali. Čeprav se kopiči množina kapitala, pada relativno povpraševanje po delavcih. Kajti naraščanje kapitala koristi v glavnem konstantnim delom (stroji in surovine), dočim varijabilni deli relativno padajo: to se pravi, da mora sedaj delavec predelati mnogo večjo množino surovin kakor prej. Ia blagovno cene padajo, postaja vedno krajši čas potrebnega dela (t. j. število ur, ki je potrebno za reprodukcijo dnevne mezde),

nasprotno pa čas večdela vedno daljši. Veleindustrijski razvoj pomeni torej za delavce: intenzivno izkoriščanje in nastajanje relativnega odveč prebivalstva, rezervna armada delovnih sil, ki jih industrija absorbira v časih poslovnega procvita, v padajoči konjunkturi pa hitro demobilizira. V časih dobrega poslovnega razvoja služi rezervna armada zato, da brzda mezdne zahteve redno zaposlenih delavcev; v časih padajoče konjunkture pa služi za zniževanje mezd. Rezultat za delavce je sledeč:

"V kapitalističnem sistemu se izvršujejo vse metode za povečanje družabne produktivne sile dela na stroške individualnega delavca; vsa sredstva za razvoj produkcije se izpremene v sredstva za obvladanje in izkoriščanje producenta, pohabijo delavca v delnega človeka, ga ponižajo v strojni privesek, mu odtuje duševne potence delovnega procesa v isti meri, v kateri je v poslednjem vtelešena znanost kot samostojna potenca; slabšajo pogoje, pod katerimi dela, izpreminjajo njegov življenjski čas v delovni čas, vržejo njegovo ženo in otroka pod drobeče kolo kapitala. Vse metode za produkcijo večvrednosti so hkrati sredstva za kopičenje kapitala in vsako razširjenje akumulacije kapitala postane obratno sredstvo za razvijanje onih metod. Iz tega torej sledi, da se mora enakomerno z akumulacijo kapitala slabšati delavčev položaj, pa naj bo njegova plača kakršna že, visoka ali nizka . . . Kopičenje bo-

gastva na enem tečaju je torej hkrati kopičenje bede, delovne muke, sužnosti, nevednosti, brutalizacije in moralnega ponižanja na nasprotnem tečaju, t. j. na strani razreda, ki ustvarja svoj lasten produkt kot kapital." (Kapital I)

To je rezultat kapitalističnega gospodarskega reda: razvoj produktivnih sil, procvit znanosti, povzdiga materijalne kulture, cepljenje družbe v nasprotujoče si razrede, izločenje etike, gospodarska moč poedincev, ponižanj in zasluženje mnogih.

10. Gospodarska protislovja: propad in nova stvorba.

Z dozorevanjem kapitalistične družabne formacije do najvišje stopnje se razvijajo njej lastna protislovja in jasno naznanjajo, da se je ta družba preživela, da nastaja v njenem osrčju novo življenje, višji družabni tip. Najpomembnejša protislovja so:

Gonilna sila za kapitaliste je najvišja mera večvrednosti ali dobička. Najvišjo stopnjo kapitalizma pa označuje visoka organska sestava kapitala, ko relativno pada živa delovna sila, vir večvrednosti. Padanje varijabilnega kapitala pomeni očividno nizko rato dobička. Kapitalizem kaže dejansko tendenco za zniževanje rate dobička. Kapitalist stremi po nakopičenju kapitala; ker pa varijabilni kapital in rata dobička relativno pada, se kaže tendenčno razvrednotenje kapitala. Kapitalist skuša delati

nasproti tem tendencam in doseči svoj namen z razširjenjem produkcijske stopnje, da izenači z množino to, kar v posameznem izgubi. Toda s tem, ko v ta namen pograbi po visoki organski sestavi, izloči obrtniški srednji stan, omeji število zaposlenih delavcev in ustvarja relativno odveč prebivalstvo, rezervno armado le po priložnosti zaposlenih: znatno omeji povpraševanje po blagu, kajti obubožane ljudske množice samo po sebi umevno izgube na kupni moči. Kapitalist razširi produkcijo in istočasno zoži trg. Rezultat je: nadprodukcija, podkonzum — kriza: potratenje kapitala, omejitev produkcije, ohromenje produktivnih sil. In če bi Marx danes živel, bi pristavil: Razvito velekapitalistično gospodarstvo, t. j. visoka organska sestava industrijskega kapitala požira ogromne množine surovin, ki jih je mogoče dobaviti le iz tropičnih in subtropičnih krajev ter iz vzhodne Azije; boj za te vire surovin in za dohod k njim vodi v imperijalistične vojne, v katerih se uničijo brezprimerno visoke vsote kapitala. Od zadnjih desetletij preteklega stoletja izbruhajo te vojne za surovine in prometna pota v odmorih malo let! Gospodarske krize in imperijalistične vojne, nad vse močno uničevanje kapitala in produktivnih sil! To je rezultat, ki globoko nasprotuje zgodovinski nalogi kapitalističnega gospodarskega reda in neposrednemu stremljenju individualnega kapitalista.

Dalje: kapitalist, ki hoče od vsega početka

ustvariti pokorne in brezodporne delavske množice, združuje in kombinira delavce z ustanavljanjem velikih industrijskih centrov; tovarne postajajo organizacijska mesta proletarijata, združenje proletarske posamezne volje v razredno voljo: odstranjujejo razdrobljene, nasprotujoče si interese poedinih delavskih plasti in jih zvarijo v en enoten razredni interes. Končno ves gospodarski proces, ki se je začel na individualistični podlagi, dobi značaj skupnosti; tisoči in tisoči ročnih in duševnih delavcev delajo enotno in po načrtu v gospodarskih podjetjih s produkcijskimi sredstvi, s katerimi se da le skupno delati in jih skupno uporabljati.

Kaj pomenijo ta nasprotja in kaj naznanjajo, opisuje Marx (Kapital I., konec 24. poglavja) v velikem finalu, ki spada prav za prav v zaključno poglavje tretjega zvezka:

"Kakor hitro je ta proces preobrazbe dovolj razdejal staro družbo na globoko in široko, kakor se izpremene delavci v proletarce, njihovi delovni pogoji v kapital, kakor hitro stoji kapitalistični način produkcije na lastnih nogah, zadobi novo obliko nadaljnje podružabljenje dela in nadaljnje izpreminjanje zemlje in drugih produkcijskih sredstev v družabno izkoriščana, torej skupna produkcijska sredstva in s tem tudi nadaljnja ekspropriijacija privatnih lastnikov. Seveda ni treba več ekspropriirati (razlastiti) samostojno gospodarečega delavca, temveč kapitalista, ki izkorišča mnogo delavcev. Ta ekspro-

prijacija se vrši potom igre imanentnih zakonov kapjitalistične produkcije same, potom centralizacije kapitalij. Po en kapitalist jih mnogo ubije. Roko v roki s to centralizacijo ali ekspropriijacijo mnogo kapitalistov s strani malo kapitalistov, se razvija kooperativna oblika delovnega procesa na vedno višji stopnji, zavestna tehnična uporaba znanosti, sistematično izkoriščanje zemlje, izprememba delovnih sredstev v le skupno uporabljiva delovna sredstva, ekonomiziranje vseh produkcijskih sredstev potom njihove porabe kot produkcijskih sredstev v kombiniranega, družabnega dela, zapletenje vseh narodov v mrežo svetovnega trga in s tem internacijonalni značaj kapitalističnega režima. S stalno padajočim številom kapitalističnih magnatov, ki uzurpirajo in monopolizirajo vse koristi tega procesa preobrazbe, narašča množina bede, pritiska, hlapčevstva, demoralizacije, izkoriščanja, pa tudi upornost vedno bolj naraščajočega delavskega razreda, ki ga šola, združuje in organizira mehanizem kapitalističnega produkcijskega procesa samega. Monopol kapitala postane veriga produkcijskega načina, ki se je razcvetel z njim in pod njim. Centralizacija produkcijskih sredstev in podružabljenje dela dosežeta točko, ko postaneta neznosna s svojo kapitalistično odejo. Ta se pretrga. Zadnja ura bije kapitalistični privatni lastnini. Ekspropriijaterje se ekspropriira."

Zaključek.

Dva važna dogodka sta napolnjevala Marxovo mišljenje: francoska revolucija in angleška gospodarska revolucija. Že brez ozira na sporočilo Arnolda Rugea, da je Marx zbral v letu 1843/44 ogromen materijal za zgodovino konventa, vemo iz njegovih del leta 1844—1852, kako globoko je vplivala francoska revolucija na njegovo miselno življenje. Njegove študije o gospodarskem preobratu Anglije (1760—1820) so pustile še globokejše sledove v njegovem duhu. Oba dogodka sta daleč tja vidna in katastrofalna izraza razrednih gibanj in razrednih spopadov, v katerih si pribori zmago meščanstvo kot nosilec višjega gospodarskega reda nad fevdalno-avtokratičnimi gospodovalnimi in oligarhično-policijsko državnimi obratnimi oblikami; v teh razrednih spopadih je pa dvignil svojo glavo še nov — delavski razred —, ki prične formirati fronto proti zmagovalcu. Predvsem Hegel, Ricardo in Ricardu sledeča antikapitalistična šola mu je pomagala, da je razjasnil te dogodke na ta način in jih napravil za podlago gotovemu zgodovinskemu naziranju. Do konca svojega življenja je bil Marx trdno prepričan, da je dijalektika, kakor jo je formuliral Hegel, sicer mistična, da pa vsebuje gibalne družabne zakone, ako jo vzamemo materijalistično. "Mistifikacija, ki jo pretrpi dijalektika v Heglovih rokah, nikakor ne ovira, da je on orisal njene splošne gibalne oblike na obsežen in

zavesten način." (Predgovor k 2. izdaji "Kapitala".)

Razdelitev pojma v nasprotja in negacija teh nasprotij do višje pozitivnosti se je zdela Marxu kot notranje bistvo, kot globoki smisel francoske in angleške gospodarske revolucije. Družba — pozitivno se je delila v fevdalce in buržuje, v ostra nasprotja, pri čemer se je pojavila buržuazija kot negacija, ki jo odpravi proletarijat in napravi mesto komunistični družbi.

Kar mu je dal Hegel v mistični obliki, je dobilo pri Ricardu in v antikapitalistični šoli gospodarsko vsebino. Kot neka praktična demonstracija pravilnosti dijalektike so delovali Ricardovi spisi iz drugega desetletja 19. stoletja, spisi, ki formulirajo v obliki gospodarske znanstvene stavbe nasprotja in boje med industrijo in zemljiškim plemstvom.

Pri Ricardu smo videli sistem gospodarskih nasprotij med dobičkom, mezdo in rento, ali med burzuazijo, proletarijatom in plemstvom, pri čemer je nasprotje med buržuazijo in proletarijatom še nerazvidno.

Leto izida Ricardovih "Principles" (1817) je leto nastanka angleškega socijalizma. Tri leta kasneje so se že pojavile prve kritike Ricardove politične ekonomije. Argumentirale so: Po Ricardu je delo vir vrednosti in vendar smatra on kapital za ustvarjajoči faktor družbe in delavski razred pa le za privesek kapitala. Moralo bi biti obratno, kajti delavci ustvarjajo vrednosti, prav tako večpro-

dukte, ki si jih prilašča kapital. Leta 1817. se je Robert Owen javno priznal za pristaša socijalizma; štiri leta kasneje priobči neki anonim svoje pismo lordu Johnu Russellu; Piercy Ravenstone svojo kritiko kapitalizma; 1825. John Gray svoje predavanja, Hodgskin svoj pamflet o neproduktivnosti kapitala, kjer ugotavlja besneči razredni boj.

Da so ti spisi močno vplivali na Marxa, vidimo iz 2. in 3. zvezka njegovih "Teorij o večvrednosti". In na nje se je navezal. Spopolnil je to, kar je Ricardo pokazal in kar so iz Ricarda izvajali antikapitalistični kritiki. Kako je Marx njihove zaključke dalje razvijal in izdelal, smo videli zgoraj (Večvrednost kot družabna gonilna sila, III. 7), kjer se izkaže kapital kot večvrednostna množina, odtegnjena delavcem.

Zaključki angleške antikapitalistične šole iz Ricarda so pomenili politično — prvo prebujenje angleških delavcev k razredni zavesti, k boju proti kapitalu. Kakor je bila pri Ricardu vrednostna in rentna teorija bojni klic kapitala proti plemstvu — bojni klic, ki je ustvaril gibanje svobodne trgovine in ki je zlomil gospodarsko moč veleposestnikov, tako je postala vrednostna in večvrednostna teorija bojni klic proletarijata proti buržuaziji, takorekoč proklamacija neodvisnosti delavskega razreda. Angleški proletarijat ni imel teoretika, ki bi mogel dosledno izvesti to nalogo. Šele Marx si je stavil to nalogo in jo rešil, kolikor more rešiti teoretične naloge

znanost, ki služi razrednemu in časovnemu gibanju.

Največja težkoča pri Marxu je, da je upošteval iznajditelje, kemike in fizike, industrijske in poljedelske pionirje ter organizatorje kot socijalno koristne, pa ne kot produktivne, kot nove vrednosti ustvarjajoče faktorje.

Pravilno je, da se podjetnik ne briga za dela iznajditeljev in tehnologov, katerih rezultati so novi stroji in produkcijske metode, in da upošteva pri računanju produkcijskih stroškov le prodajo fiksnega in krožečega kapitala ali ta okolščina ne bi smela zadržati socijalista, da oceni veliki delež iznajditeljev in tehnologov pri ustvarjanju novih vrednosti.

Kar se pa tiče delitve produktov, je Marxovo naziranje v splošnem pravilno: delitev se v kapitalističnem družabnem redu ne vrši po produktivnem delu, temveč po meri izdatkov kapitala in trgovske umetnosti manevriranja v cirkulacijski sferi.

Marx je bil edini svojevrsten raziskovalec zakonov proletarskega gibanja, odličen in deloma nova pota odkrivajoč socijolog, v ekonomski teoriji pa predvsem agitator. Njegov sistem je pred vsemi drugimi socialističnimi in nacijonalno-ekonomskimi sistemi revolucijonarni izraz proletarskega čutenja. Še dolgo časa bodo imeli pri množicah moč resnice in jih bodo gibali njegovi nauki: vrednost, večvrednost, vpliv ekonomije na zgo-

dovino, razvoj kapitalizma k socijalizmu, politični in gospodarski razredni boj.

Iz elementov Hegla, Ricarda in antikapitalistične šole, iz Marxovih študij francoske revolucije in angleškega gospodarskega preobrata, francoskega in angleškega socijalizma je nastal enoten sistem, kateremu je usojeno, da vodi človeštvo iz njegove zemeljsko vezane predzgodovine v novi svet duševnega kulturnega razvoja. To je jubiliranje in triumfiranje v Marxovem duhu. Človek naj zapusti kraljestvo nujnosti in stopi v svobodo, kjer ni več sredstvo za dobiček drugih, temveč se dvigne do smotra samemu sebi in se svobodno druži s svojimi soljudmi, da dela v službi vseh. (Kapital II. 2.)

Slovarček tujih besed.

Absorbirati — izčrpati. porabiti, abstrahirati — nekaj v splošnem motriti, (v mislih) ločiti

abstrakten — ločen, zase, čisto pojmoven (miseln)

agencija (agentura) — posredovalnica, zastopstvo

akuten — oster, pereč, poostren

anatomija — razčlenjenje, umetnost razčlenjenja (človeškega telesa)

antika — klasični stari vek, umetnost starega veka

antičen — iz dobe grško-rimskega starega veka; staroveški; po okusu starega veka

anorganičen — neživ, brez življenja

anorganizem — neživa priroda

astronomija — zvezdoslovje

asimilirati — izenačiti, napraviti podobno

asociacija — zveza, zadruga, družba

asociirati — združiti, podružabiti

astrologija — razlaganje, prorokovanje iz zvezd

ateizem — brezboštvo

ateizirati — napraviti brezbožno

atom — najmanjši del, ki se ne da več razčleniti z nobenim sredstvom

avtor — stvaritelj, pisatelj

avtoriteta — ugled, čast; ugledna oseba

avtoritativen — odločilen, merodajen, ugleden

avtorizirati — dati polnomočje, potrditi

avtokracija — samovlada

Brutalen — surov, divji

Chartizem (izgovori: čartizem) — angleška revolucijonarna prol. struja v l. 1836—1855. Njen program je bil charter (=čarter), ki je vseboval 6 glavnih zahtev: splošno volilno pravico, enaka razdelitev okrožij, odprava cenzusa za kandidate v parlament, enoletne zakonodavne perijode, tajno glasovanje, diete za člane parlamenta. Charisti so že l. 1842. organizirali ogromno stavko, ki bi

se skoro razvila v generalno stavko. Charisti so mnogo dosegli za angleški proletarijat in so ustvarili prol. politično gibanje, strok. org., zadružništvo in internacijonalnost

Debut (izgov. debű) — nastop (prvi)
definicija — določitev pojma
definirati — natančno določiti, pojasniti
definitiven — določen, končnoveljaven
destruktiven — uničujoč, razdiralen
diletant — človek, ki se za zabavo peča z umetnostjo
disertacija — (učena) razprava
diskuzija — pretresanje, razpravljanje
distribucija — delitev, razdeljevanje
dividenda — delež na dobičku
dogma — verski nauk
dogmatičen — okorel kot verski nauk
doktrina — učenost, nauk, znanost.
doktrinar — človek, ki se trdno drži gotovega nauka, pa ne upošteva dejstev, prakse

Efekt — učinek; vtis; uspeh
efekti — državni, vrednostni papirji
efektiven — učinkujoč; resničen
element — prasnov; temelj; prirodna sila; življenjska snov
elementarna škoda — po vremenskih nezgodah nastala škoda
elementarni (pojem, pouk) — osnovni pojem, osnovni pouk
ekspropriacija — razlastitev
ekspropriirati — razlastiti
eminenten — odličen, pomemben
empiričen — na izkušnji sloneč
esej — poskus, razprava (kratka)
etika — nauk o nravnosti (morali)
etičen — odgovarjajoč temu nauku

Facit — vsota, rezultat
faza — razvojna stopnja

fetiš — malik
fiksum — stalna plača
fiskus — državna blagajna

Glosa — pripomba; pojasnjevalna vrsta pesmi
grotesken — čudovit, fantastičen, redek

Human — človeški, človekoljuben, mil
humanitaren — človekoljuben
humaniteta — človečnost, človekoljubnost
humanist — poznavalec klasičnega starega veka
humanizem — višja izobrazba na podlagi poznavanja klasičnega starega veka
humanističen — lepoznanstven, učen

Idealizem — nauk, da je izvor vsega ideja (misel, duh)
idealist — pristaš tega nauka

Pripomba: Ne smemo zamenjavati teoretičnega idealizma in materijalizma s "praktičnim idealizmom" in "materijalizmom". Idealista v praktičnem smislu besede imenujemo človeka, ki ostane zvest svoji ideji in je pripravljen vse žrtvovati za njo. Marksist (zaveden proletarec) je praktično idealist, pri tem pa je vseskozi materijalističnega svetovnega naziranja. Klerikalec n. pr. pa lahko še tako moli in obožuje svojo idejo, v praksi pa je materijalist, to se pravi, da skrbi zase makar na škodo drugih

idealizirati — olepšati, slikati lepše, kakor je v resnici
ideologija — nauk o pojmih, o mišljenju
ideologija (družabna) — sistem misli, čuvstev, norm gotove družbe, vsebina znanosti, umetnosti, morale itd. gotove družbe
idol — malik, oboževanec
iluzija — samoprevara, domišljija, zabloda
iluzoričen — varljiv, brezploden
imanenten — lasten čemu
imun — prost; nedotakljiv
individij(um) — poedina oseba; bitje; poedinec
individualen — oseben, poseben, svojevrsten
individualnost — osebnost; posebnost kake osebe

instrukcija — navodilo, priprava
instruktiven — poučen
instruktor — učitelj (domač)
intenziven — delaven, močan, po notranji sili

Klasičen — vzoren, izvrsten
klasičen vek — doba starih Grkov in Rimljanov
klasična literatura — literatura starih G. in R.
klasično delo — mojstersko delo
kolidirati — skupaj se zaleteti; spopasti se
kolizija — spopad
konkreten — telesen, čuten, prijemljiv, resničen, dan (n. pr. slučaj)
konvent — narodna skupščina v francoski revoluciji

Latenten — skrit prikrit; stalen

Metafizika — nauk o nadčutnem; o nadnaravnem
metafizičen — nadčuten, nadnaraven
metoda — način; način pouka
metodičen — po načrtu
mistika — nauk o skrivnostih
mističen — skrivnosten
mit — pravljica, bajka
mitologija — bajeslovje
mitologičen — bajesloven
monopol — izključna predpravica nekoga na nekaj; državni monopol — izključna pravica države za izgotavljanje in prodajanje gotovega blaga

Nacijonalna ekonomija — narodogospodarska veda
norma — pravilo

Oda — slavnostna, oboževalna pesem
oligarhija — vlada nekaj oseb, vlada manjšine

Paladij — zaščitna slika, obramba
pandekta — za cesarja Justinijana zbrani izreki rimskih pravnih učenjakov; rimsko pravo
patos — trpljenje; strast; razburjenje; silen način izražanja
patrijarh — rodovni oče, starejšina; nadškof

patrijarhaličen — po običaju pradedov
permanenca — stalnost, neprestano nadaljevanje
polemika — prepir; peresni, znanstveni, časopisni boj
popularen — poljuden, splošno razumljiv; priljubljen (voditelj)
popularizirati — napraviti poljudno
produkcijske razmere — vsemogoče razmere med ljudmi, ki nastanejo v družabnem gospodarskem življenju, t. j. v produkciji in delitvi produktov. "Lastninske razmere" je le juridičen izraz za produkcijske razmere
produktiven — ustvarjajoč; plodovit
delovna produktivnost — razmerje med množino dobljenega produkta in množino za to porabljenega truda
psihologija — dušeslovje
psihologija družabna — nesistematizirana čuvstva, misli, struje gotove družbe

Refleksija — odsev; premišljanje, pretehtanje
rezonirati — odmevati; razsajati

Sentimentalen — čuvstven; občutljiv
sfera — krog; delokrog
sistem — sklad enakih stvari, red
sporadičen — raztresen; poedin; osamljen
sublimirati — kvišku gnati
substanca — bistvo, glavna snov kake stvari

Tehnologija — veda o tehniki
tema — glavna, osnovna misel; naloga

Utilitarizem — nauk o (državni) koristnosti
tendenca — stremljenje; struja; namera
utopija — sanjarija; neuresničljivost
uzurpirati — nasilno se česa polastiti

Zoologija — veda o živalstvu

V tem slovarčku seveda nisem pojasnjeval onih tujih pojmov, ki so že dovolj pojasnjeni v tekstu samem.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 057449743